

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кафедра виробничого та інвестиційного менеджменту

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для підготовки до практичних занять та виконання самостійної роботи
з дисципліни «Методологія наукових досліджень з основами
інтелектуальної власності»

для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за
спеціальностями 073 «Менеджмент» та 075 «Маркетинг»
галузі знань 07 «Управління та адміністрування»

Київ – 2022

Шинкарук Л.В., Дергач А.В., Юзба В.О. Навчально-методичний посібник для підготовки до практичних занять та виконання самостійної роботи з дисципліни «Методологія наукових досліджень з основами інтелектуальної власності» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальностями 073 «Менеджмент» та 075 «Маркетинг» галузі знань 07 «Управління та адміністрування». Київ: НУБіП України, 2022. 151с.

Рекомендовано вченою радою факультету аграрного менеджменту

НУБіП України

протокол № 4 від 21 листопада 2022 року

Укладачі: Шинкарук Л.В., член. кор. НАНУ, д.е.н., професор

Дергач А.В., к.держ.упр.

Юзба В.О., к.е.н., доцент

Рецензенти: Талавирич М.П., д.е.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії НУБіП України;

Деліні М.М., д.е.н., професор, в.о. завідувача кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту НУБіП України.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для підготовки до практичних занять та виконання самостійної роботи
з дисципліни «Методологія наукових досліджень з основами
інтелектуальної власності»
для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за
спеціальностями 073 «Менеджмент» та 075 «Маркетинг»
галузі знань 07 «Управління та адміністрування»

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Практичне заняття №1. Наука як форма суспільної свідомості	5
Практичне заняття №2. Поняття, методи та логіка наукових досліджень	18
Практичне заняття №3. Планування наукової роботи та організація дослідного процесу	44
Практичне заняття №4. Інформаційна база наукових досліджень	67
Практичне заняття №5. Інтелектуальна власність: поняття та види об'єктів ІВ	84
Практичне заняття №6. Законодавство в сфері інтелектуальної власності	103
Практичне заняття №7. Захист прав інтелектуальної власності	117
Самостійна робота 1. Підготовка до друку тез доповідей	136
Самостійна робота 2. Підготовка вступу до магістерської роботи	138
ГЛОСАРІЙ	140
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	144
Додатки	147

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Методологія наукових досліджень з основами інтелектуальної власності» є нормативною навчальною дисципліною та вивчається згідно з навчальним планом підготовки для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальностями 073 «Менеджмент» та 075 «Маркетинг» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» денної та заочної форм навчання.

Головною метою викладання дисципліни «Методологія наукових досліджень з основами інтелектуальної власності» є засвоєння теоретичних знань та методології досліджень, а також набуття практичних навичок із проведення наукових досліджень у сфері управління.

Завданням викладання дисципліни «Методологія наукових досліджень з основами інтелектуальної власності» є теоретична підготовка магістрів з питань:

- сутності понять і категорій методології наукових досліджень;
- організації процесу наукового дослідження;
- вибору об'єктів наукового дослідження;
- застосування теоретичних та емпіричних методів дослідження;
- планування і організації науково-дослідної роботи (НДР) магістрів;
- змісту та структури процесу наукового дослідження;
- оволодіння традиційними та сучасними інноваційними методами проведення досліджень;
- інтелектуальної власності на наукові здобутки.

У процесі навчання студенти отримують необхідні знання під час лекційних занять та виконання практичних завдань. Велике значення в процесі вивчення та закріплення знань має самостійна робота студентів.

Усі види занять розроблені відповідно до кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Практичне заняття №1. Наука як форма суспільної свідомості

Мета: проаналізувати та розкрити сутність обраної тематики у відповідності із її проблематикою, сучасним станом та перспективами.

Методичні рекомендації: студенти знайомляться з теоретичним матеріалом викладеним у основній, додатковій літературі та Інтернет-джерелах, а також проводять самостійний пошук матеріалів для виконання індивідуальних завдань.

Завдання 1. Підготуватися до усного опитування по темі 1 відповідно до зазначеного плану.

1. Сутність науки
2. Наука як форма суспільної свідомості
3. Характеристика процесу наукового пізнання
4. Практика і творчість у пізнанні

Завдання 2. Виконання навчальних завдань.

Пропонується студентам об'єднатися у групи по 3-5 людей і підготуватися до дискусії на одну із запропонованих тем:

1. Характеристика суб'єктів наукового пізнання.
2. Характеристика об'єктів наукового пізнання.
3. Глобальні кризи й проблема важливості науково-технічного прогресу.
4. Відмінності наукового та буденного пізнання.
5. Головні відмінності науки від релігії та мистецтва.

Матеріал для ознайомлення до Практичного заняття 1.

Сутність науки

Наука – це сфера суспільного життя, що склалася історично, системоутворюючий інститут життя суспільства зі своїми специфічними

функціями, нормами, традиціями, культурою. Становлення науки об'єктивувати потребами і здібностями суспільства. Процес цей був далеко непростий. Раніше в лекціях з історії філософії, онтології ми наводили унікальні факти персонального служіння науці людей в різних її областях: природничих, технічних, суспільних і гуманітарних. Зокрема, класичним прикладом служіння науці є діяльність першого російського академіка М.В. Ломоносова, яку по праву можна віднести до людському подвигу. Ф. Бекон вже в XVI ст. визначав науку як рід людської діяльності, що складається в отриманні знань і передачі їх наступному поколінню. Наука - це не м'язова (фізична), а духовна діяльність, спрямована на створення і пояснення нового, раніше невідомого людям, на основі застосування знань і відкриття законів. Вона здатна істотно змінити суспільне буття, наповнити його різноманітними новаціями, детермінувати інноваційний процес. Не треба плутати науку з лженаукою, псевдоявища якої періодично намагаються нав'язати суспільству шарлатани, бездоказово видаючи за відкриття паранаукові побудови, а також нав'язуючи паранормальні вірування в окультизм, ясновидіння, астрологію і т.п.

Ознаки науки

По-перше, вона є самостійним типом світогляду, поряд з міфологічним, релігійним, традиційним, художнім і філософським.

По-друге, наука виступає як форма суспільної свідомості, що дозволяє відобразити суспільне буття і оточуючий нас світ у специфічній формі наукових уявлень, суджень, умовиводів.

По-третьє, наука виступає як галузь духовної діяльності, галузь виробництва духовних новацій, основною продукцією якої є ідеї, категорії, закони, теорії, концепції, доктрини.

По-четверте, наука є сферою суспільного життя, її системоутворюючим інститутом з відповідною структурою та функціями, принципами і нормами, культурою.

По-п'яте, наука допомогою інновацій перетворилася на безпосередню продуктивну силу суспільства. Зупинимося на цих ознаках докладніше.

Наука як світогляд

Спори по цій позиції йдуть досить давно. Тому ми визначимося з традиційним поняттям "науки" паралельно з такими поняттями як "світогляд" і "світосприйняття".

Наука - це сфера життя суспільства, в якій здійснюється діяльність, спрямована на виробництво нових знань у природною, технічної, громадської та гуманітарній галузях дослідження. Наука *інноваційна* за своєю суттю. Наукова діяльність *креативна*. Наукова діяльність передбачає:

- Наявність інтелектуального потенціалу, тобто вчених з їх знаннями та здібностями, кваліфікацією та досвідом, з поділом і кооперацією наукового пошуку;

- Наявність науково-виробничого потенціалу, тобто наявність наукових установ, науково-дослідних інститутів, конструкторських і дослідно-конструкторських бюро, випробувальних полігонів, лабораторій, оснащених високоякісним обладнанням і сучасною технікою;
- Наявність методологічного та інформаційного потенціалу, тобто використання різноманітних методів науково-дослідної роботи, застосування і розробку понятійного апарату, наявність операційної системи наукової інформації по всьому спектру накопичених знань. Поняття *світогляд* включає в себе погляд на світ у цілому і місце в ньому людини, з потенційними й актуальними моментами буття, крізь призму відносини "універсум - людина".

Світогляд - система принципів, поглядів, цінностей, ідеалів і переконань, що визначають ставлення як індивіда (суб'єкта), так суспільства до дійсності. Відповідно до світоглядом будується діяльність і здійснюється творчість.

Світосприйняття припускає духовне і практичне освоєння системи "універсум - людина", тобто в широкому плані воно включає в себе і світогляд, і діяльність.

Ми ж користуємося поняттям *науковий світогляд* для того, щоб підкреслити той факт, що наука є гранично точним типом світогляду, окремим світоглядним блоком, що відображає погляд на світ - природу і суспільство, крізь призму номологіческой (*грец. Nomos* - закон) підходу, тобто цілісної побудови універсуму.

Виходячи із зазначеного, наука - це номологічний світогляд, один з типів світогляду, притаманних суспільству. У відповідності до системи наукових принципів, поглядів, цінностей, ідеалів і переконань людини і суспільства здійснюється практична діяльність індивіда і соціуму в цілому. Наукові *новації* трансформуються в предметні *інновації* в різних сферах суспільного життя в процесі впровадження наукового знання в практику, особливо виразно це проявляється в області створення нової техніки, в широкому полі застосування технічних систем, про що ми будемо вести розмову у другій частині лекції. Наукові новації - це нове знання, нові духовні розробки, а інновації - впровадження їх у практику.

Наука як форма суспільної свідомості (функції науки)

Суспільна свідомість в цілому і його форми - політичне і правове, наукове і релігійне, моральне й естетичне і т.п. - Є складовою частиною культури суспільства.

Коли мають на увазі суспільну свідомість, то відриваються від суто індивідуального, особистісного і виділяють погляди, ідеї, концепції, теорії, характерні для суспільства в цілому або будь-якої соціальної групи. Хоча суспільна свідомість прямо і опосередковано формується людьми, особистостями, воно виходить з-під їхнього впливу і стає надбанням всього суспільства. Зокрема, відкриття, зроблені конкретними вченими (наприклад, в галузі хімії або фізики, математики або економіки, соціології або педагогіки тощо), належать усьому суспільству, людству.

Наука виникла як засіб вирішення складної гносеологічного (від [грец.](#) γνῶσις — «пізнання» і λόγος — «вчення, наука») завдання і перетворення природних і суспільних явищ на основі пізнання їх сутності. У цьому плані виявляються дві функції науки:

- *Перша* - пізнавальна (новаційна), яка полягає у проникненні в сутність речей;
- *Друга* - практична (інноваційна), суть якої в участі науки в перетворюючій діяльності людини і суспільства.

Наука - це одночасно і система знань, і їх духовне виробництво, і практична діяльність на їх основі.

Для всякого наукового пізнання істотно наявність того, що досліджується, і те, як воно досліджується. Відповідь на питання, що досліджується, становить *предмет* науки. Відповідь на питання, як здійснюється дослідження, розкриває його *метод*.

У результаті дослідження конкретний учений або науковий колектив отримують нові знання, роблять відкриття, які стають проривними для діяльності в конкретній сфері життя. Одночасно вони стають надбанням всього суспільства. Стаючи надбанням суспільства, ці знання набувають форму суспільної свідомості - *наукового*, має свою номологічну специфіку.

Якщо в інших формах суспільної свідомості раціональне пізнання об'єктивної дійсності, її впорядковане й систематизоване відображення є вторинною метою, то в науці критерій раціонального усвідомлення світу займає центральне місце.

Наука - це базова форма суспільної діяльності, сфера життя суспільства, її історично сформований системоутворюючий інститут, цілеспрямований на пізнання і перетворення дійсності. Це така духовна діяльність, яка має своїм продуктом предметно відібрані і систематизовані факти, логічно вивірені гіпотези, узагальнюючі теорії, фундаментальні та приватні закони, а також методи дослідження.

Ось вони то і є громадським знанням, формуючи специфічну форму суспільної свідомості - наукову. Зокрема, цьому сприяли відкриття, удостоєні премії Нобелівського комітету з фізики, хімії, економіки, фізіології та медицині. З російських вчених Нобелівськими лауреатами ставали: в області фізики - Ігор Тамм (1958 р), Павло Черенков (1958 р), Ілля Франк (1958 р), Лев Ландау (1962 р), Микола Басов (1964 г.), Олександр Прохоров (1964 г.), Петро Капіца (1978 р), Жорес Алфьоров (2000 г.), Віталій Гінзбург (2003 г.); в галузі хімії - Микола Семенов (1956 г.); в галузі економіки - Леонід Канторович (1975 г.); в області фізіології і медицини - Іван Павлов (1904 г.). Були Нобелівськими лауреатами та інші росіяни, з різних причин і в різний час покинувши Отечество, зокрема, Ілля Мечников за відкриття в галузі фізіології та медицини, який отримав Нобелівську премію в 1908 р спільно з П. Ерліхом або Ілля Пригожий, що став Нобелівським лауреатом за відкриття в галузі хімії (1977 р). Доцільно зазначити рішення, прийняте Російською академією наук (2009 г.) з присудження золотих медалей з врученням премій за *видатні персональні наукові роботи* вітчизняним вченим в окремих наукових галузях: галузі фізики (імені СІ. Вавилова та імені Н.Г. Басова), в області теоретичної

фізики та фізики елементарних частинок, теорії поля (імені І.Є. Тамма), в галузі фізико-хімічного аналізу, хімії і технології (імені Н.С. Курнакова), в області державознавства (імені М.М. Сперанського), в області географії, біографії та іхтіології (імені Л.С. Берга), в галузі теоретичної механіки (імені С.А. Чаплигіна), в галузі розвитку методів і засобів радіоелектроніки (імені АС Попова). Відкриття в цих областях також сприятимуть формуванню наукової свідомості російського суспільства.

Гносеологічні функції науки

Назва функції	Характеристика
Отримання наукових знань	Висування гіпотез і їх перевірка, отримання фактів, побудова теорій, виявлення законів функціонування і розвиток, пошук шляхів втілення результатів досліджень у практику
Поширення знань	Популяризація наукових знань, їх дифузія в інші галузі науки
Удосконалення наукових знань	Удосконалення теорій, доказів обґрунтувань, методів наукових досліджень
Нагромадження наукових знань	Нагромадження масивів наукової інформації, необхідної для вирішення більш складних наукових і практичних завдань
Застосування наукових знань	Використання наукових знань у техніці, виробництві, політиці, соціальному житті, освіті, охороні здоров'я і культурі

Характеристика процесу наукового пізнання

Пізнання - це процес збагачення людини новим знанням.

Пізнання - це відображення свідомістю людини дійсності в чуттєвих і логічних формах.

У пізнання дві мети:

- ***Пряма (безпосередня)*** - отримання знання про предмет дослідження, досягнення істини;

- ***Непряма (опосередкована)*** - використання отриманих знань у практичній діяльності.

Цілком логічно, що друга мета (прикладна, практична) базується на першій (ідеальній, теоретичній, концептуальній, доктринальній).

Пізнання - це, насамперед, діяльність.

Таке твердження вимагає пояснень, тому що в багатьох науково-теоретичних джерелах розмежовуються поняття пізнання і діяльності, пізнання і праці, пізнання і навчання, пізнання і узагальнення. Пізнання розглядається як процес без усвідомлення його компонентного забезпечення.

Пізнання є специфічною діяльністю людини - ***пізнавальною діяльністю***, з усіма притаманними їй особливостями: відчуттям, сприйняттям, осмисленням, абстрагуванням, порівнянням, експериментуванням, спостереженням, переживанням, поданням, аналізом, синтезом, дедукцією і т.п. Це - все різні види людської діяльності, що спираються на його духовний світ.

Діяльність ми розглядаємо як ***доцільне*** взаємодія людини з предметним світом. Це доцільне взаємодія (цілепокладання обов'язково) може існувати тільки тоді, коли воно забезпечене всім набором компонентів діяльності. Концептуально такий підхід до пізнання був обґрунтований поруч мислителів, філософів, у тому числі, Л. Зеленовим.

Суть концепції Л. Зеленова в наступному: існує вісім компонентів діяльності, у тому числі і пізнавальної - суб'єкт, об'єкт, засоби, процес, умови, результат, система, середа. Кожен із зазначених компонентів пізнавальної діяльності несе свою предметну навантаження.

Пізнавальна діяльність є *суб'єктний*, тобто її здійснює людина, суб'єкт пізнання з певним набором якостей. Пізнавальна діяльність *об'єктно*, тобто вона "предметна", предметно спрямована. Вона *гарматної*, тому що пов'язана із засобами пізнання. Вона *процесуальна*, тому представлена сукупністю пізнавальних операцій. Вона *результативна*, продуктивна, інакше діяльність перетворюється на безрезультатне процесотворення. Пізнавальна діяльність здійснюється за певних *умовах*, тобто включеності в неї компонентів інших систем діяльності. Пізнавальна діяльність *системно* організована, впорядкована, структурована. Пізнавальна діяльність здійснюється в *середовищі*, тобто у взаєминах з іншими системами діяльності, які виступають в якості активного фону і потенціалу компонентів пізнавальної діяльності (наукою, мистецтвом, медициною, управлінням, екологією ...). Визначимося з компонентами пізнавальної діяльності.

Суб'єкт пізнання. Суб'єктом пізнання є індивід, включений в процес пізнання і здійснює його, що володіє потребою і здатністю до пізнавальної діяльності. Суб'єкт пізнання - це функціональне утворення людини на своїй власній основі, тому як людина багатофункціональний і може бути і суб'єктом управління, і суб'єктом права, і суб'єктом господарювання тощо Щоб бути суб'єктом пізнання, людина повинна володіти двома обов'язковими якостями: потребами і здібностями. Потреби - спонукальна сила людини; здібності - його діяльнісна сила. Все інше в цьому аспекті - інтереси, потяги, уява, мислення, мова, пам'ять і т.п. - Це різноманітні варіації потреби і здібності.

Об'єкт пізнання. Об'єкт пізнання - це той аспект дійсності, реальності, предмета, який включений в пізнавальну діяльність, на який спрямована активність суб'єкта пізнання. Наприклад, "дерево" - це предмет пізнання, тобто загальне, а його біологічні чи лісотехнічні, екологічні чи естетичні, валеологічні або геометричні, фізичні або хімічні властивості - це об'єкт пізнання біолога або лісознавця, еколога або художника, валеолога або архітектора, фізика або хіміка.

Засоби пізнання. Пізнавальна діяльність людини представлена відношенням суб'єкта та об'єкта. Весь масив пізнання пов'язаний з посередниками між суб'єктом і об'єктом - прилади, обладнання, інструменти, знаряддя, апарати. Засоби пізнання - це все матеріальні утворення, які використовує суб'єкт пізнання об'єкта: мікроскоп і телескоп, космічний корабель і логарифмічна лінійка, анкети в соціолога і тварини у зоолога. Все це матеріальні засоби пізнавальної діяльності. Вони можуть бути природними і штучними.

Процес пізнання. Пізнавальна діяльність процесуальна. Процес пізнання - це вся сукупність пізнавальних операцій суб'єкта: спостереження, сприйняття, експеримент, осмислення, аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, моделювання, екстраполяція, пояснення і багато іншого.

Процесуальність пізнавальної діяльності представлена в різних підходах: "від простого споглядання - до абстрактного мислення - і від нього до практики", сенсуально-чуттєвий і раціонально-логічний етапи, гіпотеза - експеримент - теоретичні висновки.

Умови пізнання. Це компоненти зовнішніх, інших систем діяльності, які включені в пізнавальну діяльність: обслуговуючий персонал, транспортні засоби, статистичні працівники, управлінці, виробничі та військові полігони, замовники, фінансові органи та інші. Вони визначають, обрамляють,

забезпечують, використовують пізнавальну діяльність, не будучи ні суб'єктами, ні об'єктами, ні засобами, ні результатом, ні середовищем даного пізнавального процесу.

Результат пізнання. Мета пізнання повинна бути досягнута, щоб процес пізнання відбувся. Мета реалізується в результаті, але результат багатшими "реалізованої мети", тому що можуть бути отримані ті результати, які не представлені, що не спрогнозовані, що не спроектовані, не задані в цілі (результат - це "продукт" і "відхід", тобто досягнута мета і додаткові результати пізнання).

Система пізнання. Мова йде про організацію пізнавальної діяльності, про впорядкованість. Система - це структурний склад. Система є єдність складу і структури. Склад - це сукупність компонентів діяльності (суб'єкт, об'єкт ...). Структура - це сукупність відносин компонентів. Ставлення - це єдність зв'язку (подібність, спільність, єдність) і відмежованість (відособленість, відмінність, специфічність). Між компонентами пізнання і встановлюються об'єктивно і суб'єктивно відносини подібності та відмінності, єдності і протистояння.

Середовище пізнання. Пізнавальна діяльність як система існує у складних відносинах з іншими системами діяльності товариства: управлінської, виробничо-економічної, педагогічної, екологічній, медичній, художньої, фізкультурної, оборонної, безпеки та їх підсистемами. Все це ми і називаємо середовищем: активний фон і потенціал пізнавальної діяльності. Фон впливає на пізнання, з середовища черпаються бракуючі, нові компоненти, в середу адресуються результати пізнання.

Наукове пізнання

Пізнавальна діяльність людини може бути спрямована на пізнання вже пізнаного, вивченого - це впізнавання, розпізнавання, засвоєння, освіта,

освіта; і на пізнання ще непізнаного, невідомого, нового об'єкта - це дослідження, наукове пізнання, відкриття, створення інтелектуальної власності. Наука і займається дослідженнями нових об'єктів. Наукове пізнання пов'язане з генеруванням, виробництвом нового знання, вона обслуговує суспільство знанням. Будь-яка сфера суспільного життя може ефективно розвиватися, якщо вона спирається на знання, істинне знання, тобто на науку. Виникнення науки, її сучасний стан, її перспективи необхідно пов'язувати з суспільною потребою в знаннях.

Система людського знання, система наук включає чотири міждисциплінарних комплекси: 1) *природознавство* - вчення про природу, комплекс природничих наук; 2) *технознавство* - вчення про техніку, комплекс технічних наук; 3) *суспільствознавство* - вчення про суспільство, комплекс суспільних наук; 4) *гуманітарне знання (людинознавство)* - вчення про людину, комплекс гуманітарних наук.

Процес пізнання, тобто прирощену знань відбувається в системі людського знання - всіх чотирьох комплексів. Вони носять свій специфічний внесок у пізнавальну діяльність людини і осмислення його свідомості через їм притаманні методи. Проте відзначимо, що людинознавство, людинознавство як самостійний міждисциплінарний комплекс, поки ще перебуває в стадії формування і багато науково-пізнавальні проблеми розглядаються не комплексно, а через специфіку частково наукового знання про людину.

В цілому ж історичний розвиток науки, наукового пізнання призвело до формування численних методів наукового пізнання: спостереження, аналіз, синтез, експеримент, екстраполяція, моделювання, індукція, дедукція, аналогія, історичний і логічний методи, генетичний і структурний методи, метод системного дослідження, побудова когнітивних карт і багато інших. Вони притаманні логіці наукового дослідження і методології наукової

творчості. *Спостереження* - пізнання предмета в його природних умовах. *Аналіз* - пізнання предмета на основі вивчення його частин, компонентів. *Синтез* - пізнання цілісності предмета шляхом об'єднання знань про його складові частини, елементи. *Експеримент* - вивчення предмета в штучних, контрольованих умовах. *Екстраполяція* - пізнання предмета шляхом перенесення знання з одного (вивченого) предмета на інший. *Моделювання* - вивчення предмета не в безпосередньому вигляді, а на основі пізнання його моделей, заступників натурального буття предмета. *Індукція* - метод переходу від знання окремих фактів до знання загального (аналіз фактів). *Дедукція* - метод переходу від знання загальних закономірностей до окремого його прояву (аналіз понять). *Системний підхід* - вивчення предмета як системи (сукупність компонентів) і структури (спосіб зв'язків компонентів). *Побудова когнітивних карт* - відображення результатів активної взаємодії суб'єкта з навколишнім світом.

Практика і творчість у пізнанні

Практика - це матеріальна, чуттєво-предметна цілеспрямована діяльність людей, що має своїм змістом освоєння і перетворення природних і соціальних об'єктів.

Історія наукового пізнання свідчить про те, що слідом за практичними застосуваннями відкриттів починається бурхливий розвиток відповідних областей знання: природознавства, технознавство, суспільствознавства, гуманітарного знання. Науки цих областей виходять на арену практичного застосування, створюють той механізм зворотного зв'язку між теорією і практикою, який стає визначальним у виборі багатьох напрямків дослідження.

Практика стає критерієм істинності нашого знання.

Творчість, на відміну від просто видовий діяльності, - це процес створення *нових* за задумом цінностей: художніх, наукових, педагогічних,

виробничих, господарських, етнічних ... Творчість новаційна по суті своїй. Інновації - наступний за результатами творчості етап діяльності, який і стає критерієм творчих задумів і напрацювань.

Практичне заняття №2. Поняття, методи та логіка наукових досліджень

Мета: проаналізувати та розкрити сутність обраної тематики у відповідності із її проблематикою, сучасним станом та перспективами.

Методичні рекомендації: студенти знайомляться з теоретичним матеріалом викладеним у основній, додатковій літературі та Інтернет-джерелах, а також проводять самостійний пошук матеріалів для виконання індивідуальних завдань.

Завдання 1. Підготуватися до усного опитування по темі 2 відповідно до зазначеного плану.

1. Наука як система знань. Основні поняття науки
2. Поняття наукового дослідження: основні ознаки, характеристики та види наукових досліджень
3. Вимоги до визначення наукових досліджень
4. Логіка та методологія наукового дослідження
5. Поняття системного, комплексного та цілісного підходу в науковому дослідженні
6. Головні компоненти методики наукового дослідження

Завдання 2. Виконання навчальних завдань.

Пропонується студентам об'єднатися у групи по 3-5 людей і підготуватися до дискусії на одну із запропонованих тем:

1. Визначення методології досліджень на емпіричному рівні.
2. Методи, використовувані на теоретичному рівні.

3. Класифікація наукових досліджень та наук (природничі, гуманітарні, технічні, суспільні).

4. Методи активізації творчого мислення.

5. Наукове дослідження як форма здійснення і розвитку науки.

Завдання 3. Підготувати за однією з тем презентацію (5-10 слайдів).

Тема обирається студентом самостійно і не повинна співпадати з темами, обраними для виконання попередніх завдань.

Матеріал для ознайомлення до Практичного заняття 2.

Наука як система знань. Основні поняття науки

Кожен фахівець повинен мати уявлення про методику й організацію науково-дослідницької діяльності, про науку та основні її поняття.

Наука – це сфера людської діяльності, спрямована на вироблення нових знань про природу, суспільство і мислення.

Як специфічна сфера людської діяльності вона є результатом суспільного розподілу праці, відокремлення розумової праці від фізичної, перетворення пізнавальної діяльності в особливу галузь занять певної групи людей. Необхідність наукового підходу до всіх видів людської діяльності змушує науку розвиватися швидшими темпами, ніж будь-яку іншу галузь діяльності.

Поняття "наука" включає в себе як діяльність, спрямовану на здобуття нового знання, так і результат цієї діяльності – суму здобутих наукових знань, що є основою наукового розуміння світу. Науку ще розуміють як одну з форм людської свідомості. Термін "наука" застосовується для назви окремих галузей наукового знання.

Закономірності функціонування та розвитку науки, структури і динаміки наукового знання та наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами і сферами матеріального й духовного життя

суспільства вивчає спеціальна дисципліна – наукознавство. Одним з основних завдань наукознавства є розробка класифікації наук, яка визначає місце кожної науки в загальній системі наукових знань, зв'язок усіх наук. Найпоширенішим є розподіл усіх наук на науки про природу, суспільство і мислення.

Наука виникла в момент усвідомлення незнання, що в свою чергу викликало об'єктивну необхідність здобуття знання. Знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне її відбиття у свідомості людини. Це – ідеальне відтворення умовною формою узагальнених уявлень про закономірні зв'язки об'єктивної реальності.

Процес руху людської думки від незнання до знання називають пізнанням, в основі якого лежить відбиття і відтворення у свідомості людини об'єктивної дійсності. Наукове пізнання – це дослідження, яке характерне своїми особливими цілями і задачами, методами отримання і перевірки нових знань. Воно сягає сутності явищ, розкриває закони їх існування та розвитку, тим самим вказуючи практиці можливості, шляхи і способи впливу на ці явища та зміни згідно з їхньою об'єктивною природою. Наукове пізнання покликане освітлювати шлях практиці, надавати теоретичні основи для вирішення практичних проблем.

Основою і рушійною силою пізнання є практика, вона дає науці фактичний матеріал, який потребує теоретичного осмислення. Теоретичні знання створюють надійну основу розуміння сутності явищ об'єктивної дійсності.

Діалектика процесу пізнання полягає в протиріччі між обмеженістю наших знань і безмежною складністю об'єктивної дійсності. Пізнання – це взаємодія суб'єкта й об'єкта, результатом якого є нове знання про світ. Процес

пізнання має двоконтурну структуру: емпіричні і теоретичні знання, які існують в тісній взаємодії та взаємозумовленості.

Знання зводяться до відповідей на декілька запитань, які схематично можна зобразити таким чином:

Що? скільки? чому? яке? як? – на ці запитання має дати відповідь наука.

Як зробити? – на це запитання дає відповідь методика.

Що зробити? – це сфера практики.

Відповіді на запитання зумовлюють безпосередні цілі науки – описування, пояснення і передбачення процесів та явищ об'єктивної дійсності, що становлять предмет її вивчення на основі законів, які вона відкриває, тобто у широкому значенні – теоретичне відтворення дійсності.

Істинні знання існують як система принципів, закономірностей, законів, основних понять, наукових фактів, теоретичних положень і висновків. Тому істинне наукове знання об'єктивне. Разом з тим наукове знання може бути відносним або абсолютним. Відносне знання – це знання, яке, будучи в основному адекватним відображенням дійсності, відрізняється певною неповнотою збігу образу з об'єктом. Абсолютне знання – це повне, вичерпне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютний збіг образу з об'єктом. Безперервний розвиток практики унеможливорює перетворення знання на абсолютне, але дає змогу відрізнити об'єктивно істинні знання від помилкових поглядів.

Наука, як специфічна діяльність спрямована на отримання нових теоретичних і прикладних знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення, характеризується такими *основними ознаками*:

- наявністю систематизованого знання (наукових ідей, теорій, концепцій, законів, закономірностей, принципів, гіпотез, основних понять, фактів);

- наявністю наукової проблеми, об'єкта і предмета дослідження;
- практичною значущістю як явища (процесу), що вивчається, так і знань про нього.

Наукова ідея – інтуїтивне пояснення явища (процесу) без проміжної аргументації, без усвідомлення всієї сукупності зв'язків, на основі яких робиться висновок. Вона базується на наявних знаннях, але виявляє раніше не помічені закономірності. Наука передбачає два види ідей: конструктивні й деструктивні, тобто ті, що мають чи не мають значущості для науки і практики. Свою специфічну матеріалізацію ідея знаходить у гіпотезі.

Гіпотеза – наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ (процесів) або причин, які зумовлюють даний наслідок. Наукова теорія включає в себе гіпотезу як вихідний момент пошуку істини, яка допомагає суттєво економити час і сили, цілеспрямовано зібрати і згрупувати факти. Розрізняють нульову, описову (понятійно-термінологічну), пояснювальну, основну робочу і концептуальну гіпотези. Якщо гіпотеза узгоджується з науковими фактами, то в науці її називають теорією або законом.

Гіпотези (як і ідеї) мають імовірнісний характер і проходять у своєму розвитку три стадії:

- накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущень;
- формулювання гіпотези і обґрунтування на основі припущення прийнятної теорії;
- перевірка отриманих результатів на практиці і на її основі уточнення гіпотези.

Якщо при перевірці результат відповідає дійсності, то гіпотеза перетворюється на наукову теорію. Гіпотеза висувається з надією на те, що вона, коли не цілком, то хоча б частково, стане достовірним знанням.

Закон – внутрішній суттєвий зв'язок явищ, що зумовлює їх закономірний розвиток. Закон, винайдений через здогадку, необхідно потім логічно довести, лише в такому разі він визнається наукою. Для доведення закону наука використовує судження.

Судження – думка, в якій за допомогою зв'язку понять стверджується або заперечується що-небудь. Судження про предмет або явище можна отримати або через безпосереднє спостереження будь-якого факту, або опосередковано – за допомогою умовиводу.

Умовивід – розумова операція, за допомогою якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, яке певним чином пов'язане з вихідним.

Наука – це сукупність теорій. Теорія – вчення, система ідей, поглядів, положень, тверджень, спрямованих на тлумачення того чи іншого явища. Це не безпосереднє, а ідеалізоване відображення дійсності. Теорію розглядають як сукупність узагальнюючих положень, що утворюють науку або її розділ. Вона виступає як форма синтетичного знання, в межах якого окремі поняття, гіпотези і закони втрачають колишню автономність і перетворюються на елементи цілісної системи. До нової теорії висуваються такі вимоги:

- адекватність наукової теорії описуваному об'єкту;
- можливість замінювати експериментальні дослідження теоретичними;
- повнота опису певного явища дійсності;
- можливість пояснення взаємозв'язків між різними компонентами в межах даної теорії;
- внутрішня несуперечливість теорії та відповідність її дослідним даним.

Теорія являє собою систему наукових концепцій, принципів, положень, фактів.

Наукова концепція – система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю.

Концептуальність – це визначення змісту, суті, смислу того, про що йде мова.

Під принципом у науковій теорії розуміють найабстрактніше визначення ідеї. **Принцип** – це правило, що виникло в результаті об'єктивно осмисленого досвіду.

Поняття – це думка, відбита в узагальненій формі. Воно відбиває суттєві й необхідні ознаки предметів та явищ, а також взаємозв'язки. Якщо поняття увійшло до наукового обігу, його позначають одним словом або використовують сукупність слів – термінів. Розкриття змісту поняття називають його визначенням. Останнє має відповідати двом найважливішим вимогам:

- вказувати на найближче родове поняття;
- вказувати на те, чим дане поняття відрізняється від інших понять.

Поняття, як правило, завершує процес наукового дослідження, закріплює результати, отримані вченим особисто у своєму дослідженні. Сукупність основних понять називають понятійним апаратом тієї чи іншої науки.

Науковий факт – подія чи явище, яке є основою для висновку або підтвердження. Він є елементом, який у сукупності з іншими становить основу наукового знання, відбиває об'єктивні властивості явищ та процесів. На основі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони.

Рух думки від незнання до знання керується методологією. Методологія наукового пізнання – вчення про принципи, форми і способи науково-дослідницької діяльності. Метод дослідження – це спосіб застосування старого знання для здобуття нового знання. Він є засобом отримання наукових фактів.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на здобуття і використання нових знань. Вона існує в різних видах:

- 1) науково-дослідницька діяльність;
- 2) науково-організаційна діяльність;
- 3) науково-інформаційна діяльність;
- 4) науково-педагогічна діяльність;
- 5) науково-допоміжна діяльність та ін.

Кожен із зазначених видів наукової діяльності має свої специфічні функції, завдання, результати роботи.

Поняття наукового дослідження: основні ознаки та характеристики

У межах науково-дослідницької діяльності здійснюються наукові дослідження.

Наукове дослідження – цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій.

Наукове дослідження має об'єкт і предмет на пізнання яких воно спрямоване.

Об'єктом дослідження є процес або явище, що породжує проблемну ситуацію, і обране для вивчення.

Предмет знаходиться в межах об'єкта, який вивчається.

Мета наукового дослідження включає визначення об'єкта, достовірність вивчення його структури, характеристик, зв'язків на основі розроблення у науці принципів та методів пізнання для отримання корисних

для діяльності людини результатів, впровадження в практику, отримання певного ефекту.

Завдання – це певні напрями дослідження, які дозволяють реалізувати поставлену мету.

Розрізняють дві форми наукових досліджень: фундаментальні та прикладні. Фундаментальні наукові дослідження – наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини. Прикладні наукові дослідження – наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття і використання знань для практичних цілей.

Наукові дослідження здійснюються з метою одержання наукового результату. Науковий результат – нове знання, здобуте в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі наукового звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо. Науково-прикладний результат – нове конструктивне чи технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене випробування, яке впроваджене або може бути впроваджене у суспільну практику. Науково-прикладний результат може мати форму звіту, ескізного проекту, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, натурного зразка тощо.

До основних результатів наукових досліджень належать: наукові реферати; наукові доповіді (повідомлення) на конференціях, нарадах, семінарах, симпозіумах; дипломні, магістерські роботи; звіти про науково-дослідну (дослідно-конструкторську; дослідно-технологічну) роботу; наукові переклади; дисертації (кандидатські або докторські); автореферати

дисертацій; депоновані рукописи; монографії; наукові статті; аналітичні огляди; авторські свідоцтва, патенти; алгоритми і програми; звіти про наукові конференції; бібліографічні покажчики та ін.

Суб'єктами наукової діяльності є: вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Науково-дослідницькою діяльністю займається значне коло людей. Тих, хто робить це постійно, називають дослідниками, науковцями (науковими працівниками), вченими.

Дослідником називають людину, яка здійснює наукові дослідження. Науковець – це той, хто має відношення до науки, виробляє нові знання, є спеціалістом у певній галузі науки. Вчений – фізична особа, яка провадить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження з метою здобуття наукових та (або) науково-технічних результатів.

Ознаки наукового дослідження:

- творчий характер – здобуття нових знань, установлення нових фактів;
- самостійність – прагнення запропонувати власне розв'язання поставлених завдань;
- наступність знань – послідовність зв'язку із попередніми дослідженнями у даній галузі, передбачення перспектив наступних досліджень;
- новизна та унікальність – обов'язкові елементи новизни різного ступеня: від узагальнення і конкретизації вже відомого – до принципово оригінальних підходів, технологій;

- зв'язок з іншими науками – розгалуження наукових галузей, утворення на їх перетині нових;
- органічний зв'язок теорії і практики – як найсуттєвіша умова вірогідності науково-педагогічного дослідження.

Розрізняють **два види наукового дослідження**: емпіричне і теоретичне. *Емпіризм* – філософське навчання, що визнає почуттєвий досвід єдиним джерелом знань. Емпіричне пізнання будується на вивченні реальної дійсності, практичного досвіду. Займаються емпіричним дослідженням, як правило, практики – професіонали в тій або іншій області діяльності (учителі, соціальні педагоги, психологи й ін.).

Теоретичними дослідженнями, як ми уже відзначили, займаються спеціально до того підготовлені люди: професори, доценти, наукові співробітники, що працюють у наукових установах, а також у вищих навчальних закладах.

В емпіричному дослідженні, як правило, використовують такі методи, як спостереження, опис, експеримент; при теоретичних дослідженнях, поряд з цими методами використовують методи абстрагування, ідеалізації, аксіоматизації, формалізації, моделювання й ін. Крім того, на емпіричному і теоретичному рівнях використовують такі логічні методи, як аналіз – синтез, індукція – дедукція й ін. Докладніше про неї буде сказано нижче.

Відрізняються емпіричні і теоретичні дослідження також отриманими результатами. У першому випадку вони фіксуються у виді тверджень, правил, рекомендацій, у другому – це теоретичні знання: наукові концепції, закони і закономірності, відкриття і винаходи й ін. Емпіричне дослідження здійснюється практичними працівниками, зайнятими професійної діяльністю. Отримані знання фіксуються у виді тверджень, правил, рекомендацій і ін.

Наукове дослідження проводиться спеціально підготовленими до цього вченими. Отримані знання відбивають у виді наукових концепцій, законів і закономірностей, винаходів і відкриттів.

Незважаючи на відмінність емпіричного і теоретичного знання, вони тісно між собою взаємозалежні: теоретичне дослідження будується на основі знань, фактів, виявлених у процесі вивчення реальної дійсності. Емпіричний рівень дозволяє вивчати реальну дійсність, виявляти нові факти і явища, і на основі їхній будувати узагальнення, робити висновки, давати практичні рекомендації. На теоретичному рівні висувуються загальні закономірності, що дозволяють пояснити взаємозв'язок раніше відкритих фактів і явищ, формулювати закони, на основі яких можливо пророчити розвиток майбутніх подій. Це лише загальна схема наукових досліджень, відкриття нових наукових законів. Перехід від емпіричного рівня до теоретичного означає якісний стрибок у знанні.

Ефективність наукових досліджень багато в чому залежить від того, які джерела вона використовує у своїй творчій діяльності: підходи, зразки, ідеї, технології й ін. Виділяють п'ять таких джерел: 1) загальнолюдські гуманістичні ідеали, відбиті в так називаному соціальному замовленні суспільства; 2) досягнення всього комплексу наук про людину: психології, педагогіки, валеології (науки про здоровий спосіб життя), до цього також можна додати філософію, соціологію, соціальну роботу; 3) теоретичні концепції і вітчизняний і закордонний досвід; 4) педагогічний потенціал навколишньої дитини соціального середовища (родини, школи, установ культури й ін.); 5) творчий потенціал працівників соціальної сфери (соціальних педагогів, соціальних працівників, соціальних психологів і ін.).

Вимоги до визначення наукових досліджень

Для дослідників-початківців дуже важливо мати уявлення про методологію та вимоги до визначення наукового дослідження, оскільки саме на перших кроках до оволодіння навичками наукової роботи найбільше виникає питань саме цього характеру. Передусім бракує досвіду у використанні методів наукового пізнання, застосуванні логічних законів і правил, нових засобів і технологій. Тому є сенс розглянути ці поняття докладніше.

Не можна ігнорувати факти тільки тому, що їх важко пояснити або знайти їм практичне використання. Зміст нового в науці не завжди бачить сам дослідник. Нові наукові факти і навіть відкриття, значення яких погано розкриті, можуть тривалий час лишатися в резерві науки і не використовуватися на практиці.

При науковому дослідженні важливо все. Концентруючи увагу на основних або ключових питаннях теми, не можна не зважати на побічні факти, які на перший погляд здаються малозначущими. Проте саме такі факти можуть приховувати в собі початок важливих відкриттів.

Для дослідника недостатньо встановити новий факт, важливо дати йому пояснення з позицій сучасної науки, розкрити його загальнопізнавальне, теоретичне або практичне значення.

Виклад наукових фактів має здійснюватися в контексті загального історичного процесу, історії розвитку певної галузі, бути багатоаспектним, з урахуванням як загальних, так і специфічних особливостей.

Накопичення наукових фактів у процесі дослідження – це творчий процес, в основі якого завжди лежить задум ученого, його ідея.

У філософському визначенні ідея – це продукт людського мислення, форма відображення дійсності. Ідея відрізняється від інших форм мислення тим, що в ній не тільки відображається об'єкт вивчення, а й міститься

усвідомлення мети, перспективи пізнання і практичного перетворення дійсності. Тому важливе значення має історичне вивчення не лише об'єкта дослідження, а й становлення та розвитку знань про нього.

Ідеї народжуються з практики, спостережень навколишнього світу і потреб життя. В основі ідей лежать реальні факти і події. Життя висуває конкретні завдання, однак часто не відразу знаходяться продуктивні ідеї для їх вирішення. У такому разі на допомогу приходить здатність дослідника проаналізувати ідеї, погляди попередників, запропонувати новий, зовсім незвичний аспект розгляду завдання, яке протягом тривалого часу не могли вирішити при загальному підході до справи.

Вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення, розвитку об'єкта дослідження та ідеї від часу виникнення до стадії вирішення завдання значно збагачує наукове дослідження, свідчить про достовірність його результатів і висновків, підтверджує наукову об'єктивність і компетентність дослідника.

Існує шість основних вимог визначення наукового дослідження.

1. Всяке наукове дослідження повинне бути визначене через найближчий рід і видову відмінність.
2. Визначення повинне бути розмірним, тобто обсяги означуваного і означального поняття повинні бути однакові.
3. Видовою відмінністю є ознака або група ознак, властивих тільки певному науковому дослідженню і відсутніх в інших, що належать до того ж роду.
4. Визначення не повинне містити логічного кола, тобто означуване дослідження не може визначатися за допомогою такого поняття, що саме стає ясним тільки через означуване поняття.
5. Визначення не може бути тільки негативним.

6. Воно не повинне містити в собі логічної суперечності.

Нечіткість у визначенні наукових досліджень зазвичай дуже утруднює, а іноді робить просто неможливим практичне використання його результатів. Розпливчастість ознак – одна з основних помилок у визначенні наукових досліджень, які знижують наукову і практичну цінність роботи. Іншими типовими помилками є такі: неповне ділення обсягу понять наукових досліджень, занадто велике ділення, перехресне ділення і стрибок у діленні. Неповне ділення обсягу поняття – це таке явище, коли при перерахуванні видових ознак деякі з них пропускаються. Занадто велике ділення полягає в тому, що в обсяг подільного поняття вводяться види, які у ньому самому не містяться. У такому разі сума обсягів видових ознак перевищує обсяг подільного, означуваного поняття. Помилка перехресного ділення полягає в тому, що в процесі ділення обсягу поняття береться декілька підстав для ділення. Стрибок у діленні – помилка, викликана порушенням правила безперервності ділення.

Сучасне науково-теоретичне мислення прагне проникнути у сутність явищ і процесів, що вивчаються. Це можливо за умови цілісного підходу до об'єкта вивчення, розгляду його у виникненні та розвитку, тобто застосування історичного підходу до його вивчення. Перш ніж вивчати сучасний стан, необхідно вивчити генезис та розвиток певної науки або сфери практичної діяльності. Відомо, що нові наукові і накопичені знання перебувають в діалектичній взаємодії. Найкраще і прогресивне зі старого переходить у нове і надає йому сили й дієвості. Інколи забуте старе знову відроджується на новій науковій основі і живе друге життя в іншому, досконалішому вигляді.

Логіка та методологія наукового дослідження

Основою розробки кожного наукового дослідження є сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів і певна їх послідовність.

Метод (від грец. *methodos* «спосіб», «метод», «шлях») – у найбільш загальному випадку означає спосіб досягнення мети, певним чином впорядкована діяльність.

Науковий метод – це спосіб пізнання явищ дійсності, їх взаємозв'язку і розвитку.

Метод як засіб пізнання є способом відтворення в мисленні досліджуваного предмета. Аналізом та вивченням наукових методів займається методологія науки.

З одного боку, методологія розуміється як певна система методів, які застосовуються в процесі пізнання в межах тієї або іншої науки, тобто методологія розглядається як частина конкретної науки.

З іншого боку, методологія виступає як сукупність основних філософських положень, які відображають первинні гносеологічні концепції формування й аналізу наукового знання. У цьому визначенні підкреслюється філософський характер розуміння методології. У загальному плані розрізняють філософську і спеціально-наукову методологію.

Методологія – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень. Під методологією науки переважно розуміється вчення про науковий метод пізнання або система наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання. Існує й інший, більш вузький погляд на методологію науки, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів і засобів наукового пізнання, наприклад, методологія управління, методологія ціноутворення тощо, але в цьому разі доцільніше говорити про методику пізнання і дій.

Методологічна основа – це науковий фундамент, з позиції якого дається пояснення основних наукових явищ і розкриваються їх закономірності. Під

методологічною основою наукового дослідження треба розуміти основні, вихідні 14 положення, на яких воно базується. Методологічні основи науки завжди існують поза нею і не виводяться із самого дослідження.

Необхідно також зазначити, що результати наукової і практичної діяльності людей залежать не лише від того, хто діє (суб'єкт пізнання) або на що спрямована пізнавальна діяльність (об'єкт пізнання), а й від того, якими способами, прийомами і засобами здійснюється пізнавальний процес. Мова йде про вирішення проблеми методу наукового пізнання або дослідження, котра завжди була і є в центрі уваги науковців.

Важливу роль методу в науковому дослідженні підкреслювало багато видатних вчених. Зокрема, російський фізіолог І. П. Павлов (1849 – 1936) зазначав: “Метод – найперша, основна річ. Від методу, від способу дії залежить уся серйозність дослідника. Вся справа в гарному методі. При гарному методі і не дуже талановита людина може зробити багато. А при поганому методі й геніальна людина буде працювати марно і не отримає цінних, точних даних”.

Поняття “метод” у широкому розумінні означає “шлях до чогось” або спосіб діяльності суб'єкта в будь-якій її формі. Інакше кажучи, метод – це спосіб, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів і принципів, що регулюють практичну і пізнавальну діяльність людей (суб'єктів). Отже, метод зводиться до сукупності визначених правил, прийомів, способів і норм пізнання та дії. Це визначена система приписів, принципів, вимог, яка повинна орієнтувати суб'єкт пізнання на вирішення конкретного науково-практичного завдання для досягнення певного результату в тій чи іншій сфері людської діяльності. Г. Гегель зазначав, що метод є засобом, через який суб'єкт співвідноситься з об'єктом дослідження.

У процесі наукового дослідження необхідно розуміти також поняття “методика наукового пізнання”, котре виражає певну послідовність вирішення конкретного наукового і практичного завдання, а також сукупність і порядок застосування відповідних методів дослідження. Загалом, методика дослідження – це сукупність прийомів і способів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним (емпіричним) матеріалом.

Методологія як вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності має чотирирівневу структуру, зокрема: фундаментальні, загальнонаукові, конкретнонаукові принципи, конкретні методи, що використовуються для вирішення спеціальних завдань дослідження.

Зазначимо, що дуже часто наукове пізнання характеризується певною “роздвоєністю”: з одного боку, це прагнення до цілісного розгляду об’єктів, а з іншого, – до систематизації знання про об’єкт на основі використання певних конкретних, часткових уявлень про нього.

Такий підхід має історичне підґрунтя. Так, до середини XIX ст. пізнавальні уявлення про цілісність системи розвивалися на рівні конкретних предметів, при цьому взаємозв’язок та єдність частин були очевидними як за зовнішніми ознаками, так і за властивостями. Спроби пояснення сутності якогось явища (в ширшому плані) мали механістичний, натурфілософський, 15 метафізичний характер. Водночас розвивалися ідеалістичні погляди на природу цілісності системи, починаючи від простих об’єктів і закінчуючи складними.

Поняття системного, комплексного та цілісного підходу в науковому дослідженні

На початку XX ст. наука піднялася на якісно новий щабель розвитку. Головним її надбанням стала проблема структурної організації та

забезпечення функціонування складних системних об'єктів, тому в сучасній науці формуються та широко використовуються категорії системності. У результаті такого прогресу в процесах наукових досліджень центральне місце займає системний підхід.

Системний підхід – один із головних напрямків методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики, мета і завдання якого полягають у дослідженнях певних об'єктів як складних систем. Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення. Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення системи – складного об'єкта з певних складових (елементів). При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи.

Системний підхід – це категорія, що не має єдиного визначення, оскільки трактується надто широко і неоднозначно. У літературі наводяться наступні трактування або визначення системного підходу: – інтеграція, синтез розгляду різних боків явища або об'єкта; – адекватний засіб дослідження і розробки не будь-яких об'єктів, що довільно називаються системою, а лише таких, котрі є органічним цілим; – вираження процедур подання об'єкта як системи та способів їх розробки; – широкі можливості для одержання різноманітних тверджень та оцінок, які передбачають пошук різних варіантів виконання певної роботи з подальшим вибором оптимального варіанта.

Необхідність вирішення наукових і практичних завдань нового типу поєднується з розвитком загальнонаукових і конкретнонаукових

(спеціальних) теорій і гіпотез. У процесі їх побудови відобразилися принципи та положення системного підходу. Так, В. І. Вернадський (1863 – 1945) розвинув у 1930-і роки концепцію про біосферу, в основу якої був покладений новий тип найскладніших системних об'єктів глобального масштабу – біогеоценоз. Ідеї системного підходу застосовуються в екології, фізіології, багатьох напрямках біології, фізики, хімії, а також у психології та суспільних науках.

Друга половина XX ст. характеризувалася постановкою та вирішенням системних завдань у суспільній практиці в зв'язку із запровадженням складних технічних і соціально-економічних систем. При цьому різноманітні технічні, організаційні, економічні та соціальні питання і проблеми, методи і засоби їх вирішення концентрувалися навколо єдиних цільових програм. Типовим прикладом можуть бути космічні, енергетичні, технологічні проекти. У цих 16 комплексних програмах значне місце займала все-таки проблема типу “людина – машина”.

Таким чином, науково-технічна революція характеризується взаємним проникненням (інтеграцією) різних напрямків теорії і практики. Масштабні об'єкти трудової діяльності і наукового пізнання мають складну системну природу, а дослідження складних системних об'єктів потребує гармонійного сполучення аналітичних і синтетичних методів вивчення структури та функцій системи.

Системний підхід не існує у вигляді чіткої методики з визначеною логічною концепцією. Це – система, утворена із сукупності логічних прийомів, методичних правил і принципів теоретичного дослідження, що виконує таким чином евристичну функцію в загальній системі наукового пізнання. Сукупність пізнавальних принципів системного підходу не має жорстких обмежень і за своєю суттю орієнтує і спрямовує певну систему

двоjakим чином відповідно до конкретних етапів дослідження. З одного боку, його змістовні принципи сприяють виявленню обмеженості традиційних об'єктів дослідження, визначенню та реалізації нового типу завдань при новому стилі мислення. З іншого, – за допомогою категорій і принципів системного підходу відзначаються перспективи побудови нових об'єктів і предметів дослідження шляхом планування та визначення їх структурних або типологічних параметрів і властивостей. Проектування структурних і типологічних характеристик нових об'єктів сприяє розробці конструктивних комплексних програм наукового дослідження та розвитку науки.

Особливі функції системного підходу в науковому пізнанні й соціальній практиці визначаються критичною природою його принципів. Всебічний критичний аналіз особливостей розвитку сучасного виробництва на основі системного підходу, наприклад, дав змогу визначити і здійснити комплекс адекватних заходів для захисту навколишнього середовища в регіональних і глобальних масштабах.

Критичний аналіз стану і перспектив наукового дослідження з актуальних проблем на ґрунті системного підходу виявляє неповноту предмета пізнання, обумовлену недостатністю цього предмета, принципів і методів вирішення наукових і практичних завдань, охоплюючи і засоби побудови знання, сприяє зосередженню основної уваги в певній галузі дослідження. Варто зазначити, що одним із принципів системного підходу є нагромадження знань у процесі формування та розвитку системи знання. Цим підкреслюється активна роль цього чинника у пізнанні та виключається невинправдане нехтування вже існуючими уявленнями та знаннями.

Отже, прогресивне значення системного підходу можна коротко визначити так: предмети (об'єкти) дослідження і принципи системного підходу мають ширші масштаби, зміст і значення порівняно з традиційним

рівнем наукового пізнання та практики. Прикладом цього є такі поняття (категорії), як біосфера, біогеоценоз, людина-машина тощо.

Системний підхід містить у собі принципово нову головну установку, спрямовану в своїй основі на виявлення конкретних механізмів цілісності об'єкта і, при нагоді, повної типології його зв'язків. Значні труднощі, які ускладнюють вирішення цього головного завдання, полягають у тому, що виявлення у багатокомпонентних об'єктах різнотипних зв'язків є лише одним із основних завдань дослідження системного об'єкта.

З іншого боку, важливо здійснювати порівняння динаміки всього різноманіття зв'язків у співмірному вигляді за логічно однорідним критерієм, загальним для цілісної системи. Так, наприклад, у системі управління обсяг інформації, що надходить до керуючих структур, вимірюють у бітах. Істотним є те, що таким шляхом встановлюється не лише кількість, а й якість інформації, тобто її зміст для певного каналу зв'язку і системи загалом.

Системний підхід визначає також необхідність розчленовування досліджуваних багатокомпонентних об'єктів на основі принципу найбільшої важливості зв'язків для системи при різноманітті їхніх типів у кожній конкретній складовій системи. Обґрунтований вибір найбільш адекватного варіанта розчленовування здійснюється за допомогою виокремлення співмірної одиниці аналізу (наприклад, суб'єкт господарювання, орган державного управління тощо). На такому підґрунті досліджуються основні властивості системного об'єкта при нерозривному зв'язку структури та функції в їх динаміці.

Багатоманітність людської діяльності обумовлює множинність методів наукового пізнання, які можна класифікувати за різними критеріями. Так, залежно від ролі і місця в процесі наукового пізнання розрізняють методи формальні (методи формальної та математичної символічної логіки) і

змістовні. До основних видів змістовної методології належать методи філософські, загальнонаукові, загальнологічні та спеціально-наукові. Виокремлюють також емпіричні і теоретичні, фундаментальні та прикладні, методи дослідження та методи викладення результатів.

Головні компоненти методики наукового дослідження

Слід чітко розрізняти значення понять «метод», «методика» і «методологія».

Метод – спосіб досягнення мети, розв’язання конкретної задачі; сукупність прийомів (операцій) практичного впливу чи теоретичного освоєння об’єктивної дійсності з метою її пізнання.

Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову отримання нових знань. Дослідник, який добре знає методи дослідження і можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за принципом «спроб і помилок». Загалом, методика дослідження – це сукупність прийомів і способів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним і8 (емпіричним) матеріалом. Основне призначення методики дослідження полягає у тому, щоб на основі відповідних принципів (вимог, умов, обмежень, приписів тощо) забезпечити успішне вирішення визначених завдань, практичних проблем і досягнення мети наукового дослідження.

Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об’єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

У методології наукових досліджень виділяють два рівня пізнання:

- теоретичний – висунення і розвиток наукових гіпотез і теорій, формулювання законів та виведення з них логічних наслідків, зіставлення різних гіпотез і теорій;

- емпіричний – спостереження і дослідження конкретних явищ, експеримент, а також групування, класифікація та опис результатів дослідження.

Сучасна наука володіє потужним арсеналом різноманітних методів, які призначені для розв'язування різних за своїм характером наукових задач. При проведенні конкретного наукового дослідження використовуються ті методи, які можуть дати глибоку й всебічну характеристику досліджуваного явища. Вибір їх залежить від мети і задач дослідження.

Методи є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності.

В одній і тій самій науковій галузі може бути кілька методик (комплексів методів), які постійно вдосконалюються під час наукової роботи. Найскладнішою є методика експериментальних досліджень, як лабораторних, так і польових. У різних наукових галузях використовуються методи, що збігаються за назвою, наприклад, анкетування, тестування, шкалювання, однак цілі і методика їх реалізації різні.

Класифікація методів розроблена недостатньо.

Досить поширеним є поділ основних типів методів за двома ознаками: мети і способу реалізації.

За першою ознакою виділяються так звані первинні методи, що використовуються з метою збору інформації, вивчення джерел, спостереження, опитування та ін. Вторинні методи використовуються з метою

обробки та аналізу отриманих даних – кількісний та якісний аналіз даних, їх систематизація, шкалювання та ін. Третій тип представлений верифікаційними методами і прийомами, що дають змогу перевірити отримані результати. Вони зводяться також до кількісного та якісного аналізу даних на основі виміру співвіднесення постійних і змінних чинників.

За ознакою способу реалізації розрізняють логіко-аналітичні, візуальні та експериментально-ігрові методи. До перших належать традиційні методи 19 дедукції та індукції, що різняться вихідним етапом аналізу. Вони доповнюють один одного і можуть використовуватися з метою верифікації – перевірки істинності гіпотез і висновків.

Візуальні, або графічні, методи – графи, схеми, діаграми, картограми та ін. дають змогу отримати синтезоване уявлення про досліджуваний об'єкт і водночас наочно показати його складові, їхню питому вагу, причинно-наслідкові зв'язки, інтенсивність розподілу компонентів у заданому об'ємі. Ці методи тісно пов'язані з комп'ютерними технологіями.

Експериментально-ігрові методи безпосередньо стосуються реальних об'єктів, які функціонують у конкретній ситуації, і призначаються для прогнозування результатів. З ними пов'язаний цілий розділ математики – "теорія ігор"; з їх допомогою вивчаються ситуації в політичних, економічних, воєнних питаннях. Вони використовуються у психології ("трансакційний аналіз"), соціології ("управління враженнями", "соціальна інженерія"), в методиці нетрадиційного навчання.

У прикладних аспектах гуманітарних наук доцільно використовувати математичні методи. Математичний апарат теорії ймовірностей дає можливість вивчати масові явища в соціології, лінгвістиці. Математичні методи відіграють важливу роль при обробці статистичних даних, моделюванні. Однак при цьому слід зважати на різницю в природі об'єктів і

категорій гуманітарних, природничих і математичних наук. Проблема полягає у визначенні конкретної гуманітарної сфери, в якій застосування математичних методів дає результати.

Інколи методи поділяють на групи відповідно до їх функціональних можливостей: етапні, тобто пов'язані з певними етапами дослідження, й універсальні, які використовують на всіх етапах. До першої групи відносять спостереження, експеримент, а до другої – абстрагування, узагальнення, дедукцію та індукцію та ін.

Розрізняють методи теоретичних та емпіричних досліджень. Такий розподіл методів завжди умовний, оскільки з розвитком пізнання один науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу. Отримання нових знань – це складний творчий процес, що характеризується певною логічною послідовністю наукової діяльності дослідника. Основними формами становлення нового знання є науковий факт, наукова проблема, гіпотеза і теорія. Творчий їх розвиток визначає логічну послідовність процесу наукового дослідження, зокрема: виявлення дійсних (реальних) фактів, їх пояснення та узагальнення; постановка і формулювання наукової проблеми; формування й обґрунтування наукової гіпотези; побудова теорії та визначення шляхів її практичної реалізації.

Практичне заняття №3. Планування наукової роботи та організація дослідного процесу

Мета: проаналізувати та розкрити сутність обраної тематики у відповідності із її проблематикою, сучасним станом та перспективами.

Методичні рекомендації: студенти знайомляться з теоретичним матеріалом викладеним у основній, додатковій літературі та Інтернет-джерелах, а також проводять самостійний пошук матеріалів для виконання індивідуальних завдань.

Завдання 1. Підготуватися до усного опитування по темі 3 відповідно до зазначеного плану.

1. Загальна схема наукового дослідження
2. Організація творчої діяльності
3. Робота над статтями та доповідями
4. Вибір теми дослідження
5. Складання плану наукової роботи
6. Вивчення літературних джерел. Методи добору фактичних матеріалів і складання огляду літератури

Завдання 2. Виконання навчальних завдань.

Пропонується студентам об'єднатися у групи по 3-5 людей і підготуватися до дискусії на одну із запропонованих тем:

1. Термінологічно-категоріальний апарат дослідження.
2. Вибір теми дослідження: співвідношення мети, завдань та висновків.
3. Методи добору фактичних матеріалів і складання огляду літератури.
4. Прийоми викладення наукового матеріалу.
5. Причинно-наслідковий зв'язок у науковому дослідженні.

Матеріал для ознайомлення до Практичного заняття 3.

Загальна схема наукового дослідження

Весь хід наукового дослідження можна приблизно зобразити у вигляді такої логічної схеми:

- 1) Обґрунтування актуальності обраної теми.
- 2) Постановка мети і конкретних завдань дослідження.
- 3) Визначення об'єкта і предмета дослідження.
- 4) Вибір методів (методики) проведення дослідження.
- 5) Опис процесу дослідження.
- 6) Обговорення результатів дослідження.
- 7) Формулювання висновків і оцінка одержаних результатів.

Обґрунтування актуальності обраної теми — початковий етап будь-якого дослідження.

Що ж таке актуальність, або "кому це потрібно?". Чи інакше — "Якій галузі виробництва або знань і для чого необхідні запропоновані наукові результати?".

Висвітлення актуальності не повинно бути багатослівним. Досить кількома реченнями висловити головне - сутність проблеми, з чого й впливає актуальність теми. Проблема завжди виникає тоді, коли старе знання вже виявило свою неспроможність, а нове ще не набуло розвиненої форми. Таким чином, проблема в науці – це суперечлива ситуація, котра вимагає свого вирішення. Така ситуація найчастіше виникає внаслідок відкриття нових фактів, які явно не вкладаються у рамки колишніх теоретичних уявлень, тобто коли жодна з теорій не може пояснити щойно виявлені факти.

Правильна постановка та ясне формулювання нових проблем часом має не менше значення, ніж їх вирішення. По суті, саме вибір проблеми, якщо не цілком, то дуже великою мірою визначає як стратегію дослідження взагалі,

так і напрямок наукового пошуку зокрема. Не випадково вважається, що сформулювати наукову проблему - означає показати вміння відокремити головне від другорядного, виявити те, що вже відомо і що досі невідомо науці з предмета дослідження.

Від доведення актуальності обраної теми логічно перейти до *формулювання мети дослідження*, а також вказати конкретні завдання, які мають бути розв'язані відповідно до даної мети. Це звичайно робиться у формі перерахування (вивчити..., описати..., встановити..., з'ясувати..., вивести формулу... і т. ін.).

Формулювання названих завдань слід робити якомога ретельніше, оскільки опис їх вирішення становитиме зміст розділів наукової роботи. Це важливо також і тому, що назви таких розділів з'являються саме з формулювання завдань дослідження.

Надалі формулюються *об'єкт і предмет дослідження*. Об'єкт це процес або явище, що породжують проблемну ситуацію і обрані для вивчення. Предмет це те, що міститься в межах об'єкта. Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, котра є предметом дослідження. Саме на нього і спрямована основна увага дослідника, саме предмет дослідження визначає тему наукової роботи, що виноситься на титульний аркуш як заголовок.

Дуже важливим етапом наукової праці є *вибір методів дослідження* — інструменту отримання фактичного матеріалу і необхідної умови досягнення поставленої в роботі мети.

Опис процесу дослідження - основна частина наукової роботи, де висвітлюються методика і техніка дослідження з використанням логічних законів і правил.

Дуже важливий етап ходу наукового дослідження - *обговорення його результатів* на засіданнях профільюючих кафедр, наукових семінарів, учених і науково-технічних рад із попередньою оцінкою теоретичної та практичної цінності роботи, що є першим колективним відгуком.

Заключним етапом ходу наукового дослідження є *висновки*, котрі містять те нове і суттєве, що становить наукові та практичні результати виконаної наукової роботи.

Науковий результат — це знання, відповідне вимогам новизни, достовірності і практичної цінності. Ці вимоги надалі викладатимуться докладно. Науковий результат, як правило, — творчий продукт одного розділу диплому. Сутність наукового результату формулюється у висновках до розділу. Формулювання сутності повинне бути коротким, зрозумілим, конкретним, без загальних слів і термінів, чи і потребують додаткового пояснення. Найкращою формою наукового результату є закон закономірність. Наведемо приклади наукових результатів [2]:

- половина товарів, які обертаються нині на ринку України, десять років тому покупцям була невідома;
- 20 % людей випивають 80 % всього пива (принцип 20/80);
- продуктивність праці будь-якого працівника залежить від її мотивації.

Проаналізуємо наведені твердження, виписані у порядку зменшення їх «якості».

Твердження (щодо товарів) є науковим результатом, отриманим експериментальне (шляхом статистичної обробки даних). П'яте твердження (принцип 20/80) здається скоріше жартом, ніж науковим результатом, з огляду на його формулювання. Насправді, цей принцип не раз підтверджувався у різноманітних експериментах і має практичне значення. Його більш точне

формулювання: у будь-якій організації в середньому 20 % факторів зумовлюють 80 % ефекту. Наприклад, у будь-якій організації приблизно 20 % людей виконують 80 % всієї роботи; 80 % браку припадає на 20 % деталей; у житті 80 % всіх неприємностей викликаються приблизно 20 % факторів і т. ін. Останнє твердження не може претендувати на науковий результат: у ньому йдеться про загальновідому тенденцію, немає конкретності, а тому й практичної цінності, термін «мотивація» сам потребує пояснення.

Наукові результати можна поділити на два види: теоретико-методологічні (для теоретичних досліджень), зокрема: концепція, гіпотеза, класифікація, закон, метод; та інструментальні (для прикладних і емпіричних досліджень), зокрема: спосіб, технологія, методика, алгоритм, речовина.

Організація творчої діяльності

Багато хто вважає, то творчий процес можливий тільки у періоди якогось «натхнення». Це глибока помилка: звісно, добре, коли дослідження настільки захоплюють, що з'являється творчий порив, але для досягнення кінцевої мети важливий не так порив, як копітка і добре організована праця. Оманаю є те, що великі люди творять легко, без особливих витрат часу і сил. Це можна підтвердити словами великих діячів науки і мистецтва.

Альберт Ейнштейн (про Кеплера): "Він жив у епоху, коли ще не було певності, що є якась загальна закономірність для всіх явищ природи. І якою глибокою була його віра в таку закономірність, коли, працюючи в самотині, ніким не підтримуваний і не маючи нікого, хто б його розумів, він протягом багатьох десятиків років черпав у ній силу для важкого і копіткого емпіричного дослідження руху планет і математичних законів цього руху!"

П.І.Чайковський: «Натхнення народжується тільки з праці і під час праці». «Навіть людина з карбом генія нічого не дасть не тільки великого, але й посереднього, якщо не буде пекельно працювати».

Біографії вчених свідчать, що вони всі були великими трудівниками, їхні досягнення є наслідком колосальної праці, величезного терпіння і посидючості, неймовірної впертості та наполегливості.

Зазначимо деякі принципи наукової праці.

1. Постійно думати про предмет дослідження. Так, І. Ньютон на запитання про те, як йому вдалося відкрити закони небесної механіки, відповів: «Дуже просто, я весь час думав про них». Біографи Д.І. Менделєєва пишуть, що Дмитро Іванович «побачив» свою таблицю уві сні. На цій підставі деякі скептики стверджували, що періодична система елементів могла наснитися і будь-кому іншому. Але якщо врахувати, що Д.І. Менделєєв близько 20 років безперервно думав про систематизацію елементів (а по суті це – багатокритеріальна задача упорядкування, і він шукав її розв'язок комбінаторним шляхом), то достовірність такого твердження скептиків близька до нуля.

Із першого принципу випливають два практичні висновки, корисні для молодих учених. По-перше, не можна займатися науковою працею тільки на роботі, обмежуючи себе годинами обов'язкової присутності. Досвід свідчить, що такий полегшений режим унеможливорює виконання наукової роботи своєчасно і потрібної якості. Думати про предмет свого дослідження треба постійно.

По-друге, слід позбутися некритичного сприймання чужих думок та ідей. Хоча вивчення літератури за темою і важливе, набагато більше значення має власна творчість. Варто насамперед шукати власні шляхи розв'язання проблеми, свій напрямок наукового пошуку, тоді вивчення літератури буде корисним, бо дасть змогу уникнути помилкових шляхів.

2. Не працювати без плану. За весь період роботи над дипломом може бути декілька планів.

3. Контролювати хід роботи, обмежувати глибину розробки. За результатами контролю слід коригувати як загальний план, так і окремі його частини.

У будь-якому дослідженні треба обмежувати себе як за широтою охоплення теми, так і за глибиною її розробки: з цього випливає, що потрібно сформулювати не тільки завдання даного етапу дослідження, а й обмеження у вирішенні загального завдання. Обмеження особливо важливі на етапі написання роботи за готовим чорновим матеріалом.

Деякі поради щодо техніки роботи на основі публікацій і власного досвіду науковця.

1. При виконанні великої роботи доречно звільнитися від дрібних сторонніх справ.

2. Не можна робити дві справи одночасно: це не означає, що не варто чергувати складну і просту, особливо механічну роботу.

3. Треба знайти індивідуальні засоби «втягування» в роботу. Як правило, у всіх науковців найбільші труднощі викликає початок роботи, перші хвилини і години діяльності. Універсальних засобів «втягування» немає, вони для кожного свої. На наш погляд, добре було б розпочинати роботу з перелічування раніше написаного матеріалу та його коригування: звичайно після 30-40 хвилин такої праці з'являється бажання йти далі. Також індивідуально має бути обраний час роботи з максимальною творчою продуктивністю.

4. Особливу увагу слід звернути на допустиму тривалість праці та необхідний час відпочинку. Це варто чітко визначити, бо кожна праця потребує дотримання режиму, інакше вона стає малопродуктивною і може призвести до втрати віри у свої сили.

Ефективність наукових розробок суттєво залежить від оволодіння спеціалістами методами математичного моделювання і засобами обчислювальної техніки.

Робота над статтями та доповідями

Для майбутнього вченого важливо оволодіти технікою написання статей і підготовки доповідей на конференціях не тільки з точки зору задоволення вимог стосовно кількості та рівня публікацій, а й з позицій сприйняття їх слухачами та читачами. Це зобов'язує до певної логіки побудови доповіді чи статті, високої вимогливості до їх форми, стилю і мови.

Опублікувати статтю — означає зробити даний матеріал надбанням фахівців для використання в їхній роботі. Отже, треба писати просто і зрозуміло.

Слід уникати як передчасних публікацій, так і зволікання з публікаціями. У Фарадея був девіз: *to work, to finish, to publish*, тобто працюй, закінчуй, оприлюднюй, бо це надає пріоритет в авторстві і практично необмежену аудиторію.

Висвітливо методику написання статті за результатами якогось часткового дослідження. Передусім треба розробити план. Для статті обсягом сім-вісім машинописних сторінок план має виглядати так:

1) вступ – постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями (5-10 рядків);

2) останні дослідження і публікації, на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття (звичайно ця частина статі становить близько 1/3 сторінки); її можна назвати «вихідні передумови»;

3) формулювання цілей статті (постановка завдання); вказаний розділ вельми важливий, бо з нього читач визначає корисність для себе пропонованої

статті; мета статті впливає з постановки загальної проблеми і огляду раніше виконаних досліджень, тобто дана стаття має на меті ліквідувати якісь «білі плями» у загальній проблемі (обсяг цієї частини етапі 5-10 рядків);

4) виклад власне матеріалу дослідження (5-6 сторінок машинописного тексту через 2 інтервали). Невеликий обсяг потребує виділення головного у матеріалах дослідження; іноді можна обмежитися тільки формулюванням мети досліджень, короткою згадкою про метод вирішення задачі і викладом отриманих результатів; якщо на обсяг статті немає суворих обмежень, то доцільно описати методику дослідження повніше;

5) у закінченні наводяться висновки з даного дослідження і стисло подаються перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Деякі журнали для авторів публікують навіть вимоги до структури статей. Методика підготовки доповіді на науковій конференції дещо інша. План доповіді аналогічний плану статті. Проте, специфіка усного мовлення викликає суттєві зміни у формі й змісті. При написанні доповіді треба врахувати, що значна частина матеріалу викладена на плакатах (слайдах). На плакатах звичайно подають: математичні постановки, метод розв'язання, алгоритми, структуру системи, схему експерименту, виявлені залежності у табличній або графічній формі і т. ін. Тому в доповіді викладають коментарі (але не повторення!) до ілюстративного матеріалу. Це дає змогу на 20-30% скоротити її.

Слід також мати на увазі, що за 10 хвилин людина може прочитати матеріал, розміщений на 4 сторінках машинописного тексту (через два інтервали), тому обсяг доповіді звичайно менший від обсягу статті. Крім того, доповідач повинен реагувати на попередні виступи за темою його доповіді. Полемічний характер доповіді викликає інтерес слухачів і підвищує їх активність.

Вибір теми дослідження

Вибір теми, вочевидь, є найвідповідальнішим етапом у діяльності студента, бо він часом визначає майбутню діяльність людини на все життя і вирішальним чином зумовлює результат наукового дослідження. Практика показує, що правильно обрати тему - наполовину забезпечити успішне її виконання.

Розрізняють три різновиди тем: *теми як результат розвитку проблем, над якими працює даний науковий колектив; ініціативні теми; замовлені теми.*

Найкраще обирати теми першої групи.

Ініціативні теми можуть виникати за двох взаємовиключних ситуацій: як унаслідок доброї наукової підготовки студента, так і недостатніх його кваліфікації і наукового кругозору. Науковий керівник мусить розібратися в ситуації, по змозі підтримати ініціативу студента, але ця підтримка має ґрунтуватися на реальній оцінці ситуації і не може ставити під загрозу успішне виконання роботи.

Замовлені теми, як правило, пов'язані з основними планами науково-дослідних робіт у галузі або об'єднанні. За актуальністю і економічною значущістю замовлені теми мають низку переваг перед іншими, тому насамперед їх потрібно аналізувати з позицій реальності виконання і можливості створення теоретичної бази.

При обранні теми основними критеріями повинні бути актуальність, новизна і перспективність; наявність теоретичної бази; можливість виконання теми в даній установі; зв'язок її з конкретними господарськими планами і довгостроковими програмами; можливість отримання від впровадження результатів дослідження технічного, економічного і соціального ефекту.

Якщо молодий учений неспроможний самостійно обрати тему, він може звернутися до будь-якої наукової установи держави. Суттєву допомогу тут надає ознайомлення з аналітичними оглядами і статтями у спеціальній періодиці, а також бесіди і консультації зі спеціалістами-практиками, в яких можна з'ясувати досі мало вивчені в теоретичному плані важливі питання з різних сфер людської діяльності.

Обравши тему, студент має усвідомити сутність пропонованої ідеї, її новизну й актуальність, теоретичну важливість і практичну значущість. Це значно полегшує оцінку і остаточне закріплення обраної теми.

Говорячи про новизну ідеї (а отже, і теми), не треба забувати відоме положення, що не все нове є обов'язково прогресивним, так само як і старе — консервативним. Наукова новизна самої роботи — це ознака, наявність якої дає авторові підстави використовувати поняття «вперше» при характеристиці отриманих ним результатів і проведення дослідження загалом. Поняття «вперше» означає в науці брак подібних результатів до їх публікації. Вперше може проводитися дослідження на оригінальні теми, раніше не досліджувані в тій чи іншій галузі наукового знання.

Для багатьох галузей науки новизна виявляється у наявності вперше сформульованих і змістовно обґрунтованих теоретичних положень, методичних рекомендацій, які впроваджені в практику і суттєво впливають на досягнення нових соціально-економічних результатів. Новими можуть бути тільки ті положення наукового дослідження, котрі сприяють подальшому розвитку науки або окремих її напрямків. Новизна історичних досліджень полягає у введенні до наукового обігу досі не використовуваних джерел, з'ясуванні генезису розвитку тієї чи іншої галузі знань, у розкритті закономірностей і основних шляхів розвитку науки і техніки.

Складання плану наукової роботи

Від самого початку роботи студенту треба мати план, хоча б попередній, такий, що буде багато разів коригуватися. Робочий план допомагає авторові скласти його науковий керівник. До обов'язків наукового керівника належить також робота зі складання календарного графіка роботи студента. Крім того, науковий керівник рекомендує потрібну літературу, довідкові, архівні і статистичні матеріали та інші джерела за темою; проводить систематичні, передбачені розкладом бесіди і консультації; оцінює зміст виконаної роботи як частинами, так і в цілому; дає згоду на подання її на захист. Отже, керівник надає наукову і методичну допомогу, систематично контролює виконання роботи, вносить необхідні корективи, дає рекомендації стосовно доцільності прийняття того чи іншого рішення, а також робить висновок про готовність роботи.

Досвід свідчить, що за весь період роботи над дипломом можуть бути складені плани кількох видів. Робочий план починається з розробки теми, тобто задуму наукового дослідження. Можливо, що підґрунтям такого задуму буде лише гіпотеза, тобто припущення, викладене як на основі інтуїції (передчуття), так і на попередньо розробленій версії (на повідомленні чогось з метою попереднього пояснення). Навіть така постановка справи дасть змогу систематизувати й упорядкувати всю наступну роботу.

Попередній робочий план тільки в основних рисах дає характеристику предмета дослідження, надалі такий план може і повинен уточнюватися, проте основне завдання, котре стоїть перед роботою загалом, повинне змінюватися якомога менше.

Робочий план має довільну форму. Як правило, це план-рубрикатор, що складається з переліку розташованих у колонку рубрик, об'єднаних внутрішньою логікою дослідження даної теми. Такий план використовується

на перших стадіях роботи, даючи змогу ескізно представити досліджувану проблему в різних варіантах.

На пізніших стадіях роботи складають план-проспект, тобто реферативне викладення розміщених у логічному порядку питань, за якими надалі буде систематизуватися увесь зібраний фактичний матеріал.

Студенту потрібно усвідомити черговість і логічну послідовність запланованих робіт. За організаційної черговості завдання виконуються залежно від наявних можливостей, порядок їх виконання може змінитися за умови, щоб упродовж певного періоду вони всі були виконані.

Логічна послідовність диктує розкриття сутності завдання. Поки не вивчений перший розділ, не можна переходити до другого. Важливо навчитися знаходити в будь-якій роботі головне, вирішальне, те, на чому треба зосередити в даний час усю увагу. Це дасть змогу знайти оптимальні розв'язки поставлених завдань.

Такий методичний підхід підказує необхідність урахування стратегії і тактики наукового дослідження. Це означає, що дослідник визначає загальну генеральну мету в своїй роботі, формулює центральне завдання, виявляє всі доступні резерви для виконання задуму та ідеї, обирає потрібні методи і прийоми дій, знаходить найзручніший час для виконання кожної операції.

У творчому дослідженні план завжди має динамічний, рухливий характер і не може, не повинен сковувати розвиток ідеї та задуму дослідника, зберігаючи певний чіткий і визначений науковий напрямок у роботі.

Зазначимо, що переважна більшість наукових працівників має кілька планів, розрахованих на різні строки, наприклад, на рік, місяць, день. Кожен знаходить для себе способи фіксації виконання окремих пунктів плану з тим, щоб нереалізовані пункти можна було перенести до наступного. Складаючи

будь-який із планів, треба враховувати реальні можливості виконавця, бажане не повинне підміняти дійсність.

З урахуванням специфіки творчого процесу до плану дослідження вносять все, що можна заздалегідь передбачити. Звісно, в науці можливі і випадкові відкриття, але не можна будувати наукове дослідження, орієнтуючись на випадковості. Наукове дослідження не може провадитися без плану. Тільки планове дослідження дає змогу надійно крок за кроком глибоко пізнавати нові об'єктивні закономірності навколишньої дійсності.

За кожним науковим результатом можна простежити повний цикл дослідження, тобто сукупність етапів, що починається в точці «повного незнання» і закінчується впровадженням «добутого» знання. При плануванні етапів досліджень доцільно одночасно продумати підготовку до друку необхідних публікацій. Можна виділити такі етапи процесу отримання наукового результату із зазначенням характеру можливої публікації:

1. *Огляд стану проблеми, виділення задач дослідження.* Після виконання цього етапу можна підготувати і опублікувати оглядову статтю. Якщо обсяг огляду великий, доцільно її депонувати в УкрНТЕІ або іншому державному органі науково-технічної інформації з обов'язковим анотуванням матеріалу в науковому фаховому журналі.

2. *Постановка завдання дослідження, вибір методу його розв'язання.* Після виконання даного етапу можна подати до фахового журналу статтю, де розкрити актуальність задачі, її фізичну й математичну постановку, визначити математичний клас задачі і обґрунтувати запропонований метод розв'язання.

3. *Розроблення та інтерпретація алгоритму розв'язання задачі, приклад її розв'язання.* Успішно подолавши цей етап, студент може опублікувати статтю з описанням нового методу й алгоритму розв'язання

задачі або викладом відомого методу в термінах її розв'язання, а також аналізом практичного прикладу її розв'язання.

4. *Розроблення програмного забезпечення.* Якщо розроблене програмне забезпечення має потрібні якості, притаманні програмному продукту, доцільно оприлюднити опис відповідного пакету прикладних програм або автоматизованої системи у фаховому виданні, підготувати комплект програмної документації, провести маркетингові дослідження (у межах своїх можливостей) для тиражування розробки.

5. *Експеримент.* Після його успішного проведення публікують статтю з висвітленням опису і обговоренням результатів експерименту.

6. *Впровадження.* За його результатами готується оглядова стаття з усього циклу досліджень.

Крім того, результати кожного з етапів дослідження можуть бути проголошені на конференціях і семінарах з публікацією тез доповідей або більш повних матеріалів, що є свідченням апробації результатів та пріоритету розробки.

Вивчення літературних джерел. Методи добору фактичних матеріалів і складання огляду літератури

Ознайомлення з опублікованими за темою науковими працями починається відразу після розробки ідеї, тобто задуму наукового дослідження, котрий, як уже зазначалося раніше, знаходить своє відображення в темі і робочому плані. Така постановка справи дає змогу цілеспрямованіше шукати літературні джерела за обраною темою і краще опрацювати матеріал, опублікований у працях інших учених, бо витoki основних питань проблеми майже завжди закладені в попередніх дослідженнях.

Літературний афоризм стверджує: «Вивчати явище без книг – це почати плавання у незвіданому морі без карти, вивчати ж книги без практичної

роботи – це значить зовсім не вийти в море». Звичайно, виконуючи роботу, доводиться прочитати близько 1000 книг і статей, з яких приблизно 100-150 увійдуть до бібліографії, тобто будуть детально вивчені. Тому варто навчитися двох видів читання: «швидкого» і «повільного».

«Швидке» читання (читання «по діагоналі») повинно відповісти на запитання, чи варто дану статтю або книгу уважно вивчати.

Після того, як проглянуто всю наявну на даний момент літературу, можна приступити до «повільного» читання, до глибшого її вивчення, переходячи від простого матеріалу до складнішого. Треба починати з книг, згодом – статті, спочатку вивчати вітчизняні джерела, а потім – іноземну літературу.

При читанні відібраної літератури треба робити помітки, бажано на одному боці аркуша стандартного формату; це дає змогу надалі компонувати матеріал у будь-якому порядку або, як кажуть, користуватися методом «клею і ножиці». Читаючи джерела, ліпше записати більше, бо заздалегідь не завжди відомо, що з цього матеріалу може знадобитися, повторний пошук – зайва втрата часу.

Дуже велике значення має обробка записів у міру їх накопичення. Тут потрібно виявити максимальну організованість, яка межує з педантизмом. За систему зберігання записів можна взяти початковий план досліджень. Корисно для кожного її розділу завести окрему папку, куди складати всі виписки стосовно цього розділу в послідовності, що відповідає викладенню матеріалу.

Потім увесь матеріал треба систематизувати, тобто розмістити відповідно до плану, вилучити зайве (дублі, матеріали, що перетинаються, і т. ін.). Подальша обробка матеріалу повинна дати відповідь на питання щодо повноти зібраної інформації, чи досить її для роботи.

Як знайти потрібну літературу? Є два шляхи отримання бібліографічної довідки: замовлення в спеціалізованій інформаційній установі (інформаційному підрозділі установи) або самостійний пошук. Варто зазначити, що незважаючи на високу кваліфікацію працівників інформаційних служб, вони ніколи не доберуть літературу так, як треба дослідникові, хоч і збережуть йому багато цінного часу. Науковий працівник у пошуку літератури повинен спочатку з'ясувати перелік періодичних видань, від яких можна сподіватися потрібної інформації. Добре складений перелік навіть при побіжному знайомстві із заголовками джерел допомагає усвідомити обсяг потрібної інформації. Слід переглянути всі види джерел, зміст яких пов'язаний із темою наукового дослідження. До них належать матеріали, надруковані в різних вітчизняних і зарубіжних виданнях, недруковані документи (звіти про науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, депоновані рукописи, матеріали зарубіжних фірм), офіційні матеріали. Якщо такий перелік виявиться дуже великим, слід обмежити параметри бібліографічного пошуку: мова, країна, рік видання і т. ін. Коли з даного питання є бібліографічний довідник, треба його використати, одночасно перевіривши його повноту. Починати пошук варто з нової літератури, а потім поступово «розмотувати клубок», користуючись посиланнями на інші джерела.

Стан вивченості теми доцільно аналізувати з інформаційних видань, метою випуску котрих є оперативна інформація як про самі публікації, так і найсуттєвіші моменти їх змісту. Нині випуском інформаційних видань займаються Український інститут науково-технічної та економічної інформації (УкрНТЕІ), Книжкова палата України, центральні наукові бібліотеки, Інститут реєстрації інформації НАН України (електронна газета

«Все всім», реферативний журнал «Джерело»), служби науково-технічної інформації міністерств і відомств, деяких наукових установ.

Найважливіші книги та статті треба обов'язково прочитати в оригіналі. Вивчивши літературне джерело, відразу зробіть його повний бібліографічний опис. Ніколи не покладайтесь на свою пам'ять, занотуйте на картках потрібне та зауваження до кожного джерела.

Вивчаючи літературу, не намагайтеся тільки запозичити матеріал. Паралельно обдумайте знайдену інформацію. Цей процес має тривати протягом усієї роботи над темою, тоді власні думки, які виникли в ході знайомства із чужими працями, стануть основою для отримання нового знання. Звичайно використовується не вся інформація, що міститься у певному джерелі, а тільки та, яка безпосередньо стосується теми і тому найбільш цінна і корисна.

Вивчаючи літературні джерела, треба стежити за оформленням виписок, щоб надалі ними було легко користуватися. Працюючи над якимось частковим питанням або розділом, слід постійно бачити його зв'язок із проблемою загалом, а розроблюючи широку проблему— вміти розділяти її на частини, кожна з яких продумувати в деталях. Можливо, частина отриманих даних виявиться непотрібною; дуже рідко вони використовуються повністю. Тому потрібні ретельний відбір і оцінювання їх. Відбір наукових фактів — не проста справа, це не механічний, а творчий процес, який потребує цілеспрямованої праці.

Треба добирати не будь-які, а тільки *наукові факти*. Поняття «науковий факт» значно ширше і багатогранніше, ніж поняття «факт», що застосовується у повсякденному житті. Коли говорять про наукові факти, то розуміють їх як складові елементи основи наукового знання, віддзеркалення об'єктивних

властивостей речей і процесів. На підставі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони.

Наукові факти характеризуються такими властивостями, як новизна, точність, об'єктивність і достовірність. Новизна наукового факту свідчить про принципово новий, невідомий досі предмет, явище або процес. Це не обов'язково наукове відкриття, але нове знання про те, чого ми дотепер не знали.

Точність наукового факту визначається об'єктивними методами і характеризує сукупність найсуттєвіших прикмет предметів, явищ, подій, їх кількісних та якісних визначень.

При доборі фактів необхідно бути науково об'єктивним. Не можна відкидати факти тільки тому, що їх важко пояснити або знайти їм практичне застосування. Справді, сутність нового в науці не завжди чітко видно самому досліднику. Нові наукові факти, часом досить значні, саме через те, що їх значення недостатньо розкриті, можуть надовго залишатися у резерві науки і не використовуватися на практиці.

Достовірність наукового факту базується на його безумовному реальному існуванні, яке підтверджується при побудові аналогічних ситуацій. Якщо такого підтвердження немає, то немає і достовірності наукового факту. Достовірність наукових фактів значною мірою залежить від достовірності першоджерел, від їх цільового призначення і характеру їх інформації. Очевидно, що офіційне видання, опубліковане від імені державних або громадських організацій, установ і відомств, містить матеріали, точність яких викликає найменше сумнівів.

Основні джерела науково-технічної інформації:

1. Монографія - наукова праця, присвячена глибокому викладу матеріалу в конкретній, зазвичай вузькій галузі науки одного або декількох

авторів; наукове видання, що містить повне й вичерпне дослідження якоїсь проблеми чи теми.

2. Збірник - видання, яке складається з окремих робіт різних авторів, присвячених одному напрямку, але з різних його галузей. У збірнику публікуються закінчені праці з рекомендацією їх використання.

3. Періодичні видання - журнали, бюлетені та інші видання з різних галузей науки і техніки. В періодичних виданнях можуть друкуватись праці і їх результати.

4. Навчальна література

- підручники,
- навчальні посібники,
- навчально-методична література.

5. Надруковані документи:

- дисертації,
- звіти про науково-дослідну роботу,
- окремі праці,
- документи для студентів, аспірантів, які займаються науково-дослідною роботою: планові, звітні документи, статистичні та опубліковані доповіді, методичні та інструкційні матеріали.

Документи, що є джерелами інформації у науковому дослідженні, поділяються на первинні і вторинні.

Первинні містять безпосередньо результати наукової, виробничої, творчої діяльності, відображають факти, які були отримані в процесі проведених досліджень. Первинні документи створюють автори – науковці, письменники, журналісти, педагоги, композитори, художники і т. д.

Результати своєї діяльності вони представляють у формі монографій, статей, підручників, літературних, музичних та інших творів.

Первинні документи безпосередньо відбивають факти, події, явища реальної дійсності або думки автора. У первинних документах розкриваються безпосередні результати наукових досліджень і розробок, нові наукові відомості, або нове осмислення відомих ідей і фактів.

Більшість документів, що функціонують у суспільстві – первинні.

Поряд з ними існують бібліографічні, реферативні, оглядово-аналітичні документи, які називають вторинними. Вторинний документ – це результат певної обробки (аналітико-синтетичної та логічної) одного чи кількох первинних документів з метою пристосування інформації до інформаційних потреб споживача. Вторинні (інформаційні) документи містять систематизовані відомості про первинні документи (опубліковані чи неопубліковані) або результат аналізу і синтезу даних, що містяться у першоджерелах. У вторинних документах інформацію, що мала місце в одному чи кількох первинних документах, подають скорочено у відомостях про них. Вторинні документи призначені для інформування про інші документи, чим значно полегшують дослідникам орієнтування у складі певного фонду чи у змісті тієї інформації, що міститься в його виданнях. Завдяки цьому у дослідника може відпасти потреба у зверненні до деяких первинних документів, що дозволить значно зекономити час.

Первинні документи часто називають вихідними тому, що вони служать для створення документа похідного, тобто вторинного.

Носіями первинної інформації є книги (підручники, посібники, монографії), періодичні друковані видання (журнали, наукові збірки, бюлетені), оптичні компакт-диски (CD-ROM), а також неопубліковані матеріали: депоновані рукописи, дисертації, наукові звіти, матеріали нарад, доповіді з різних напрямів наукових досліджень та ін.

Про достовірність вихідної інформації свідчить не тільки характер першоджерела, а науковий, професійний авторитет його автора, належність автора до тієї чи іншої наукової школи. У всіх випадках слід добирати тільки останні дані, найавторитетніші джерела, точно зазначати, звідки взяті матеріали. До фактів із літературних джерел треба підходити критично. Не можна забувати, що життя постійно йде вперед, розвиваються наука, техніка й культура. Те, що вважалося абсолютно точним учора, сьогодні може виявитися неточним, а часом і неправильним.

Особливою формою фактичного матеріалу є *цитати*. Органічно вплетені у текст, вони становлять невід'ємну його частину. Цитати використовуються для того, щоб без перекручень передати думку автора першоджерела, для ідентифікації поглядів при зіставленні різних точок зору тощо. Вони слугують необхідною опорою авторові у процесі аналізу і синтезу інформації. Відштовхуючись від їх змісту, можна створити систему переконливих доказів, потрібних для об'єктивної характеристики явища, яке вивчається. Цитати можуть використовуватися і для підкріплення окремих тверджень самого студента.

У всіх випадках кількість використаних цитат повинна бути оптимальною, тобто визначатися потребами розроблення теми дослідження. Від її автора вимагається встановити, чи доцільне застосування цитат у конкретному контексті, чи нема в них перекручень сенсу аналізованих джерел. Причини перекручень можуть бути різні. В одних випадках із першоджерела можуть бути взяті слова, які не визначають основної суті поглядів їх автора. В інших — цитати обмежуються словами, котрі містять лише частину думки, наприклад, ту, що більше відповідає інтересам автора. Іноді в цитаті викладається точка зору не на той предмет, що розглядається у даному контексті. Можливі й інші неточності при цитуванні.

Найчастіше цитати та інші запозичені матеріали застосовують при написанні огляду літератури – одного з важливих етапів підготовки наукової праці. Основними завданнями огляду літератури є:

1) ознайомлення з матеріалами за темою, їх класифікація, відбір найцікавіших досліджень, основних фундаментальних праць, найсуттєвіших результатів; при цьому треба вивчати літературу не тільки з «вузької» теми роботи, а й за близькими до неї темами;

2) виявлення напрямів досліджень, які викликають найбільший інтерес, ще недостатньо досліджені і могли б стати темою окремої роботи;

3) формулювання напрямків роботи, характеристика методу і основних розділів теоретичної та експериментальної частин роботи; і на завершення огляду – перша редакція орієнтовного плану роботи;

4) отримання вихідного матеріалу для написання частини роботи, складання анотованого покажчика статей і книг за темою і підготовка на цій основі до складання кандидатського іспиту зі спеціальної дисципліни.

Практичне заняття №4. Інформаційна база наукових досліджень

Мета: проаналізувати та розкрити сутність обраної тематики у відповідності із її проблематикою, сучасним станом та перспективами.

Методичні рекомендації: студенти знайомляться з теоретичним матеріалом викладеним у основній, додатковій літературі та Інтернет-джерелах, а також проводять самостійний пошук матеріалів для виконання індивідуальних завдань.

Завдання 1. Підготуватися до усного опитування по темі 4 відповідно до зазначеного плану.

1. Інформація та інформаційний простір
2. Інформаційне забезпечення науково-дослідного процесу
3. Джерела наукової інформації
4. Бібліографічний пошук інформації
5. Загальні правила та основні вимоги до укладання бібліографічного опису за ДСТУ 8302:2015
6. Правила оформлення транслітерованого списку посилань (*REFERENCES*)

Завдання 2. Виконання навчальних завдань.

Пропонується студентам об'єднатися у групи по 3-5 людей і підготуватися до дискусії на одну із запропонованих тем:

1. Термінологічно-категоріальний апарат дослідження.
2. Вибір теми дослідження: співвідношення мети, завдань та висновків.
3. Методи добору фактичних матеріалів і складання огляду літератури.
4. Прийоми викладення наукового матеріалу.
5. Причинно-наслідковий зв'язок у науковому дослідженні.

Матеріал для ознайомлення до Практичного заняття 4.

Інформація та інформаційний простір

Саме поняття «інформація» досі не має однозначного тлумачення. Спершу під інформацією розуміли відомості, що передаються одними людьми іншим усним, письмовим або іншим способом, наприклад за допомогою мови, умовних сигналів, або технічних засобів.

Із середини XX століття унаслідок розвитку науки, збільшення обсягів інформації виникла необхідність в уточненні цього поняття.

Під інформацією почали розуміти відомості, що передаються різними каналами комунікацій, тобто не тільки між людьми, а й між людиною і автоматом, між автоматами, обмін сигналами в тваринному та рослинному світі. Були запропоновані і способи кількісної оцінки інформації.

Це призвело до створення статистичної, шеннонівської, теорії інформації, яка дала змогу кількісно оцінювати повідомлення, що передаються каналами зв'язку.

Згідно із цією теорією, інформація – це лише ті повідомлення, що зменшують або знищують повністю чи частково невизначеність, яка існувала до їхнього отримання. Невизначеність (H) називається ентропією і оцінюється за формулою:

$$H = \log_2 S$$

де S – кількість можливих станів системи.

Існує два основних підходи до тлумачення інформації.

– **Атрибутивний підхід.** Дослідники В.М.Глушков, В.І.Сифоров та ін. вважають, що інформація є однією з основних універсальних якостей матерії – атрибутом усієї матерії. Такий підхід пов'язує поняття інформації з поняттям відображення.

– **Функціональний підхід.** Вчені Б.С.Українцев, П.В.Копнін, В.С.Тюхнін та ін. у визначенні інформації виходять з її нерозривного зв'язку з управлінням, функціонуванням систем самоорганізації та самоуправління і не визнають існування інформації самої по собі і в неживій природі.

Дослідженнями широкого спектру проблем інформації займається семантика. **Семантика** – це наука про розуміння (значення) певних знаків, послідовностей символів і інших умовних позначень; наука про розуміння і оцінку фактів, стосунків, відчуттів.

Інформаційний простір – сукупність результатів семантичної (смислової) діяльності людства. Інформаційний простір є «світ імен і назв», прив'язаний до фізичного. Інформаційний простір виникає тільки в процесі комунікації і є її результатом. Він забезпечує зберігання і рух інформації.

Інформаційна інфраструктура – система організаційних структур, підсистем, що забезпечує функціонування і розвиток інформаційного простору країни і засобів інформаційної взаємодії. Вона забезпечує доступ споживачів до інформаційних ресурсів.

Розгортання інформаційного простору, прагнення забезпечити його безперервність на кожному етапі розвитку включало в систему комунікацій засоби тиражування і транспортування інформації. Технічне оснащення сучасної фази збереження і передачі інформації є справді революційним. Сьогодні засоби зв'язку, телекомунікації і комп'ютерні технології забезпечують таку швидкість проходження інформації, що фактор часу перестав бути стримуючим при її розповсюдженні. Миттєвість передачі інформації змінює масштаби подій, і в суспільстві з'являються передумови створення єдиного, фактично безмежного простору, можливості якого сьогодні демонструє Інтернет.

Зростання інформації відбувається за експоненціальним законом. Так, у серпні 2005 року компанія Yahoo оголосила про те, що проіндексувала близько 20 млрд. документів. Торішнє досягнення компанії Google складало біля 10 млрд. документів. За один рік кількість доступної простому користувачеві інформації з Інтернет подвоїлося. За даними служби Web Survey в серпні 2005 року кількість Web-сайтів перевищила 72 мільйони.

Це зростання супроводжується рядом проблем, таких як:

- непропорційне зростання рівня інформаційного шуму;
- засилля паразитної інформації (такої, що не вимагається, отриманої в результаті несанкціонованого застосування мережі;
- фрагментарність інформації;
- багатократне дублювання інформації,
- неможливість гарантування цілісності документів,
- обмежені можливості смислового пошуку.

Типовий приклад. За запитом "президент" можна отримати окрім необхідних новин рекламу готелю "Президент", прайс-листи сигарет "Президент" і рекламу сирків «Президент», тощо. Сказане не означає, що мережевий простір є цілком хаотичним і може бути повністю описаний в термінах шуму. Насправді, він містить в собі елементи впорядкованості.

Пошукові технології повинні стати ефективнішими за рахунок технологій, що об'єднують пошук і глибинний аналіз текстів (Text Mining), знаходження в текстах аномалій і трендів.

Вирішенням цих проблем може стати концепція Семантичного Web. Семантичний Web повинен забезпечити "розуміння" інформації комп'ютерами, виділення ними найбільш відповідних за певними критеріями даних, і вже після цього – надання інформації користувачам.

Револьюційний прорив обіцяє дати більш загальний підхід, а саме Web-2 (<http://www.web2con.com/>), або як його називають, "Web другого покоління", який передбачає реалізацію концепції семантичного Web, включаючи багаторівневу підтримку метаданих, нові підходи до дизайну і відповідного інструментарію, технологію глибинного аналізу текстів (Text Mining).

Глобальна інформаційна інфраструктура – це інформаційна мережа, яка почала формуватися в 1995 році групою розвинених країн. Глобальна інформаційна інфраструктура розробляється як загально-світова інформаційна мережа масового обслуговування населення планети на основі інтеграції глобальних і регіональних інформаційно-телекомунікаційних систем, а також систем цифрового телебачення і радіомовлення, супутникових систем і рухливого зв'язку.

Загальновживане визначення наукової інформації надали Р.С.Гіляревський, О.І.Михайлов. **Наукова інформація** – це отримані в процесі пізнання логічні відомості, які адекватно відображають явища і закони природи, суспільства та мислення і використовуються в суспільно-історичній практиці. Наукова інформація створюється в результаті діяльності окремих науковців і спеціалістів або їхніх колективів і фіксується в системі точних понять, суджень, умовиводів, теорій, гіпотез, тобто інформація стає науковою лише тоді, коли вона пройшла опрацювання та узагальнення абстрактно-логічними методами (тим вона відрізняється від інших видів інформації, наприклад побутової).

Основні властивості наукової інформації:

- невідривність від фізичного носія;
- неадитивність і неасоціативність (тобто інформація, що міститься в повідомленні, не є арифметичною сумою елементів, які його складають; ці

елементи не можна розташовувати в довільній послідовності без викривлення змісту повідомлення й групувати в довільні сполучення);

- цінність (інформація тим цінніша, чим більше вона сприяє досягненню цілі, поставленої перед її одержувачем);

- суспільна природа (джерелом інформації є пізнавальна діяльність людини чи суспільства);

- мовна природа (інформація виражається за допомогою мови – знакової системи будь-якої природи, що є засобом спілкування, мислення, відображення думок);

- семантичний(смісловий) характер;

- дискретність (одинацями інформації є слова, речення, уривки тексту, а в аспекті змісту – поняття, опис фактів, гіпотези, теорії, закони тощо);

- кумулятивність (концентрація інформації з часом);

- незалежність від створювачів;

- структурованість;

- мобільність, тобто розповсюдження в просторі;

- старіння (поява нової інформації, що робить попередню інформацію такою, що неадекватно відбиває процеси і явища світу)

- розпорошення (існування в численних наукових працях за рахунок процесів диференціації пізнання).

- зростання в часі.

Інформатика – наукова дисципліна, що вивчає структуру й загальні властивості наукової інформації, а також закономірності всіх процесів наукової комунікації. Тобто це наука про інформацію, пов'язана з математикою, логікою, лінгвістикою, психологією, обчислювальною технікою, дослідженням операцій, бібліотекознавством, поліграфією, тощо.

Під **науково-інформаційною діяльністю** розуміють сферу людської діяльності спрямовану на задоволення потреб у науково-технічній інформації. Це поняття охоплює збір, аналітико-синтетичну обробку, зберігання, пошук і поширення науково-технічної інформації.

Інформаційне забезпечення науково-дослідного процесу

Етап добору інформації для проведення наукових досліджень – один з ключових. Існує думка, що найкраще рішення проблеми складається на 90% з інформації і на 10% з натхнення. Власне інформацію можна віднести до категорії абстрактних понять, але низка таких особливостей, як можливість фіксування, передачі, зберігання, знищення інформації наближають її до матеріальних об'єктів.

Процес задоволення потреб конкретних користувачів в інформації, заснований на використанні спеціальних методів і засобів її отримання, опрацювання, накопичення та видачі в зручному для користувача вигляді, називають ***інформаційним забезпеченням***.

Для всього різноманіття видів інформаційного забезпечення існують такі **основні принципи його формування**:

1. **Актуальність.** Інформація повинна реально відображати стан об'єкта дослідження на певний момент часу.
2. **Достовірність.** Інформація повинна точно відтворювати об'єктивний стан і розвиток об'єкта дослідження.
3. **Повнота відображення.** Необхідно враховувати всі чинники, що впливають на стан об'єкта.
4. **Інформаційна єдність.** Представлення інформації в такій системі показників, за якої унеможлиблювалася б суперечність у висновках і неузгодженість первинних даних і висновків.

5. Релевантність даних. Дає змогу отримувати інформацію відповідно до висунутих вимог, виключає роботу із зайвими даними.

Система інформаційного забезпечення наукових досліджень включає три компоненти:

- інформаційні ресурси;
- органи інформаційного забезпечення, які відповідають за збереження та поширення інформації;
- програмно-методологічні засоби (інструменти), що забезпечують доступ до інформації.

Інформаційні ресурси – це сукупність інформаційних матеріалів – документів і масивів інформації у формі публікацій, наукових звітів, електронних записів (баз даних). Структурною одиницею інформаційного ресурсу є науковий документ, тобто матеріальний об'єкт, який містить науково-технічну інформацію і призначений для її збереження і використання.

Існують різні методи **класифікації інформаційних ресурсів**

За способом відображення (цифрові, текстові, алфавітні, графічні тощо); за насиченням даних (недостатні, достатні, зайві); за способом представлення (директивні, розпорядчі, звітні, тощо), за періодичністю або стабільністю виникнення даних (постійні, змінні, епізодичні); за призначенням (довідкові, нормативні, сигнальні, регулюючі) тощо.

Джерела наукової інформації

Основним джерелом наукової інформації є документ. Під **документом** розуміють матеріальний об'єкт, що містить фіксовану інформацію для її збереження та використання.

Науковим документом називають носій, у якому зафіксовано наукові дані або науково-технічну інформацію з обов'язковим посиланням на те, де,

ким і коли його було створено. Таким чином, в інформатиці документом вважається будь-який матеріальний носій інформації (наприклад, бухгалтерський звіт, книга, тощо).

В залежності від їх носія розрізняють текстові (книжки, журнали, звіти тощо) та графічні наукові документи (креслення, схеми, діаграми), аудіо-візуальні (звукозаписи, кіно- та відеофільми), електронні (записи на електронних носіях, інформація в комп'ютерних мережах).

У практиці науково-інформаційної діяльності документи поділяють на *первинні* та *вторинні*. Прийнято вважати, що в *первинних документах* містяться безпосередні результати наукових досліджень і розробок, нові наукові дані або нове осмислення відомих ідей і фактів, а у *вторинних* – результати аналітико-синтетичного і логічного опрацювання одного або кількох первинних документів або відомості про них. Розподіл документів на первинні і вторинні є досить умовним: У багатьох вторинних документах, наприклад, містяться водночас і результати НДР і ДКР, і результати раніше отриманих наукових даних.

Носіями *первинної* інформації є книги (підручники, посібники, монографії), періодичні друковані видання (журнали, наукові праці, бюлетені), оптичні компакт-диски (CDROM), нормативні документи, а також неопубліковані матеріали: депоновані рукописи, дисертації, наукові звіти (про НДР), матеріали нарад, доповіді з окремих галузей науки та ін

Книги – це багатосторінкові неперіодичні твори обсягом понад 48 сторінок. Особливістю книги є те, що в ній сконцентровано величезний досвід і знання. Особливе місце серед книжок, що використовуються у сфері наукової інформації, посідають **навчальні видання** – неперіодичні видання, що містять систематизовані відомості наукового й прикладного характеру, викладені у зручній для розуміння та вивчення формі.

брошури – друковані видання обсягом від 5 до 48 сторінок – містять оперативну інформацію.

Серед книжок і брошур велике наукове значення мають **монографії**, у яких подано результати всебічного вивчення однієї проблеми чи теми та які належать одному автору або невеликій групі авторів (в останньому випадку монографію називають колективною);

збірники наукових праць містять низку матеріалів одного або кількох авторів;

До первинної інформації відносяться також звітні форми. Нині існує близько 500 форм оперативної, статистичної та бухгалтерської звітності. Загальна кількість показників, що містяться в цих формах за змістом (за назвами) становить 3800 одиниць, за кількістю – понад 27 000 одиниць.

За всю історію людства накопичено величезний обсяг наукових документів. За даними ЮНЕСКО світовий фонд науково-технічної літератури перевищує 200 млрд назв. Крім того, зберігаються мільйони неопублікованих документів. Користуватися таким інформаційним фондом досить важко, а то й неможливо. Роль путівника у цьому неосяжному океані інформації виконують вторинні документи, які оперативно й лаконічно або розгорнуто інформують користувачів про наявність та зміст опублікованих і неопублікованих документів. Це друковані картки, покажчики, реферативні журнали, експрес-інформація, аналітичні довідки, огляди тощо.

Вторинні документи надають відомості про стан, тенденції і прогнози розвитку досліджуваної проблеми чи певної галузі знань, критичні оцінки, висновки, пропозиції з посиланнями на першоджерела.

Для користувача кінцевим продуктом є інформація, яка містить відомості фактичного характеру. **Джерела** такої інформації:

1. офіційні публікації державних органів: нормативно-правові акти, статистичні збірники, бюлетені, експрес-інформація;
2. література ділового характеру, призначена для використання фахівцями у практичній діяльності: управлінська, фінансова, комерційна маркетингова, статистична, правова тощо;
3. спеціальна література: науково-технічна, технологічна, нормативна, патентна документація, промислові каталоги, реєстри, кадастри, довідники тощо;
4. наукова і навчально-методична література з різних галузей знань, словники, енциклопедії, бібліографічні видання;
5. первинна облікова і технічна документація, бухгалтерська і статистична звітність;
6. бази даних мережі Інтернет.

Різноманітність існуючих видів документів пов'язана з характером закріплення знань, з різноплановістю діяльності людей. Будь-який документ, створений у науковій або науково-технічній сфері, відображає конкретну наукову ситуацію на всіх етапах розроблення науково-технічної ідеї від її створення, накопичення та узагальнення фактів до створення і перевірки теорій та їхнього практичного втілення. Науково-технічні документи не тільки фіксують суть і результати певної діяльності, а і є засобом передачі інформації.

Бібліографічний пошук інформації

Протягом століть інформаційне забезпечення здійснювали бібліотеки, а основним інструментом, що забезпечував доступ до інформаційних ресурсів, була бібліографія. Основа бібліографічного інформаційного пошуку – бібліотечні каталоги (основні й допоміжні). В основних каталогах опис літературних джерел формується за галузями знань (систематичні

каталоги) та за алфавітом. Допоміжні каталоги – це каталоги періодики, картотеки статей і рецензій.

Традиційним засобом упорядкування документальних фондів є бібліотечно-бібліографічні класифікації. Пошук інформації здійснюється за допомогою інформаційно-пошукової системи – *Універсальної десятикової класифікації (УДК)* яку використовують більш як у 50 країнах світу і яка юридично є власністю Міжнародної федерації з документації (МФД), що відповідає за подальше розроблення таблиць УДК, їхній стан і видання. УДК є міжнародною універсальною системою, яка дає змогу докладно представити зміст документальних фондів і забезпечити оперативний пошук інформації, має можливість подальшого розвитку і вдосконалення. Вона складається з основної та допоміжної таблиць. Основна таблиця містить поняття і відповідні їм індекси, за допомогою яких систематизують людські знання. Перший ряд ділень основної таблиці УДК має такі класи:

1. Загальний відділ. Наука. Організація. Розумова діяльність. Знаки та символи. Документи і публікації.
2. Філософія.
3. Релігія.
4. Економіка. Праця. Право.
5. Вільний з 1961 року.
6. Математика. Природничі науки.
7. Прикладні науки. Медицина. Техніка.
8. Мистецтво. Прикладне мистецтво. Фотографія. Музика.
9. Мовознавство. Філологія. Художня література.
10. Краєзнавство. Географія. Біографія. Історія.

Кожен із класів поділено на десять розділів, які, у свою чергу, поділено на десять підрозділів, тощо. У межах кожного розділу використовують

ієрархічну побудову від загального до окремого із застосуванням того самого десяткового коду. Деталізацію понять виконують за рахунок подовження індексів – кожна наступна цифра, що додається до індексу, уточнює значення і зміст попередніх. Наприклад: 5 – Математика. Природничі науки; 53 – Фізика; 536 – Термодинаміка тощо. Допоміжні таблиці дають змогу проводити подальшу деталізацію індексів.

Загальні правила та основні вимоги до укладання бібліографічного опису за дсту 8302:2015

ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» містить наступне:

- опис здійснюється мовою оригіналу;
- замість знака «крапка й тире» («. – »), який розділяє зони бібліографічного опису, в бібліографічному посиланні рекомендовано застосовувати знак «крапка» (при цьому в межах одного документа застосування в бібліографічних посиланнях розділових знаків уніфікують);
- вказівки тому, частини, випуску, номеру, а також на рік видання подаються арабськими цифрами;
- назва місця видання подається повністю;
- опис документу здійснюється за титульною сторінкою. Відсутні відомості позичають з інших місць документу: обкладинки, зворотного боку титульної сторінки, передмови, змісту, вихідних даних тощо; подання інформації не з титульної сторінки дозволено без квадратних дужок;
- опис дозволено укладати в скороченій формі, обмежуючись необхідною для ідентифікації інформацією;
- заголовок – від одного до трьох авторів – та/або назва є обов'язковими елементами;
- перелічення чотирьох та більше авторів у заголовку (перед

назвою) – за необхідності;

- повторення відомостей про автора(ів) за навіскісною рисою не обов'язково;

- дозволено подати за навіскісною рисою одного автора та словосполучення «та ін.»;

- подання позначення матеріалу («Текст», «Електронний ресурс», «Ноти» тощо) не обов'язково;

- подання назви видавництва або прізвища видавника не обов'язково;

- подання відомостей про серію та Міжнародний стандартний номер не обов'язково;

- дозволено в аналітичному описі розділовий знак «дві навіскісні риси» («//») замінювати крапкою, а назву документу виділяти шрифтом. Назву дозволено скорочувати;

- дозволено словосполучення «Режим доступу» або еквівалент іншою мовою замінити «URL»;

- рекомендується застосовувати DOI замість електронної адреси.

У наукових статтях бажано вказувати цифрові ідентифікатори – DOI та ORCID.

DOI або ідентифікатор цифрового об'єкту – це присвоєний номер електронного документа в глобальній мережі Інтернет, завдяки якому суттєво спрощується пошук і використання матеріалів. Простіше кажучи, це посилання на конкретний об'єкт. У DOI може входити різна інформація, наприклад, адреса статті в Інтернеті (URL–Uniform Resource Locator), назва статті, автор, інформація про видання і інші метадані.

ORCID – індивідуальний цифровий ідентифікатор науковців. ORCID потрібен для функціональної сумісності, узгодження особистості окремого

вченого з його науковою діяльністю (публікація статей, робота в наукових установах, участь в грантах та ін.).

Разом з ID ORCID вчений отримує унікальний обліковий запис, в якій зберігається список його публікацій, доступ до яких можна швидко надати роботодавцю або редакції наукового журналу.

Науково-дослідні установи, фонди, наукові співтовариства, бібліотеки і каталоги за допомогою ID ORCID автора можуть швидко і точно отримати актуальну інформацію про його наукової діяльності.

Правила оформлення наукових статей регламентуються Держстандартом. Зазвичай, наукові журнали дотримуються цих правил, при невеликих відмінностях від ДСТУ, обумовлених професійною специфікою журналу. З цієї причини кожен журнал публікує свою пам'ятку для авторів статей, з якою кожному з них слід познайомитися в першу чергу.

Правила оформлення транслітерованого списку посилань (REFERENCES)

Для опису в переліку літератури україномовних і російськомовних статей із журналів рекомендується такий варіант структури бібліографічних посилань у *References*:

- ПІБ авторів (транслітерація);
- назва статті у варіанті, що транслітерується, і переклад назви статті англійською мовою в квадратних дужках [];
- назва джерела (транслітерація) і переклад назви джерела англійською мовою [];
- вихідні дані з позначеннями англійською мовою або лише цифрові (останнє - залежно від вживаного стандарту опису);
- джерела англійською мовою не транслітеруються.

Список літератури (*References*) для Scopus та інших зарубіжних баз даних (БД) подається повністю окремим блоком, повторюючи список літератури, наведений мовою оригіналу відповідно до вимог ДАК України, незалежно від наявності у ньому англomовних джерел. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються в списку, який готується в романському алфавіті.

У *References* абсолютно недопустимо використовувати український ДСТУ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». В жодному із зарубіжних стандартів на бібліографічних описах не використовуються розділові знаки, вживані в українському ДСТУ («//» і «—»). Назва джерела і вихідні дані відділяються від авторів і заголовка статті типом шрифту, найчастіше, курсивом (*italics*), крапкою або комою.

Для перекладу прізвищ авторів, назв статей, книжок, видавництв і т. ін. необхідно користуватися он-лайн-конвертерами. Ці ресурси пропонують найпоширеніші варіанти транслітерації для української та російської мов. Такий підхід дає можливість уніфікувати дані для міжнародних баз даних, адже різні системи транслітерації призводять до створення різних результатів.

— Он-лайн-конвертер з української мови для транслітерації:
<http://translit.kh.ua/>

— Он-лайн-конвертер з російської мови для транслітерації:
<http://www.translit.net>

Для зберігання бібліографічних даних, повних текстів і оформлення посилань та списків літератури можна використовувати Бібліографічні менеджери. Ці програми дозволяють користувачеві створювати і підтримувати особисту (колективну) бібліотеку посилань на наукову

літературу з можливістю завантаження першоджерел, автоматизувати підготовку списків літератури для своїх публікацій.

– *EndNote Online* - система управління бібліографічною інформацією, що застосовується для управління посиланнями і бібліографією;

– *Mendeley* - універсальний бібліографічний менеджер для управління бібліографічною інформацією, що дозволяє зберігати і переглядати наукові праці у форматі PDF;

– *Zotero* - це безкоштовний інструмент з відкритим кодом для роботи з посиланнями.

Згідно наказу «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», список використаних джерел у дисертації може оформлятися здобувачем наукового ступеня за його вибором одним із стилів, віднесених до рекомендованого переліку стилів оформлення списку наукових публікацій. До цього рекомендованого переліку включено 11 міжнародних стилів, які відображають всі галузі наукових досліджень:

1. MLA (Modern Language Association) style.
2. APA (American Psychological Association) style.
3. Chicago/Turabian style.
4. Harvard style.
5. ACS (American Chemical Society) style.
6. AIP (American Institute of Physics) style.
7. IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) style.
8. Vancouver style.
9. OSCOLA.
10. APS (American Physics Society) style.
11. Springer MathPhys Style.

Практичне заняття №5. Інтелектуальна власність: поняття та види об'єктів ІВ

Мета: проаналізувати та розкрити сутність обраної тематики у відповідності із її проблематикою, сучасним станом та перспективами.

Методичні рекомендації: студенти знайомляться з теоретичним матеріалом викладеним у основній, додатковій літературі та Інтернет-джерелах, а також проводять самостійний пошук матеріалів для виконання індивідуальних завдань.

Завдання 1. Підготуватися до усного опитування по темі 5 відповідно до зазначеного плану.

1. Поняття інтелектуальної власності.
2. Права на об'єкти інтелектуальної власності
3. Об'єкти і суб'єкти права інтелектуальної власності.
4. Еволюція інтелектуальної власності в Україні.

Завдання 2. Виконання навчальних завдань.

Пропонується студентам об'єднатися у групи по 3-5 людей і підготуватися до дискусії на одну із запропонованих тем:

1. Об'єкти і суб'єкти права інтелектуальної власності.
2. Інтелектуальна власність як один з визначальних факторів розвитку економіки.
3. Розвиток інтелектуальної власності в Україні: проблемні питання і перспективи.
4. Майнові права: характеристика.
5. Авторські права.

Матеріал для ознайомлення до Практичного заняття 5.

Поняття інтелектуальної власності

Під власністю звичайно розуміють право володіти, користуватися і розпоряджатися об'єктом власності. Розрізняють матеріальні і нематеріальні об'єкти власності. Матеріальні об'єкти, наприклад, автомобілі, будинки – відчутні на дотик. Нематеріальні об'єкти, приміром, такі як винахід, музичний твір – невідчутні. Об'єкти інтелектуальної власності відносяться до нематеріальних, невідчутних об'єктів.

Найбільш важливою характеристикою власності є те, що власник може використовувати її на свій розсуд і ніхто не має права законним чином використовувати цю власність без його дозволу. Зрозуміло, власник може дозволити іншим користуватися його власністю, але на законних підставах. Використання ж власності без дозволу її власника є незаконним.

Перш ніж скористатися власністю, потрібно заволодіти нею. Незаконно заволодіти матеріальним об'єктом власності, наприклад, автомобілем, важче ніж об'єктом інтелектуальної власності. До того ж матеріальний об'єкт можна легко розпізнати. Інша справа - об'єкт інтелектуальної власності. У багатьох випадках, щоб заволодіти ним, досить одержати про нього тільки інформацію (наприклад, про ідею винаходу у процесі бесіди). У цьому випадку важко, а часто і неможливо визначити, хто насправді є власником такого об'єкта. З цією особливістю пов'язана підвищена складність охорони і захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Що ж розуміють під терміном "інтелектуальна власність"? Інтелектуальна власність (ІВ) у широкому розумінні означає закріплені законом права на результати інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах. Інтелектуальна діяльність - це творча діяльність, а творчість - це цілеспрямована розумова робота людини,

результатом якої є щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю, унікальністю. Чим вищий інтелектуальний потенціал індивідуума, тим цінніші результати його творчої діяльності - інтелектуальна власність.

Інтелектуальна власність має подвійну природу. З одного боку, творець (автор) об'єкта інтелектуальної власності має виняткову можливість розпоряджатися цим результатом на свій розсуд, а також передавати це право іншим особам, тобто воно подібне з правом власності на матеріальні об'єкти (майновим правом). З іншого боку, поряд з майновим правом існує деяке духовне право творця на результат своєї творчої праці, так зване право автора. Тобто автор має одночасно сукупність особистих немайнових (моральних) прав, що не можуть відчужуватися від їхнього власника в силу

їхньої природи та майнових прав. Іншими словами, якщо майнове (економічне право) на результат творчої праці може бути віддільним від творця (переданим іншій особі в обмежене чи необмежене користування), то моральне (немайнове) право автора невіддільне від автора і ніколи не може бути передане іншій особі. Майнові і особисті (немайнові) права на результат творчої діяльності взаємозалежні і найтіснішим чином переплетені, утворюючи нерозривну єдність. Двоякість права - найважливіша особливість інтелектуальної власності.

Іншою особливістю об'єктів інтелектуальної власності є те, що права на них обмежені в часі. Наприклад, типовий термін охорони винаходу - 20 років. Охорона майнових прав на об'єкти авторського права в Україні діє протягом всього життя автора і додатково 70 років після його смерті. Але особисті немайнові права автора охороняються безстроково.

Отже, інтелектуальна власність (ІВ) у звичайному розумінні – результат інтелектуальної, творчої діяльності в науковій, художній,

виробничій та інших сферах однієї людини (автора, виконавця, винахідника та ін.) або кількох осіб.

Історична довідка

Вперше в Європі термін «ІВ» у 1846 році вжив Альфред Ніон (*Alfred Nion*) у своєму трактаті «*Droits civils des auteurs, artistes et inventeurs*» («Цивільні права авторів, артистів та винахідників»).

Та початок справжньої історії визначення поняття ІВ датується 1967 р., коли у Стокгольмі було підписано Конвенцію про заснування **Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності (ВОІВ)** – одного зі спеціалізованих агентств ООН. Дана Організація із дня свого створення докладає багато зусиль для забезпечення розвитку та захисту інтелектуальної власності в усьому світі.

Згідно із Конвенцію про заснування ВОІВ було визначено, що до **ІВ належать права на:**

- літературні, художні та наукові твори;
- виконавчу діяльність артистів, звукозапис, радіо- і телевізійні передачі;
- винаходи у сферах людської діяльності;
- наукові відкриття;
- промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування і комерційні позначення;
- захист від недобросовісної конкуренції;
- усі інші права, що належать до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній галузях.

Україна є повноправним членом ВОІВ з 12.04.1970 р.

Права на об'єкти інтелектуальної власності

Права на будь-який об'єкт інтелектуальної власності поділяються на дві групи:

- 1) майнові права;
- 2) немайнові права.

Основна відмінність – майнові права можуть передаватися третім особам, а немайнові за загальним правилом «залишаються» з автором об'єкта інтелектуальної власності і не можуть відчужуватися.

Виняток становлять випадки, прямо передбачені законом. Серед них, наприклад, створення об'єкта інтелектуальної власності за замовленням або у зв'язку з виконанням трудового договору. Як зазначено в ч. 1 ст. 429 ЦКУ, окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт можуть належати фізичній або юридичній особі, у якої працює особа, що створила об'єкт інтелектуальної власності. Особисті немайнові права інтелектуальної власності в окремих випадках можуть також належати замовникові за договором про створення об'єкта інтелектуальної власності за замовленням (ст. 430 ЦКУ).

Крім того, майнові права мають свій «строк придатності», а немайнові права, зазвичай, безстрокові (якщо інше не встановлено законом). Які права є майновими, а які – немайновими, покажемо на рис. 1.1.

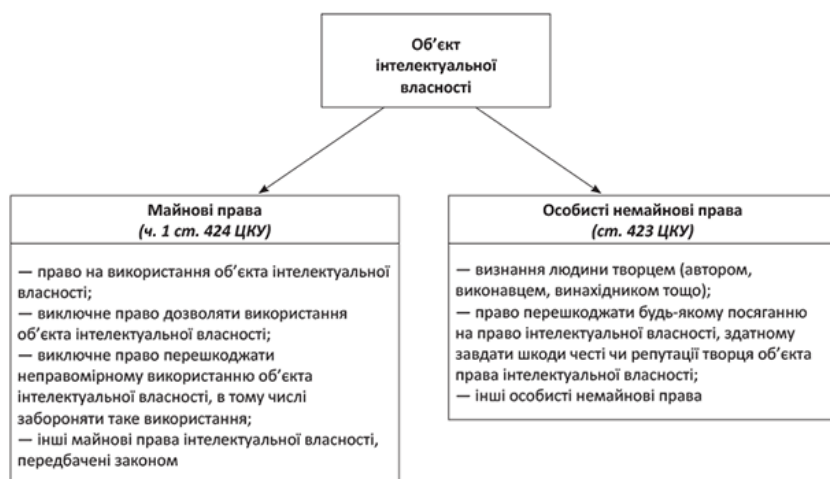

Рис. 1.1. Права на об'єкт інтелектуальної власності

Звісно, найчастіше госпсуб'єкти стикаються з **правом на використання об'єкта інтелектуальної власності**. Давайτε розглянемо його детальніше.

Є різні форми використання. Їх перелік можна знайти в ЦКУ та інших законах. Зокрема, до **форм використання об'єктів авторського права** ч. 1 ст. 441 ЦКУ відносить:

- опублікування (випуск у світ);
- відтворення будь-яким способом та в будь-якій формі;
- переклад;
- переробку, адаптацію, аранжування та інші подібні зміни;
- включення складовою частиною до збірників, баз даних, антологій, енциклопедій тощо;
- публічне виконання;
- продаж, передання в найм (оренду) тощо;
- імпорт примірників, примірників перекладів твору, переробок тощо;
- інші дії, встановлені законом.

Форми **використання винаходу (корисної моделі)** передбачені в ч. 2 ст. 28 ЗУ № 3687 «**Про охорону прав на винаходи і корисні моделі**»:

— виготовлення продукту із застосуванням запатентованого винаходу (корисної моделі), застосування такого продукту, пропонування для продажу, в тому числі через Інтернет, продаж, імпорт (ввезення) та інше введення його в цивільний оборот або зберігання такого продукту в зазначених цілях;

— застосування процесу, що охороняється патентом, або пропонування його для застосування в Україні, якщо особа, яка пропонує цей процес, знає про те, що його застосування забороняється без згоди власника патенту або, виходячи з обставин, це і так є очевидним.

Під **використанням промислового зразка** розуміють виготовлення виробу із застосуванням запатентованого промислового зразка, застосування такого виробу, пропонування для продажу (у тому числі через Інтернет), продаж, імпорт (ввезення) та інше введення його в цивільний оборот або зберігання такого виробу в зазначених цілях (ч. 2 ст. 20 Закону № 3688 «**Про охорону прав на промислові зразки**»).

Зверніть увагу: потрібно чітко розуміти відмінність між використанням **об'єкта інтелектуальної власності** та використанням **примірника** об'єкта інтелектуальної власності.

Відповідно до ч. 1 ст. 419 ЦКУ право інтелектуальної власності і право на річ не залежать одне від одного. Тому перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт інтелектуальної власності.

Відповідно, і перехід права на об'єкт інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ.

Наприклад, при купівлі книги до покупця не переходить майнове право використовувати викладений у ній твір (публікувати, включати її зміст до різних збірників тощо). До покупця переходить лише право власності на **примірник** об'єкта інтелектуальної власності, а не на сам об'єкт.

Якщо ж ви хочете отримати право користування саме об'єктом інтелектуальної власності, то потрібно укласти договір з автором або його представником (наприклад, організацією колективного управління майновими правами) або іншою особою, якій належать права на цей об'єкт (детальніше про це див. на с. 10).

Використовувати об'єкт інтелектуальної власності **без отримання згоди** особи, яка має виключне «дозвільне» право, можна тільки **в прямо обумовлених законодавством випадках** (ч. 3 ст. 426 ЦКУ). Наприклад, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 21 ЗУ № 3792 «**Про авторське право і суміжні права**»

без згоди автора можна використовувати цитати (короткі уривки) з опублікованих творів в обсязі, виправданому поставленою метою.

Однією з найпоширеніших форм надання дозволу на використання об'єкта інтелектуальної власності є **ліцензія**.

Також достатньо часто про надання такого дозволу зазначають у **ліцензійному договорі**, де, крім іншого, обумовлюють конкретні способи використання об'єкта інтелектуальної власності (див. с. 11).

Якщо ж ви хочете тільки придбати примірник такого об'єкта, то укладається звичайний договір купівлі-продажу або будь-який інший цивільно-правовий договір (міни, дарування тощо). Усе залежатиме лише від умов, на яких передаватиметься примірник об'єкта. Причому укласти такий договір можна з будь-яким «правомірним» власником останнього. Отримувати згоду особи, якій належать майнові права на твір, у цьому випадку не потрібно.

Автор або інша особа, якій належать майнові права на об'єкт інтелектуальної власності, може не лише надати третій особі право використовувати його, а й **передати** за договором повністю або частково **виключні майнові права інтелектуальної власності**. Про те, який договір укладається в кожному з перелічених нами випадків, див. на с. 10.

Інтелектуальна власність як один з визначальних факторів розвитку економіки

Усі країни з високорозвинутою ринковою економікою відзначаються високим рівнем освіти, науки і культури. Саме це зумовлює і визначає рівень цивілізованості того чи іншого суспільства. Вони ж є результатом творчої діяльності людини, оскільки стан і освіти, і культури визначається рівнем розвитку науки. Творчий потенціал людини поступово, але неухильно починає домінувати в усіх виробничо-економічних структурах і саме

інтелектуальний потенціал людини буде визначати інтенсивні шляхи становлення нової цивілізації.

До недавнього часу власність була чітко матеріалізована (земля, споруди, комунікації тощо) і тільки науково-технічний прогрес показав, що рушійною силою його є нематеріальна - інтелектуальна власність. Міжнародний досвід свідчить, що першоосновою індустріальної могутності США, Японії, Німеччини та ін. Розвинених країн є ІВ, втілена у передові технології виробництва та управління.

Експерти ООН з промислового розвитку дійшли висновку: якщо раніше провідна роль в зростанні економіки держави належала природним ресурсам, які надавали тій чи іншій країні переваги в системі світових господарських зв'язків, то зараз на передній план виступає рівень розвитку людських ресурсів - кваліфікація, майстерність, вміння як основа інтелектуального потенціалу нації.

Багатство суспільства складається як з матеріальної складової так і з інтелектуального потенціалу й активного його використання. Дослідження взаємозв'язку між вкладеннями в "людський капітал" (інтелектуальну власність) і економічним зростанням, проведене в США і Росії показало, що збільшення інвестицій в розвиток інноваційного потенціалу порівняно з інвестиціями в матеріальну базу дає змогу успішно долати економічні кризи.

Ефективне використання результатів інтелектуальної(творчої) діяльності, що формує досить важливий і специфічний сегмент ринку України, у недалекому майбутньому повинно зайняти таке ж чільне місце у загальнонаціональному ринку товарів та послуг, як і у розвинених країнах світу. Зокрема, обсяг торгівлі інтелектуальним продуктом у США займає друге місце в загальному обсязі. Як свідчить світова практика, на результати інтелектуальної діяльності припадає до 35% капіталу передових фірм та

підприємств. Так у "Microsoft", вартість результатів інтелектуальної діяльності (нематеріальних активів) в десятки - сотні разів перевищує вартість матеріальних активів.

Після проголошення незалежності Україна обрала модель розвитку на основі ринкової економіки. Як відомо, ринкова економіка характеризується не тільки конкуренцією товарів та послуг, а й конкуренцією їх якості. На даному етапі науково-технічного розвитку суспільства конкурентоспроможним може бути лише продукт, виготовлений на основі сучасних наукомістких технологій, основою яких є об'єкти інтелектуальної власності. Нині вважається, що для широкого кола промислових підприємств прибуток забезпечується на 50% за рахунок технології, на 30% за рахунок маркетингу і лише на 20% за рахунок виробництва.

Насиченість матеріального виробництва високими технологіями (інтелектуальним ресурсом) - найважливіша характеристика сучасних розвинутих країн. Оскільки технологія є специфічними знаннями про потрібні блага (технологія продукту) і як інтелектуальним об'єктом створити ці блага (технологія процесу) та керувати цими процесами (технологія управління).

У межах теорії економічного розвитку науково-технічного прогресу як джерела розвитку, добробуту відводиться першочергова роль. При цьому не тільки знання та інформація, а й науково-технічні розробки розглядаються не як безкоштовні ресурси, а як інтелектуальний товар, який повинен бути оплачений. Такий підхід дає змогу розглядати ринкову економіку як систему, що сама розвивається, рушійною силою якої є суб'єкти господарювання, що здійснюють інновації.

У сучасних умовах суб'єкти господарювання з інтенсивною фізичною працею трансформуються в суб'єкти господарювання інтенсивної розумової праці, що базуються на інтелектуальних та творчих здібностях фахівців.

Пропрацювавши протягом робочого дня фахівець залишає підприємству, компанії свій інтелект, який не є матеріальним капіталом. Цей невидимий ресурс належить наприклад, не підприємству, а працівнику, яким може користуватися підприємство і розглядати як інтелектуальний потенціал підприємства, що дає змогу йому розвиватися і успішно вирішувати поставлені перед ним завдання.

Отже, сьогодні, коли знання стали основною сировиною і результатом економічної діяльності, інтелектуальний ресурс став на стільки важливим, що справедливо буде підкреслити, що підприємство, компанія, яка не управляє знаннями, не буде конкурентоспроможною.

Останні дослідження в галузі інтелектуальної власності свідчать про набагато більшу цінність інтелектуальних фондів суб'єктів господарювання порівняно з їх матеріальними ресурсами.

Україні належить кожний третій винахід, зареєстрований в колишньому СРСР, а за потенціалом наша держава не поступається розвиненим країнам світу. Але від того як будуть здійснювати управління інтелектуальним потенціалом залежить не тільки майбутнє суб'єктів господарювання, а й те, наскільки швидко наша країна увійде до числа передових країн.

Об'єкти і суб'єкти права інтелектуальної власності

Об'єкт інтелектуальної власності, а точніше - об'єкт права інтелектуальної власності - це законодавче визначений таким результат інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, літературній і художній сферах, що надає його автору особливі немайнові права, а також пов'язану з ним сукупність виключних прав майнового характеру.

Об'єкти інтелектуальної власності є результатом творчої праці людини. Розрізняють два види творчості - технічну і художню. У відповідності до цього всі об'єкти інтелектуальної власності умовно поділяють на дві групи:

об'єкти промислової власності і об'єкти авторського права та суміжних прав. Крім того, для зручності, виділяють в окрему групу, так звані нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності, що не зовсім чітко вписуються в ці дві основні групи.

Види об'єктів інтелектуальної власності

На сьогодні наука розвивається настільки бурхливо і швидко, що перелічити всі об'єкти інтелектуальної власності навряд чи вдасться. Проте законодавець надає орієнтовний перелік. Зокрема, приблизний список «інтелектуальних» об'єктів наведено у ст. 420 ЦКУ. Їх можна умовно розбити на чотири групи.

І група — об'єкти авторського права (сюди також входять **об'єкти суміжних прав**). До цієї групи можна віднести літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення. Більш детальний перелік наведений у ст. 433 ЦКУ і ст. 8 Закону № 3792 «Про авторське право та суміжні права». До нього включають:

- 1) літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо);
- 2) виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори;
- 3) комп'ютерні програми;
- 4) компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або впорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;
- 5) музичні твори з текстом і без тексту;
- 6) драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки;
- 7) аудіовізуальні твори;

- 8) твори образотворчого мистецтва;
- 9) твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва;
- 10) фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії;
- 11) твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, твори з художнього скла, ювелірні вироби тощо;
- 12) ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності;
- 13) сценічні обробки літературних творів, обробки фольклору, придатні для сценічного показу;
- 14) похідні твори;
- 15) збірки творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за доббором, координацією або впорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини;
- 16) тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів;
- 17) інші твори.

Серед **об'єктів суміжних прав** називають (ст. 449 ЦКУ і ст. 35 ЗУ № 3792 «Про авторське право та суміжні права»):

- виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів;
- фонограми;
- відеограми;

— програми (передачі) організацій мовлення.

Ознаками, якими має бути наділений результат діяльності людини, щоб він міг бути визнаний об'єктом авторського права, є його **творчий характер і об'єктивна форма**, що забезпечує відтворюваність твору.

А ось на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі авторське право не поширюється (ч. 3 ст. 433 ЦКУ).

Для виникнення прав на об'єкт авторського права достатньо одного факту його створення.

Тобто не потрібно проходження будь-яких формальних процедур, реєстрації або іншого оформлення права на нього. Хоча для спрощення процесу захисту прав на «авторський» об'єкт можна отримати «охоронні» документи (наприклад, свідоцтво, отримане в результаті державної реєстрації авторського права в порядку, затвердженому постановою КМУ від 27.12.2001 р. № 1756 «Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір»).

II група — об'єкти патентного права, тобто винаходи, корисні моделі та промислові зразки. Об'єднання цих об'єктів в одну групу пояснюється тим, що всі вони охороняються шляхом видачі **патенту**.

III група — засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту і продукції, яка ними виробляється: комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення.

Загальною для цих об'єктів інтелектуальної власності функцією є **забезпечення індивідуалізації виробників та їх товарів (робіт, послуг)**. Їх цінність як об'єктів інтелектуальної власності не в тому, що вони є результатом інтелектуальної праці (творчої діяльності), а в тому, що вони прив'язані до конкретного суб'єкта господарювання або товару.

Так, товарний знак виокремлює товари певного госпсуб'єкта на ринку (у широкому значенні цього слова) і допомагає відрізнити їх від товарів його конкурентів. Комерційне (фірмове) найменування дозволяє відрізнити самого суб'єкта господарювання від його конкурентів, а зазначення географічного походження товару слугує для позначення існуючих місцевостей, міст, районів або країн, у тісному зв'язку з якими перебуває товар, що виробляється.

Майте на увазі, що об'єктом знака для товарів або послуг не можуть бути (ч. 2 ст. 5 ЗУ № 3689 «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»):

- імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР, інших союзних або автономних радянських республік (крім випадків, пов'язаних з розвитком української науки та культури), працювали в радянських органах державної безпеки;
- найменування СРСР, УРСР, інших союзних радянських республік та похідні від них, назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті.

IV група — «нетрадиційні» об'єкти інтелектуальної власності. До них належать: наукові відкриття; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні таємниці.

Ці об'єкти об'єднуються в одну групу не тому, що вони схожі за правовим регулюванням. Просто наукові відкриття та решту «нетрадиційних» об'єктів не можна віднести до груп, які ми зазначили вище, через їх яскраво

виражені особливості порівняно з усіма іншими об'єктами інтелектуальної власності.

Також варто виділити веб-сайти*. Їх можна розглядати як комплекс різнорідних об'єктів інтелектуальної власності (окремо з погляду їх наповнення і з технічного погляду).

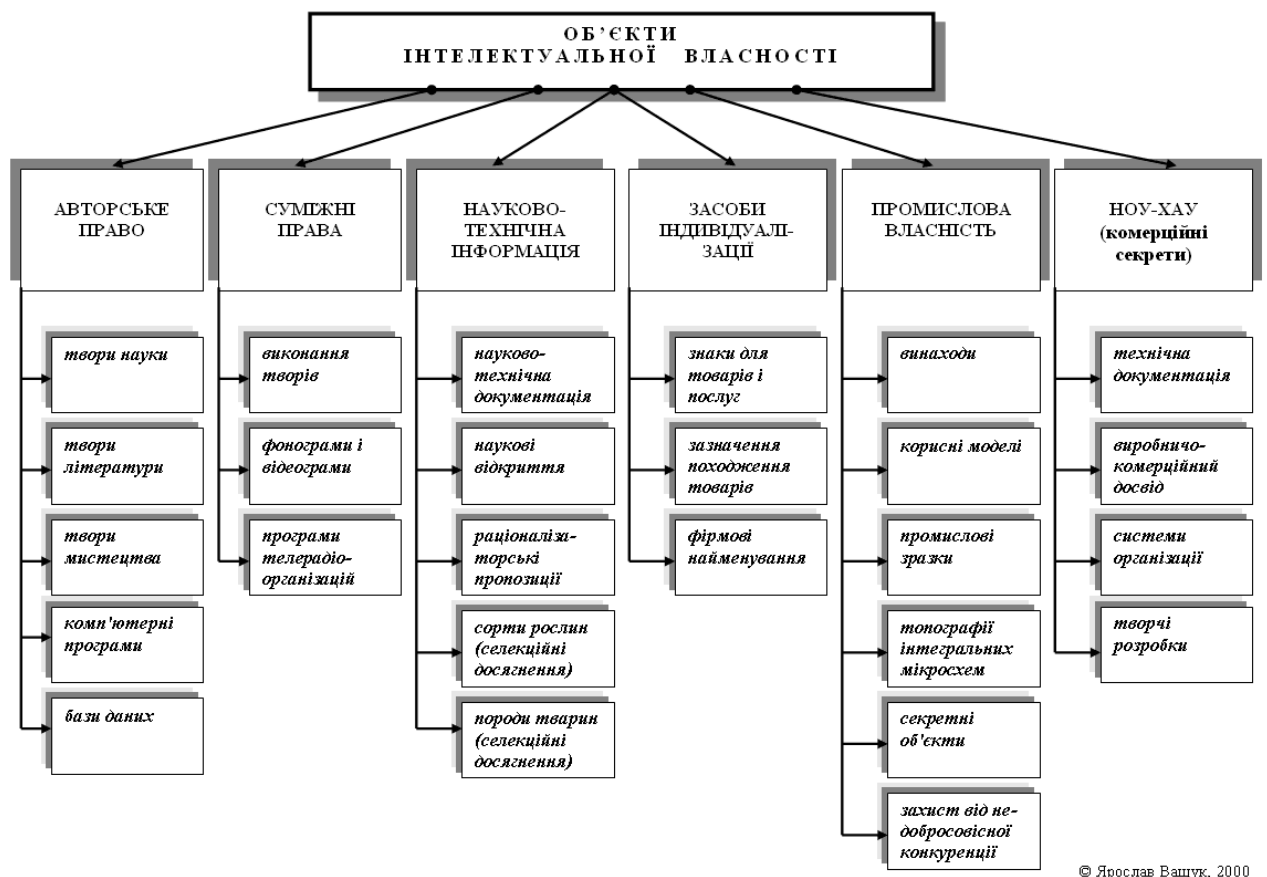

Рис. 1.2. Класифікація об'єктів інтелектуальної власності

Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до діючого законодавства чи договору. Відповідно до Закону України "Про власність" суб'єктами права інтелектуальної власності визнаються громадяни (фізичні особи), юридичні особи та держава.

Якщо об'єкт інтелектуальної власності втратив юридичну силу (наприклад, закінчився визначений охоронним документом термін дії, або правоволоділець вчасно не вніс плату за підтримання чинності охоронного документа), то цим об'єктом може скористуватися будь-яка фізична чи юридична особа, тобто він стає суспільним надбанням.

Еволюція інтелектуальної власності в Україні

До 1991 року в Україні, як і у всьому колишньому Радянському Союзі, у силу переваги суспільної форми власності і пануючої соціалістичної ідеології, були відсутні спеціальні закони про охорону інтелектуальної власності, а правове регулювання відносин у цій сфері забезпечувалося, в основному, підзаконними актами. Виключенням становив розділ IV - "Авторське право" і розділ VI "Винахідницьке право" Цивільного кодексу УРСР, а також "Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції", затверджене Постановою РМ СРСР від 21.03.1973р.

Загальне законодавство закріплювало можливість широкого використання результатів творчої праці громадян в інтересах держави і суспільства. Наприклад, основною формою охорони винаходів був не патент, а авторське свідоцтво, яке надавало виключне право на використання об'єкта інтелектуальної власності не їхнім творцям, а державі. Авторське законодавство містило істотне вилучення зі сфери виняткових авторських прав. Воно дозволяло вільно використовувати випущені у світ твори на телебаченні/радіо, у кіно і газетах. І авторське право, і патентне право допускали примусовий викуп суб'єктивних прав на творчі досягнення у власників таких прав, можливість видачі примусових дозволів на їхнє використання.

В той же час механізм захисту порушених прав не був ефективним. Передбачені законодавством санкції були незначні, а судова процедура -

складною. У результаті при масових порушеннях прав кількість судових справ була мізерною.

Після проголошення незалежності і державотворення України 24 серпня 1991 року, почалося формування спеціального законодавства, що регулює правовідносини у сфері інтелектуальної власності.

Початком становлення законодавства України про інтелектуальну власність вважається, день прийняття Закону України "Про власність", тобто 7 лютого 1991 року. Цим Законом результати інтелектуальної власності вперше були визнані об'єктами права власності. Деякі норми, що відносяться до інтелектуальної власності, знайшли своє відображення в інших законах України. Першим нормативним актом на шляху створення спеціального законодавства про промислову власність було "Тимчасове положення про правовий захист об'єктів промислової власності і раціоналізаторських пропозицій", затверджене Указом Президента України 18 вересня 1992 року.

Однак, основними джерелами права промислової власності, що складають основу спеціального законодавства про інтелектуальну власність, є Закони України: "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" (15 грудня 1993 року), "Про охорону прав на промислові зразки" (15 грудня 1993 року), "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" (15 грудня 1993 року).

У той же період були прийняті закони України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" (18 грудня 1992 року), "Про охорону прав на сорти рослин" (21 квітня 1993 року), "Про захист від недобросовісної конкуренції" (7 червня 1996 року), "Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем" (5 листопада 1997 року).

У розвиток зазначеного законодавства про промислову власність Державним патентним відомством України було розроблено і прийнято понад

70 підзаконних актів, що регулюють відносини у сфері набуття прав на об'єкти промислової власності.

Основним законом, що регулює правовідносини в сфері авторських і суміжних прав, є Закон України "Про авторське право і суміжні права" (23 грудня 1993 року). Питання правової охорони прав авторів знайшли своє відображення також у постановах Кабінету Міністрів України, серед яких: "Про мінімальні ставки авторської винагороди за використання творів літератури і мистецтва", "Про державну реєстрацію прав автора на добутки науки, літератури і мистецтва", а також у нормативних актах Державного підприємства "Українське агентство з авторських і суміжних правах".

Завершальним акордом у розбудові законодавства України у сфері інтелектуальної власності стало прийняття у 2003 році Верховною Радою України Цивільного Кодексу України Книга IV, яка має назву "Право інтелектуальної власності".

Важливим джерелом права інтелектуальної власності також є міжнародні конвенції і договори, до яких приєдналася Україна.

В 2016 році в Україні розпочалася реформа права власності у відповідності з нормами міжнародного права, зокрема країн ЄС, прийнята Концепція реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні. Але попереду ще велика робота з вдосконалення і гармонізації з міжнародним законодавством у цій сфері.

Практичне заняття №6. Законодавство в сфері інтелектуальної власності

Мета: проаналізувати та розкрити сутність обраної тематики у відповідності із її проблематикою, сучасним станом та перспективами.

Методичні рекомендації: студенти знайомляться з теоретичним матеріалом викладеним у основній, додатковій літературі та Інтернет-джерелах, а також проводять самостійний пошук матеріалів для виконання індивідуальних завдань.

Завдання 1. Підготуватися до усного опитування по темі 6 відповідно до зазначеного плану.

1. Законодавча база інтелектуальної власності в Україні.
2. Структура національної системи охорони інтелектуальної власності.
3. Міжнародна система інтелектуальної власності.

Завдання 2. Виконання навчальних завдань.

Пропонується студентам об'єднатися у групи по 3-5 людей і підготуватися до дискусії на одну із запропонованих тем:

1. Основні стандарти у сфері інтелектуальної власності в Україні.
2. Законодавче регулювання захисту прав інтелектуальної власності.
3. Роль Всесірної організації інтелектуальної власності.
4. Міжнародні стандарти і норми з питань захисту прав інтелектуальної власності.
5. Удосконалення законодавства в сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Матеріал для ознайомлення до Практичного заняття 6.

Законодавча база інтелектуальної власності в Україні

Після того, як результат інтелектуальної діяльності стає надбанням суспільства, творець (автор) не може контролювати його використання іншими особами, тобто неможливо охороняти об'єкт завдяки лише володінню ним. Саме цей факт є основою законодавства в галузі права ІВ.

Правовідносини у сфері інтелектуальної власності в Україні регулюються окремими положеннями Конституції України (ст. 41, 54), Нормами Цивільного кодексу України (Книга IV "Право інтелектуальної власності"). Кримінального, Митного кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення.

В Україні діють 10 спеціальних законів щодо сфери інтелектуальної власності. Це закони України: "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", "Про охорону прав на промислові зразки", "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг", "Про охорону прав на сорти рослин", "Про охорону прав на зазначення походження товарів", "Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем", "Про авторське право і суміжні права", "Про захист економічної конкуренції", "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм", "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаних з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування".

Окремі норми, що стосуються інтелектуальної власності, містяться в багатьох інших законах України.

У випадку, коли необхідно врегулювати спори щодо прав на об'єкти інтелектуальної власності між фізичними або юридичними особами України та іноземних держав, верховенство перед національними законами мають

міжнародні договори, до яких приєдналася Україна. На сьогодні Україна є учасницею 18 багатосторонніх міжнародних договорів у цій сфері.

1. Стандарти у сфері інтелектуальної власності:

- Державні стандарти України (ДСТУ)
- Стандарти Всесвітньої організації інтелектуальної власності

2. Конституція України

3. Укази Президента України

4. Кодекси України:

- Цивільний кодекс України
- Кодекс України про адміністративні правопорушення (витяг)
- Кримінальний кодекс України (витяг)
- Митний кодекс України (витяг)
- Кримінально-процесуальний кодекс України
- Господарський процесуальний кодекс України
- Кодекс законів про працю України (витяг)
- Цивільний процесуальний кодекс України
- Кодекс адміністративного судочинства України

5. Закони України:

– Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав

- Про охорону прав на винаходи і корисні моделі
- Про охорону прав на промислові зразки
- Про охорону прав на знаки для товарів і послуг
- Про правову охорону географічних зазначень
- Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів
- Про авторське право і суміжні права

6. Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України:

- Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі
- Деякі питання виконання Угоди про співробітництво у сфері правової охорони й захисту ІВ та створення Міждержавної ради з питань правової охорони й захисту ІВ
- Деякі питання надання Міністерством освіти і науки і Державною службою інтелектуальної власності платних адміністративних послуг
- Про утворення Державної патентної бібліотеки
- Про затвердження Національного стандарту N 4 "Оцінка майнових прав інтелектуальної власності"
- Декрет Кабінету Міністрів України "Про державне мито"
- Про утворення Ради з питань інтелектуальної власності
- 7. Відомчі нормативно-правові акти:
 - Деякі питання організації діяльності у сфері інтелектуальної власності
- 8. Міжнародні договори та угоди в сфері інтелектуальної власності
- 8.1. Міжнародні договори, адміністративні функції яких виконує ВОІВ:
 - Сінгапурський договір про право з торговельних марок
 - Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності
 - Всесвітня конвенція про авторське право
 - Паризька конвенція про охорону промислової власності
 - Договір про патентну кооперацію
 - Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків
 - Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів
 - Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин
 - Договір про закони щодо товарних знаків

- Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури
- Найробський договір про охорону Олімпійського символу
- Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків
- Ніщська угода про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків
- Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм
- Договір ВОІВ про авторське право
- Договір ВОІВ про виконання і фонограми
- Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення
- Гаазька угода про міжнародну реєстрацію промислових зразків
- Договір про патентне право
- Страсбурзька угода про Міжнародну патентну класифікацію
- Локарнська угода про заснування Міжнародної класифікації промислових зразків
- Віденська угода про заснування Міжнародної класифікації зображувальних елементів знаків

8.2. Міжурядові угоди:

- Угода про співробітництво між Кабінетом Міністрів України і Всесвітньою організацією інтелектуальної власності
- Угода про співробітництво у сфері інтелектуальної власності між Кабінетом Міністрів України і Урядом Китайської Народної Республіки
- Угода між Кабінетом Міністрів України та Виконавчою Владою Грузії про співробітництво у сфері охорони промислової власності

- Угода між Україною та Грузією про взаємну правову охорону географічних зазначень для вин, спиртних напоїв та мінеральних вод
- Угода між Урядом України та Урядом Республіки Беларусь про співробітництво в сфері охорони промислової власності
- Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про взаємну охорону прав на результати інтелектуальної діяльності, що створені та надані в ході двостороннього військово-технічного співробітництва
- Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво в галузі охорони промислової власності
- Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в області охорони промислової власності
- Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво у сфері охорони авторського права і суміжних прав
- Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Узбекистан про співробітництво у сфері охорони прав інтелектуальної власності
- Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в сфері охорони промислової власності
- Угода між КМУ та Урядом Російської Федерації про взаємну охорону прав на результати інтелектуальної діяльності, що використовуються та отримані в ході двостороннього військово-технічного співробітництва

8.3. Міжнародні угоди держав-учасниць СНД:

- Угода про співробітництво в галузі авторського права і суміжних прав

- Угода про заходи щодо попередження та припинення використання неправдивих товарних знаків та географічних зазначень
- Угода про співробітництво у сфері правової охорони й захисту інтелектуальної власності та створення Міждержавної ради з питань правової охорони й захисту інтелектуальної власності

Початком становлення законодавства України про інтелектуальну власність вважається прийняття ЗУ «Про власність» 07.02.1991 року. В ньому результати інтелектуальної власності вперше були визнані об'єктами права власності.

Конституція України

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним

повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Згідно із ст.420 ЦКУ до **об'єктів права інтелектуальної власності** належать:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання;

- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування напівпровідникових виробів;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці.

Згідно із ст. 421ЦКУ суб'єктами права інтелектуальної власності є:

- творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до ЦКУ, іншого закону чи договору.

Право інтелектуальної власності - це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності (визначення у Цивільному Кодексі України, ст.418).

ІВ – єдина в світі монополія, яка визнається законодавчо, але є обмеженою за часом використання та територіально.

Структура національної системи охорони інтелектуальної власності

За роки незалежності в Україні розбудовано Державну систему правової охорони інтелектуальної власності. За здійснення політики у сфері інтелектуальної власності в Україні відповідає Міністерство освіти і науки України. Виконання конкретних функцій у цій сфері Міносвіти делегувало Державному департаменту інтелектуальної власності. Держдепартамент

інтелектуальної власності є урядовим органом державного управління, що уповноважений представляти, реєструвати і підтримувати на території України права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, зазначення походження товарів, топографії інтегральних мікросхем, а також здійснювати реєстрацію об'єктів авторського права: творів науки, літератури, мистецтва, комп'ютерних програм, баз даних тощо. Держдепартамент проводить єдину державну політику у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності. Він здійснює роботи по удосконаленню законодавчої і нормативної бази, міжнародного співробітництва у сфері інтелектуальної власності, забезпечення умов для введення інтелектуальної власності до господарського обороту, підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері інтелектуальної власності, взаємодії з громадськими організаціями тощо.

До сфери управління Держдепартаменту включено: Український інститут промислової власності, Українське агентство з авторських і суміжних прав, Інститут інтелектуальної власності і права, а також державні інспектори з питань інтелектуальної власності.

Головною функцією Українського інституту промислової власності (Укрпатенту) є здійснення експертизи заявок на об'єкти промислової власності. Саме його експерти проводять експертизу поданих заявниками матеріалів на предмет відповідності умовам правової охорони і видають експертний висновок. Укрпатент має філію, що надає інформаційні послуги, здійснює патентний пошук.

Головною функцією Українського агентства з авторських і суміжних прав (УААСП) є колективне управління правами авторів. УААСП за бажанням автора здійснює підготовку до державної реєстрації об'єктів авторського права і суміжних прав та видачі автору охоронного документу -

свідоцтва. Важливою функцією УААСП є надання допомоги авторам щодо захисту їх прав у разі порушення. Державне підприємство "Інтелзахист" опікується питаннями боротьби з порушеннями прав на об'єкти інтелектуальної власності, причому у більшій частині суміжними правами.

Інститут інтелектуальної власності і права виконує функцію підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері інтелектуальної власності. Він готує спеціалістів і магістрів по спеціальності "Інтелектуальна власність", а також в рамках підвищення кваліфікації: патентних повірених, патентознавців, професійних оцінювачів прав на об'єкти інтелектуальної власності тощо.

Головним завданням державних інспекторів з питань інтелектуальної власності, є попередження правопорушень у сфері інтелектуальної власності. Інспектори - це повноважні представники Держдепартаменту у регіонах України.

На рис. 1.3 представлені також громадські організації, що безпосередньо переймаються питаннями інтелектуальної власності і з якими тісно співпрацює Держдепартамент.

Всеукраїнська асоціація інтелектуальної власності має міжвідомчий характер. Вона сприяє доведенню основних проблем, що існують у сфері інтелектуальної власності, до відома законодавчої та виконавчої гілок влади.

Особливе місце займає Всеукраїнська асоціація патентних повірених України. За діючим законодавством саме через патентних повірених здійснюється патентування вітчизняних винаходів за кордоном і навпаки. Патентні повірені надають також кваліфіковані послуги фізичним і юридичним особам в питаннях правової охорони, використання та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Товариство винахідників і раціоналізаторів України займається популяризацією винахідницької діяльності, надає винахідникам і раціоналізаторам посильну допомогу у їх діяльності.

Українська асоціація власників товарних знаків опікується інтересами правоволодільців знаків.

Громадські організації в Україні

Організації, які займаються оцінкою інтелектуальної власності в Україні можуть входити до таких всеукраїнських громадських організацій

- «Всеукраїнська Асоціація Фахівців Оцінки» (АФО),
- «Українське товариство оцінювачів» (УТО),
- «Федерація оцінювачів бізнесу та інтелектуальної власності» (ФОБІВ).

Міжнародна система інтелектуальної власності

Основою міжнародної системи інтелектуальної власності є 21 угода. 15 з них регулюють правовідносини у сфері промислової власності та 6 - у сфері авторського права.

Найбільш важливими з них є:

- Паризька Конвенція про охорону промислової власності;
- Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків;
- Договір про патентну кооперацію (договір РСТ);
- Лісабонська угода про охорону місць походження та їх міжнародної реєстрації;
- Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів;
- Договір ВОІВ по авторському праву;
- Римська конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення тощо.

Адмініструє ці договори Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), яка була заснована у 1967 р. На Дипломатичній конференції у Стокгольмі. У 1974 р. ВОІВ отримала статус однієї з 16-ти спеціалізованих організацій ООН. На сьогодні членами ВОІВ є 179 держав, у тому числі і Україна, що приєдналася до 18 угод.

Головними завданнями ВОІВ є:

- Поліпшення взаєморозуміння і розвиток співробітництва між державами в інтересах їх взаємної користі на основі поваги до їх суверенітету і рівності;
- Заохочення творчої діяльності, сприяння охороні інтелектуальної власності в усьому світі;
- Модернізація та підвищення ефективності адміністративної діяльності міжнародних угод, що створені у сфері охорони промислової власності, а також охорона літературних і художніх творів. Контроль за виконанням Угод здійснюють керівні органи ВОІВ.

Конвенція, що засновує ВОІВ, передбачає наявність чотирьох органів: Генеральної Асамблеї, Конференції, Координаційного комітету і Міжнародного бюро ВОІВ (секретаріату).

Генеральна Асамблея ВОІВ, членами якої є держави-члени ВОІВ за умови, що вони також є членами Асамблеї Паризького і (або) Бернського Союзів, а також Швейцарської Конфедерації - країни місця перебування ВОІВ, є верховним органом ВОІВ. На відміну від Генеральної Асамблеї, у Конференції беруть участь усі держави, що є членами ВОІВ. Членами Координаційного комітету є 72 країни, у тому числі Україна. Координаційний комітет - це виконавчий орган Генеральної Асамблеї і Конференції, що виконує консультативні функції.

Генеральна Асамблея і Конференція скликаються на чергові сесії кожні два роки, Координаційний комітет -щорічно. Виконавчим головою ВОІВ є Генеральний Директор, що обирається Генеральною Асамблеєю на шестирічний термін. Секретаріат ВОІВ має назву "Міжнародне бюро". Секретаріат знаходиться в Женеві.

Членом ВОІВ може стати будь-яка держава - член Паризького або Бернського Союзів, а також будь-яка інша держава, що задовольняє хоча б одній з умов:

- Є членом ООН, будь-якої пов'язаної з ООН спеціалізованої установи або членом МАГАТЕ;
- Є стороною статуту Міжнародного суду;
- Запрошено Генеральною Асамблеєю ВОІВ стати учасником Конвенції про устанovu ВОІВ.

Крім системи міжнародних угод, які адмініструє ВОІВ, співробітництво країн у сфері інтелектуальної власності здійснюється в межах регіональних організацій, таких як:

- Європейська патентна організація (ЄПО);
- Євразійська патентна організація (ЄАПО);
- Африканська організація інтелектуальної власності(OAPI)*;
- Африканська регіональна організація промислової власності (ARIPO).

ВОІВ не наполягає на тому, щоб норми національних законів відповідали нормам міжнародних угод у сфер інтелектуальної власності. Але якщо країна приєдналася до міжнародної угоди, то у правовідносинах з іншими країнами вона повинна керуватися нормами цих угод.

Практичне заняття №7. Захист прав інтелектуальної власності

Мета: проаналізувати та розкрити сутність обраної тематики у відповідності із її проблематикою, сучасним станом та перспективами.

Методичні рекомендації: студенти знайомляться з теоретичним матеріалом викладеним у основній, додатковій літературі та Інтернет-джерелах, а також проводять самостійний пошук матеріалів для виконання індивідуальних завдань.

Завдання 1. Підготуватися до усного опитування по темі 7 відповідно до зазначеного плану.

1. Поняття захисту прав інтелектуальної власності.
2. Дії, що визнаються порушеннями прав інтелектуальної власності.
3. Форми захисту прав інтелектуальної власності.
4. Способи захисту прав інтелектуальної власності.

Завдання 2. Виконання навчальних завдань.

Пропонується студентам об'єднатися у групи по 3-5 людей і підготуватися до дискусії на одну із запропонованих тем:

1. Дії, що визнаються порушеннями прав інтелектуальної власності.
2. Види порушень в області захисту прав інтелектуальної власності.
3. Поняття плагіату та академічної доброчесності.
4. Юрисдикційна та неюрисдикційна форми захисту прав інтелектуальної власності.
5. Відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності.

Матеріал для ознайомлення до Практичного заняття 7.

Поняття захисту прав інтелектуальної власності

Створена система набуття прав інтелектуальної власності буде неефективною, якщо власники цих прав не матимуть можливості забезпечити їх захист на належному рівні. Творча людина, яка створила винахід, чи

виробник товарів, який цей винахід використав, повинні знати, що їхня праця буде оцінена: винахідник зможе отримати патент і за винагороду надати ліцензію або передати права на винахід виробнику, який, виготовивши товар, зможе отримати прибуток.

Ефективне використання об'єктів інтелектуальної власності дає змогу підприємствам підвищувати свою конкурентоздатність і за рахунок цього здобувати стратегічні переваги на ринку. Але створення об'єктів права інтелектуальної власності, їх рекламування, дослідження ринку тощо потребують вкладення великих коштів. Значні доходи, які отримують від використання об'єктів інтелектуальної власності, приваблюють деяку категорію недобросовісних ділків, які, з метою отримання вигоди, без дозволу використовують чужі літературні чи художні твори, торговельні марки, винаходи, промислові зразки. При цьому завдають шкоди не тільки власникам прав інтелектуальної власності, винахідникам та авторам, а й державі, бо таке використання найчастіше є тіньовим і не передбачає сплати податків державі і винагороди авторам.

Власники прав повинні мати можливість вчиняти дії проти осіб, що порушують їх права, з тим, щоб запобігти подальшим порушенням прав і компенсувати збитки, заподіяні внаслідок таких порушень. Без належного захисту прав інтелектуальної власності неможлива і міжнародна співпраця у галузі науки, культури, торгівлі та промисловості. Міжнародні зобов'язання України щодо належного захисту прав інтелектуальної власності впливають з її участі в чинних міжнародних угодах та з тих міжнародних угод, до яких Україна прагне приєднатися.

Захист прав інтелектуальної власності - це правове забезпечення недоторканності цих прав, їх непорушності, а в разі порушення - застосування заходів примусового характеру, направлених на відновлення цих прав.

Право на захист з'являється у власника прав інтелектуальної власності лише в момент порушення або оспорювання його прав та охоронюваних законом інтересів і реалізується в рамках охоронних цивільних, кримінальних та адміністративних правовідносин, які виникли при цьому.

В Україні створено узгоджену систему захисту прав інтелектуальної власності, яка включає в себе як законодавство, так і механізми та відповідну інфраструктуру для виконання законодавства. Ця система в цілому відповідає міжнародним стандартам у сфері інтелектуальної власності.

Дії, що визнаються порушеннями прав інтелектуальної власності

Спеціальні закони у сфері інтелектуальної власності, за певним винятком, не визначають, які конкретні дії визнаються порушенням прав інтелектуальної власності щодо певного об'єкта: порушенням визнається будь-яке посягання на права власників прав інтелектуальної власності на відповідний об'єкт, передбачені законом. Цими законами визначено дії, які визнаються використанням об'єкта інтелектуальної власності, а порушення прав визначається через будь-яке вчинення без згоди власника прав дій, які визнаються використанням об'єкта інтелектуальної власності.

Найпоширенішими правопорушеннями у сфері авторського права та суміжних прав є:

Піратство (контрафакція, порушення майнового авторського права)	дії, спрямовані на протиправне використання об'єктів права ІВ, що належать іншим особам, умисно вчинені особою, яка розуміє протизаконний характер цих дій, з метою отримання матеріальної вигоди (аудіо- та відео піратство, піратство програмного забезпечення, відеоігор, літературних творів та ін.)
--	---

Плагіат	привласнення авторства на чужий твір або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора
Несумлінна реєстрація	відбувається реєстрація певного об'єкту, що характеризується відсутністю відповідальності перед оточенням за виконання цих дій у суб'єкта реєстрації (тієї людини або організації яка(і) реєструють). Передбачає недоброякісну конкуренцію, крадіжку чужих ідей та видачу їх за свої як цілком легальні та власні, маючи на це певні права. Несумлінна реєстрація товарних знаків різноманітних фірм, підприємств або компаній України (і не тільки) майже в половині ситуацій стає достатньо великою проблемою, тому що дедалі складніше вдається однозначно провести межу між вже зареєстрованим товарним знаком та тим, що реєструють (наприклад: 1. зміна типової, кольорової або іншої елементної бази оригінальної назви товару (такого що має певний документ – свідоцтво), не змінюючи самої назви, після чого достатньо складно довести, що «оригінальний» вже має свого справжнього правовласника; 2. зв'язок з промисловими зразками, тобто промисловий зразок можна розглядати з декількох боків: як засіб індивідуалізації або як результат винахідницької або раціональної роботи (тобто доволі

	складної розумової праці, що потребує зусиль від суб'єктів цієї праці). В Україні як зразок можна реєструвати звичайну упаковку товару, що в свою чергу може спричинити суперечки з боку законодавства або неодноразового породження інших юридичних проблем. У цьому випадку причиною цих колізій є несумлінна реєстрація (хоча здавалося, що проблем майже нема або вони не значні), котра виявляється у вигляді промислових зразків пакунків всесвітньо відомих товарів з метою уникнення або ухилення від державного митного контролю, щоб попередити можливість блокування імпорту цих товарів на територію України. Прикладів несумлінної реєстрації дуже багато. Необхідно вносити значні зміни в українське законодавство у цій сфері.
Недобросовісна конкуренція	Згідно із ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції» це будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності. Форми недобросовісної конкуренції встановлені ст. 4-19 вищезазначеного закону: - неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання (неправомірне використання позначень або товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; порівняльна реклама; створення перешкод суб'єктам

	господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції; дискредитація суб'єкта господарювання; схилення до бойкоту суб'єкта господарювання або постачальника до дискримінації покупця (замовника); підкуп працівника, посадової особи постачальника або покупця (замовника); досягнення неправомірних переваг у конкуренції; поширення інформації, що вводить в оману; - неправомірне збирання, використання, розголошення або схилення до розголошення комерційної таємниці
Підроблення та зміна інформації	
Розмиття торговельної марки	використання відомої торговельної марки, яке призводить до втрати унікальності цієї марки. У більшості випадків розмиття торговельної марки полягає у її використанні для товарів та послуг, що не конкурують та не мають особливого зв'язку із товарами та послугами, для яких ця марка зазвичай використовується. Наприклад, використання марки «Кока-кола» для взуття, або марки «Рошен» для надання юридичних послуг може бути кваліфіковане як розмиття відповідних «добре відомих» марок

Різниця між піратством та плагіатом

І піратство, і плагіат – це протиправне використання об'єктів ІВ, але мета цих двох порушень є різною.

У випадку піратства порушник в першу чергу має на меті отримання матеріальної вигоди, мета створення у свідомості споживача зв'язку між порушником та об'єктом інтелектуальної власності або зовсім відсутня, або є вторинною. Дуже часто порушник може навіть запобігати ідентифікації через страх понести відповідальність за свої дії.

У випадку із плагіатом порушник в першу чергу має на меті створення у свідомості споживача зв'язку між ним та об'єктом інтелектуальної власності, права на який порушуються. Він бажає аби споживачі ідентифікували його. Мета отримання матеріальної вигоди у цьому випадку може бути присутньою але вона є другорядною адже порушник бажає отримати цю вигоду саме завдяки тому, що його ідентифікують із незаконно використаним об'єктом інтелектуальної власності.

ПЛАГІАТ – привласнення авторства на чужий твір або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора.

Юридичне визначення цього терміну вперше з'явилося в українських нормативних документах лише в липні 2001 року в новій редакції ЗУ «Про авторське право і суміжні права».

Водночас власне явище плагіату має багатовікову історію. Засуджували літературні крадіжки ще відомі поети та мислителі античності – Ювенал, Горацій, Вергілій і Марціал. Останній уперше застосував слово **«плагіатор»**, що латиною означало **«викрадач чужих рабів»**, до літературних грабіжників. У XVII столітті у Франції з'явилися навіть теоретики плагіату. Зокрема, Франсуа Ла Мот ле Вайє у своїй

роботі «Академія ораторів» відкрито радив маскувати власну нездатність до творчості плагіатом і навіть давав рекомендації, як, непомітно замінюючи всі вислови вкраденої фрази їхніми синонімами, приховати крадіжку.

Закон України «Про освіту» (п.4, статті 42) дає визначення «академічного плагіату — оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства».

Класифікація типів плагіату

Таким чином, плагіат в будь-якому разі розглядається як шахрайство, суть якого – у крадіжці чужої роботи або її частини і представленні її як власної. Загалом, плагіат можна поділити на **три основні типи**:

1. Копіювання чужої роботи (як без, так і з відома) та оприлюднення її під своїм іменем.
2. Представлення суміші власних та запозичених в інших аргументів без належного цитування джерел.
3. Перефразування чужої роботи без належно оформленого посилання на оригінального автора або видавця.

Правила цитування

Цитування має використовуватися у всіх випадках, коли в роботі використовуються дані, взяті зі сторонніх джерел, а не отримані або створені безпосередньо автором.

Порушення вказаних нижче правил і їх недотримання має розцінюватися як плагіат:

- якщо думка автора наводиться дослівно, то її слід взяти в лапки;
- якщо цитується великий уривок тексту, то він може не братися в лапки, натомість – виділяється або відбивається від решти тексту певним

способом (набирається іншим кеглем, шрифтом, накресленням, відбивається від основного тексту більшими абзацними відступами тощо);

- допускається скорочення цитати, яке не веде до викривлення думки автора. Місце скорочення має бути відзначене в цитаті квадратними дужками з трикрапкою всередині;

- допускається перефразування цитати, зміна словоформ чи відмінків певних слів. В такому разі, цитата в лапки не береться, але в квадратних дужках обов'язково ставиться посилання на джерело (його порядковий номер зі списку використаної літератури, який додається до роботи);

- в списку використаної літератури завжди слід вказувати навіть ті джерела, які використовувалися під час підготовки роботи і вивчення теми, навіть якщо прямих посилань чи цитувань цих джерел в роботі нема.

Міжнародні дані

Незважаючи на роботу, яку проводять громадські та суспільні організації, плагіат продовжує своє «життя» в Україні та за її межами. Потрібно усвідомлювати, що плагіат присутній у будь-якій країні, але в кожній з них по-різному реагують на таке явище.

Наприклад, у Великій Британії в 2009 році зареєстровано 17000 випадків різного виду плагіату.

Форми захисту прав інтелектуальної власності

У законодавстві розрізняють дві основні форми захисту прав інтелектуальної власності - юрисдикційну і неюрисдикційну.

Юрисдикційна форма захисту прав інтелектуальної власності полягає в тому, що, особа, права інтелектуальної власності якої порушено, звертається за захистом до суду, інших компетентних державних органів, уповноважених

вжити необхідні заходи для відновлення порушеного права і припинення правопорушення.

У рамках юрисдикційної форми захисту прав інтелектуальної власності, у свою чергу, виокремлюють загальний (судовий) і спеціальний (адміністративний) порядки захисту порушеного права інтелектуальної власності.

За загальним порядком захист прав інтелектуальної власності та охоронюваних законом інтересів здійснюється судом. Основна маса таких спорів розглядається місцевими судами. Якщо обидва учасники спірних правовідносин є юридичними особами, то спір, що виник між ними, підвідомчий господарському суду. За згодою учасників правовідносин у сфері інтелектуальної власності спір між ними може бути переданий на розгляд третейського суду.

Спеціальною формою захисту прав інтелектуальної власності є адміністративний порядок їх захисту. Він застосовується як виняток із загального правила, тобто, тільки в прямо передбачених законодавством випадках. Згідно із законодавством потерпілий може звернутися за захистом свого порушеного права до уповноваженого на це державного органу, зокрема, до Антимонопольного комітету України, Державної митної служби України, Державного департаменту інтелектуальної власності або до вищого органу відповідача, який в разі необхідності надає такий захист.

Неюрисдикційна форма захисту прав інтелектуальної власності передбачає дії, в межах закону, юридичних і фізичних осіб щодо захисту права інтелектуальної власності, які здійснюються ними самостійно (самозахист), без звернення за допомогою до державних або інших компетентних органів. Це може бути відмова здійснити певні дії, наприклад, внести певні зміни до

художнього твору, що не передбачені укладеним ліцензійним договором, або відмова від виконання договору в цілому.

Обрані засоби самозахисту не повинні суперечити закону та моральним засадам суспільства. При цьому способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися особою чи встановлюватись договором або актами цивільного законодавства.

Способи захисту прав інтелектуальної власності

Юрисдикційна форма захисту прав інтелектуальної власності передбачає цивільно-правовий, кримінально-правовий та адміністративний захист прав.

Цивільно-правовим захистом прав інтелектуальної власності є передбачені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється визнання або відновлення порушеного права інтелектуальної власності, припинення порушення, а також майновий вплив на порушника. Поряд з цивільно-правовим захистом прав інтелектуальної власності у сучасній юридичній літературі вирізняють господарсько-правовий захист порушених прав інтелектуальної власності підприємств, установ, організацій, інших юридичних осіб (у тому числі іноземних) та громадян - суб'єктів підприємницької діяльності.

Основна мета цивільно-правової та господарсько-правової відповідальності - не покарання за недотримання встановленого правопорядку, а відшкодування заподіяної шкоди. Спори, пов'язані з порушенням прав інтелектуальної власності розглядаються загальними, господарськими та адміністративними судами.

Справа в суді порушується на підставі позовної заяви, яку подає в письмовій формі особа, права якої порушено, до суду. Як правило, позови до фізичної особи подаються в суд за місцем її проживання, а до юридичних осіб - за їхнім місцезнаходженням.

Загальними цивільно-правовими способами захисту прав, які поширюються також на захист прав інтелектуальної власності є:

- Визнання права;
- Визнання правочину недійсним;
- Припинення дії, яка порушує право;
- Відновлення становища, яке існувало до порушення;
- Примусове виконання обов'язку в натурі;
- Зміна правовідношення;
- Припинення правовідношення;
- Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- Відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- Визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити право інтелектуальної власності іншим цивільно-правовим способом, що встановлений договором чи законом.

Цей перелік доповнений положеннями, які стосуються виключно порушення прав інтелектуальної власності. Суд може постановити рішення, зокрема, про:

- Застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;

- Зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорту чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;
- Вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених в цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності;
- Вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності;
- Застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- Опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо цього порушення.

Власнику прав інтелектуальної власності надається можливість вибору способу захисту порушеного права. Наприклад, він вправі на власний розсуд вимагати або відшкодування заподіяних збитків, або стягнення на свою користь доходу, одержаного порушником внаслідок порушення права, або виплати компенсації.

Якщо порушено немайнові права інтелектуальної власності, зокрема, понижено честь, гідність автора або завдано шкоди діловій репутації власника прав, то така моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб.

При визначенні розмірів збитків, які мають бути відшкодовані особі, право інтелектуальної власності якої порушено, а також для відшкодування моральної шкоди суд зобов'язаний виходити із суті порушення, майнової і моральної шкоди, завданої особі, яка є власником права інтелектуальної власності, а також із можливого доходу, який могла б одержати ця особа.

При визначенні розміру компенсації, яка має бути виплачена замість відшкодування збитків чи стягнення доходу, суд враховує обсяг порушення та умисел відповідача.

Законодавство України, як і багатьох інших держав, поряд із засобами цивільно- правового захисту прав інтелектуальної власності, встановлює кримінальну відповідальність за їх порушення.

Кримінальна відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності настає, якщо власнику прав завдана матеріальна шкода у значному, великому або в особливо великому розмірі, визначених законом, або якщо злочин вчинено повторно або з використанням службового становища.

Незаконне відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, незаконне відтворення, розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм організацій мовлення, їх незаконне тиражування та розповсюдження на аудіо - та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації, або інше умисне порушення авторського права і суміжних прав, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, визнаються злочином і караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років чи позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, відеограм, програм організацій мовлення, а також знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення.

Якщо ж такі дії вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі, караються штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років чи позбавленням волі на строк

від двох до п'яти років з конфіскацією всіх примірників творів, матеріальних носіїв тощо, а також знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення.

Якщо зазначені дії вчинені службовою особою з використанням службового становища щодо підлеглої особи або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальну шкоду в особливо великому розмірі, караються штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, відеограм, програм мовлення та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувалися для їх виготовлення.

При цьому матеріальна шкода вважається завданою в значному розмірі, якщо її розмір у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі - якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а завданою в особливо великому розмірі - якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Враховуючи, що інтелектуальна власність в сучасних умовах набирає все більшої ваги, а також зростання масштабів правопорушень у цій сфері, такі покарання є виправданими і мають стримувати порушення прав інтелектуальної власності.

Законодавство передбачає кримінальну відповідальність за незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральних мікросхем, сорту рослин, а також привласнення авторства на

них, за незаконне використання торговельної марки, фірмового найменування та географічного зазначення або інше умисне порушення права на ці об'єкти.

Кримінальна відповідальність передбачена за комерційне шпигунство, тобто незаконне отримання і розголошення або інше використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності. Такі злочини караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Законодавство України встановлює кримінальну відповідальність за незаконне виробництво, експорт, імпорт, зберігання, реалізацію та переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, якщо ці дії вчинені у значних розмірах, або у великих розмірах. Такі злочини караються штрафом, або виправними роботами, або позбавленням волі із конфіскацією та знищенням дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва.

Законодавство України передбачає вирішення в адміністративному порядку широкого кола питань захисту прав інтелектуальної власності. Адміністративна відповідальність за правопорушення настає в разі, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою, відповідно до закону, кримінальної відповідальності.

Норми адміністративного права, що стосуються захисту прав інтелектуальної власності, містяться в Кодексі України про адміністративні правопорушення, Митному кодексі України, законах України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", "Про охорону прав на промислові зразки", "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг", "Про охорону прав на

зазначення походження товарів", "Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем", "Про охорону прав на сорти рослин", "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних" та "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування".

В Україні також діє Закон України "Про захист від недобросовісної конкуренції", яким передбачено розгляд адміністративних правопорушень, що стосуються недобросовісної конкуренції, за зверненням до Антимонопольного комітету України або до його територіальних органів із заявою про вжиття заходів щодо захисту порушених прав.

За незаконне використання літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, торговельної марки, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, передбачено накладення штрафу від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення.

Вчинення дій, які визнані як недобросовісна конкуренція, а саме: незаконне копіювання форми, упаковки, зовнішнього оформлення, також імітація, копіювання, пряме відтворення товару іншого підприємця, самовільне використання його імені, умисне поширення неправдивих або неточних відомостей, які можуть завдати шкоди діловій репутації або майновим інтересам іншого підприємця, отримання, використання,

розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця передбачає накладення штрафу у визначеному Законом розмірі, а в певних випадках - конфіскацію виготовленої продукції, знарядь виробництва і сировини.

Власник права інтелектуальної власності, який має підстави вважати, що при переміщенні товарів через митний кордон України порушується чи можуть бути порушені його права, що охороняються в Україні, має право подати заяву до Держаної митної служби України про реєстрацію товару, що містить об'єкт права інтелектуальної власності з метою вжиття митними органами заходів щодо попередження переміщення через митний кордон України таких товарів.

Ввезення на митну територію України або вивезення за межі цієї території з комерційною метою товарів з порушенням права інтелектуальної власності тягне за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від десяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією контрафактних товарів. Якщо власник прав інтелектуальної власності або власник товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, не згодні з рішенням митного органу, то вони мають право звернутися за захистом своїх порушених прав до суду.

Захист прав інтелектуальної власності в адміністративному порядку здійснює також Апеляційна палата Державного департаменту інтелектуальної власності, яка розглядає заперечення проти рішень Державного департаменту інтелектуальної власності щодо реєстрації прав інтелектуальної власності в Україні, заяви про визнання торговельної марки добре відомою в Україні, інші спірні питання.

Заперечення, зокрема, може бути подано у зв'язку з відмовою Держдепартаменту у реєстрації прав інтелектуальної власності та видачі охоронного документа на об'єкт права інтелектуальної власності за результатами проведення експертизи поданої заявки. В Апеляційній палаті законодавче закріплена колегіальна форма розгляду справ, віднесених до її компетенції. Заперечення розглядається колегією Апеляційної палати, яка приймає рішення щодо правомірності дій Держдепартаменту з відмови в реєстрації прав.

Будь-яка особа вирішує на власний розсуд питання потреби в оскарженні в адміністративному дій Держдепартаменту з відмови в реєстрації прав порядку через подання заперечення до Апеляційної палати або звернення до суду. Однак, зважаючи на специфіку справ у сфері інтелектуальної власності, що розглядаються, заявники зазвичай звертаються до Апеляційної палати. Це пов'язано з тим, що Апеляційна палата оперативно вирішує спори, оскільки процедура звернення та розгляду є простою і дешевою, у розгляді справи беруть участь найдосвідченіші фахівці, які залучені до роботи в Апеляційній палаті. Крім того, спрацьовує і менталітет наших громадян: вони не поспішають звертатися до суду, якщо справу можна вирішити в адміністративному порядку.

Самостійна робота 1

Завдання: Підготовка до друку тез доповідей

Мета: набуття навичок написання тез доповідей

Хід завдання:

1. Ознайомлення із планом практичних робіт, лекційними матеріалами за темами 1-4.

2. Кожен студент окремо готує тези доповіді із обов'язковим врахуванням теми майбутньої магістерської роботи та згідно представленої тематики:

- Особливості і ризики інклюзивного розвитку в умовах пандемії COVID.

- Можливості інклюзивного розвитку агропродовольчого сектору та продовольча безпека України.

- Інвестиційні можливості забезпечення інклюзивного розвитку України.

- Соціоекономічні чинники інклюзивного розвитку економіки.

План написання тез:

1. Визначити поняття, загальна характеристика і вимоги до написання тез виступів на конференціях.

2. Охарактеризувати основні етапи підготовки тез.

3. Обрати тему дослідження.

4. Визначити мету, актуальність та перспективність дослідження.

5. Скласти план написання тез.

6. Сформувати перелік джерел інформації відповідно до обраної теми.

7. Процес написання тез, формування висновків.

Додаток А: Інформаційне повідомлення.

Форма подачі результатів роботи:

- обсяг роботи: 2-3 сторінки (включно зі списком використаних джерел);
- формат А-4, поля: верхнє, нижнє, лівє, праве – 2 см, шрифт Times New Roman - 14, міжрядковий інтервал 1;
- у лівому верхньому куті указати УДК;
- у правому верхньому куті - прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа;
- через 1 інтервал назва тез доповіді – по центру, всі літери великі;
- текстова частина;
- література (не більше 5 джерел).

Список використаних джерел (без повторів) оформлюється в кінці тексту під назвою «Список використаних джерел:». У тексті посилання позначаються квадратними дужками із вказівкою в них порядкового номера джерела за списком та через кому – номери сторінки (сторінок), наприклад: [7, с. 16].

Рисунки, діаграми, таблиці будуються з використанням чорно-білої гами. Усі рисунки і таблиці повинні мати назви. Для назв таблиць та рисунків використовується шрифт Times New Roman, 12 кегль. Всі рисунки повинні бути згруповані як єдиний об'єкт. Формули необхідно розташовувати по центру з нумерацією по правому краю. При наборі формул використовується редактор формул.

Додаток А: Інформаційне повідомлення.

Додаток Б. Зразок оформлення тез доповіді

Самостійна робота 2.

Завдання: Підготовка вступу до магістерської роботи

Мета: набуття навичок написання магістерської роботи

Хід завдання:

1. Ознайомлення із планом практичних робіт, лекційними матеріалами за темами 1-7.

2. Кожен студент окремо готує вступ до магістерської роботи із обов'язковим врахуванням теми дослідження, затвердженої на кафедрі.

План роботи:

1). Визначення понять, загальної характеристики і вимог до написання магістерських робіт

2). Характеристика основних етапів підготовки до захисту та захист магістерської роботи, визначення структури та технічного оформлення роботи

3). Написання вступу до магістерської роботи згідно з вимогами Положення про підготовку і захист магістерської роботи у Національному університеті біоресурсів та природокористування України (зі змінами) згідно плану:

- визначення концепції (проекту) магістерської роботи;
- обґрунтування актуальності обраної теми,
- визначення мети і змісту поставлених завдань;
- визначення об'єкту і предмету дослідження;
- зазначення обраного методу (або методів) дослідження, теоретичної цінності і практичної значущості отриманих результатів;
- наведення інформації про апробацію результатів роботи та публікацій студента магістратури;

- зазначення участі студента у науковій роботі (конкурси наукових робіт), участі у наукових конференціях, науковому гуртку, виконання науково-дослідних тем випускаючої кафедри;
- наведення інформаційної бази, короткого переліку джерел інформації, що були використанні для написання роботи;
- подання структури роботи (перелік структурних елементів, кількість сторінок основного тексту магістерської роботи, додатки, кількість таблиць, рисунків, використаних літературних джерел).

Із Положенням про підготовку і захист магістерської роботи у Національному університеті біоресурсів та природокористування України (зі змінами 2021) можна ознайомитися на сайті НУБіП України.

Форма подачі результатів роботи:

формат А-4, поля: верхнє, нижнє – 2 см, ліве – 3 см, праве – 1 см, шрифт Times New Roman - 14, міжрядковий інтервал 1,5, обсяг – 2 сторінки та із врахуванням вимог щодо написання (Положення про підготовку і захист магістерської роботи у НУБіП України (зі змінами)).

ГЛОСАРІЙ

Гіпотеза – наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ (процесів) або причин, які зумовлюють даний наслідок.

Гуманітарне знання (людинознавство) – вчення про людину, комплекс гуманітарних наук.

Дедукція – метод переходу від знання загальних закономірностей до окремого його прояву (аналіз понять).

Експеримент – вивчення предмета в штучних, контрольованих умовах.

Емпіризм – філософське навчання, що визнає почуттєвий досвід єдиним джерелом знань.

Закон – внутрішній суттєвий зв'язок явищ, що зумовлює їх закономірний розвиток, для доведення закону наука використовує судження.

Засоби пізнання – всі матеріальні утворення, які використовує суб'єкт пізнання об'єкта.

Індукція – метод переходу від знання окремих фактів до знання загального (аналіз фактів).

Історичний метод наукового пізнання – використовуються там, де так чи інакше предметом дослідження стає історія об'єкта.

Концептуальність – визначення змісту, суті, смислу того, про що йде мова.

Метод абстрагування – уявне відволікання від несуттєвих властивостей і ознак досліджуваних об'єктів й явищ і одночасне виділення, фіксуванні одного або декількох істотних сторін, властивостей об'єкта.

Метод аналізу – пізнання предмета на основі вивчення його частин.

Метод аналогії, порівняння – виявлення характеру спільності і розходжень між предметами на початковому етапі процесу пізнання.

Метод екстраполяції – поширення висновків, отриманих зі спостереження над однією частиною явища, на іншу його частину.

Метод моделювання – вивчення предмета не в безпосередньому вигляді, а на основі пізнання його моделей.

Метод синтезу – пізнання цілісності предмета шляхом з'єднання отриманих при аналізі частин у єдине ціле.

Методологія – вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень.

Методика дослідження – система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження.

Наука – сфера життя суспільства, в якій здійснюється діяльність, спрямована на виробництво нових знань у природною, технічної, громадської та гуманітарній галузях дослідження.

Наука як система знань – сфера людської діяльності, спрямована на вироблення нових знань про природу, суспільство і мислення.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на здобуття і використання нових знань.

Наукова ідея – інтуїтивне пояснення явища (процесу) без проміжної аргументації, без усвідомлення всієї сукупності зв'язків, на основі яких робиться висновок.

Наукова концепція – система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю.

Наукове дослідження – цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій.

Науковий метод – це спосіб пізнання явищ дійсності, їх взаємозв'язку і розвитку.

Науковий факт – подія чи явище, яке є основою для висновку або підтвердження, є елементом, який у сукупності з іншими становить основу наукового знання, відбиває об'єктивні властивості явищ та процесів.

Непряма (опосередкована) мета пізнання – використання отриманих знань у практичній діяльності.

Об'єкт дослідження – процес або явище, що породжує проблемну ситуацію, і обране для вивчення.

Об'єкт пізнання – той аспект дійсності, реальності, предмета, який включений в пізнавальну діяльність, на який спрямована активність суб'єкта пізнання.

Пізнання – процес збагачення людини новим знанням; відображення свідомістю людини дійсності в чуттєвих і логічних формах.

Прикладні наукові дослідження – наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття і використання знань для практичних цілей.

Природознавство – вчення про природу, комплекс природничих наук.

Процес пізнання – вся сукупність пізнавальних операцій суб'єкта: спостереження, сприйняття, експеримент, осмислення, аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, моделювання, екстраполяція, пояснення та ін.

Пряма (безпосередня) мета пізнання – отримання знання про предмет дослідження, досягнення істини;

Світогляд – система принципів, поглядів, цінностей, ідеалів і переконань, що визначають ставлення як індивіда (суб'єкта), так суспільства до дійсності.

Системний підхід – вивчення предмета як системи (сукупність компонентів) і структури (спосіб зв'язків компонентів).

Спостереження (метод) – пізнання предмета в його природних умовах.

Суб'єкти наукової діяльності – вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Суб'єкт пізнання – індивід, включений в процес пізнання, який володіє потребою і здатністю до пізнавальної діяльності.

Судження – думка, в якій за допомогою зв'язку понять стверджується або заперечується що-небудь.

Суспільствознавство – вчення про суспільство, комплекс суспільних наук.

Технознавство – вчення про техніку, комплекс технічних наук.

Умовивід – розумова операція, за допомогою якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, яке певним чином пов'язане з вихідним.

Фундаментальні наукові дослідження – наукова теоретична або експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Бірта О. Г., Бургу Ю.Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури. 2014. 142 с.
2. Білоусова Н.О., Гаврушкевич Н.В., Данильченко М.А. Інтелектуальна власність та патентознавство : підручник / за ред. проф. П. М. Цибульова та доц. А. С. Ромашко. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2021. 374 с. URL : <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/f10814f3-44d4-4558-b79b-b763120e293a/content>
3. Галян О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч.-метод. видання. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 26 с. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20238/1/Metodolohiia.pdf>
4. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. за ред. А. А. Мазаракі. 2-ге вид., доп. Київ : КНТЕУ. 2011. 296 с.
5. Журавська Н.С. Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності: навчально-методичний посібник Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 2017. 512 с.
6. Лузан П. Г., Сопівник І.В., Виговська С.В. Основи науково-педагогічних досліджень: навчальний посібник. Київ: НАКККиМ. 2012. 248с.
7. Ніколаєнко С. М. Наукові дослідження в університетах - визначальний чинник зростання якості освіти. Київ: Прок-Бізнес. 2007. 176 с.
8. Підкамінь Л.Й., Ангельська А.О., Добровольський Ю.Г. Основи інтелектуальної власності об'єктів науково-технічної творчості. Навчальний посібник. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. 315 с. URL : <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3527/%d0%9f%d0%be%d>

[1%81%d1%96%d0%b1%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%86%d0%92.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/16_polozhennya_pro_napis_mag_kvalifikaciyanoi_roboti_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

9. Положення про підготовку і захист магістерської кваліфікаційної роботи у Національному університеті біоресурсів і природокористування України: Протокол №2 від 26 вер. 2018 р. (зі змінами Протокол №11 від 23 чер. 2021 р.) URL : https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/16_polozhennya_pro_napis_mag_kvalifikaciyanoi_roboti_2021.pdf

10. Положення про порядок перевірки наукових, навчально-методичних, дисертаційних, магістерських, бакалаврських та інших робіт на наявність плагіату. Київ : НУБіП, 2019. URL : https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u187/28._polozhennya_pro_perevirku_na_plagiat.pdf

11. Строкань О. В., Мірошніченко М. Ю. Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності: конспект лекцій. Мелітополь: Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2021. 152с. URL : http://www.tsatu.edu.ua/kn/wp-content/uploads/sites/16/mondzoiv_konspekt-lekcij-1.pdf

Інтернет-видання:

12. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.10.2022 р.).

13. Про авторське право та суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення 01.10.2022 р.).

14. Про охорону прав на знаки для товарів та послуг : Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> (дата звернення 01.10.2022 р.).

15. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII у ред. від 01.06.2000 р. (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення 01.10.2022 р.).

16. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15.12.1993 р. № 3688-XII (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text> (дата звернення 01.10.2022 р.).

17. Цивільний кодекс України від 16.01,2003 № 435-IV (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 01.10.2022 р.).

18. Захист прав інтелектуальної власності: знаки для товарів та послуг, патенти, винаходи, корисні моделі. URL : <http://sdip.kiev.ua> (дата звернення 01.10.2022 р.).

19. Офіційний сайт ВОІВ. URL : <http://www.wipo.int> (дата звернення 01.10.2022 р.).

Додаток А

Інформаційний лист конференції

Лист 1

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

(м.Київ)

**ПОМОРСЬКА АКАДЕМІЯ,
(м.Слупськ, Польща)**

**ХАЙФСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(Ізраїль)**

**Центр бізнес інновацій та трансформацій
Skarb&Statok Finance
Soft Bank With Hard Skills**

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

Шановні колеги!

**Запрошуємо Вас 26-27 листопада 2020 р.
до участі в роботі**

IV Міжнародної науково-практичної конференції

**«ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ:
ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ, МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНИ ТА РОЛЬ
АГРОПРОДОВОЛЬНОГО СЕКТОРУ»**

м. Київ, Україна

**Голова оргкомітету - д. екон. н., професор, член-кореспондент НАН
України, Шинкарук Лідія Василівна**

ТЕМАТИЧНІ НАПРЯМИ КОНФЕРЕНЦІЇ:

1. Особливості і ризики інклюзивного розвитку в умовах пандемії COVID.
2. Можливості інклюзивного розвитку агропродовольчого сектору та продовольча безпека України.
3. Інвестиційні можливості забезпечення інклюзивного розвитку України.
4. Соціоекономічні чинники інклюзивного розвитку економіки.

До участі у конференції запрошуються науковці, аспіранти, здобувачі вищої освіти I-IV курсів, магістранти (лише з науковим керівником або співавтором з науковим ступенем), а також практичні працівники з України та зарубіжних держав, які активно займаються науковими дослідженнями у сфері економічних наук

Програма роботи конференції:

26.11.2020р.

9:30 – 10:00 Підключення та реєстрація учасників конференції

10:00 – 10:30 Відкриття конференції,

10:30 – 13:00 Відкритий мікрофон, дискусія учасників конференції, пропозиції

13:30 – 14:30 Підведення підсумків конференції

27.11.2020р.

10.00–11.00 Підведення підсумків
11.30–17.00 Культурно – просвітницькі заходи (3-D туру екскурсії - ознайомлення з навчальною базою НУБП України, парками, скверами та доріжками Університету)

Робочі мови конференції: українська, польська російська, англійська.

УМОВИ УЧАСТІ У КОНФЕРЕНЦІЇ:

Для участі у роботі конференції необхідно до **20.11.2020 р.** надіслати електронною поштою до організаційного комітету наступні документи:

- заявку <https://forms.gle/5VNU8ZDW17YdAMf9> на участь та відомості про авторів (Romanovych_O_zajavka.doc);
- тези доповіді (Romanovych_O_tezu.doc);
- копію платіжного документу про сплату оргвнеску (Romanovych_O_kvitancia.doc)

Електронна адреса оргкомітету: conf.dprim@gmail.com

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ:

- УДК – у лівому верхньому куті;
 - прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа – у правому верхньому куті;
 - через 1 інтервал назва тез доповіді – по центру, всі літери великі;
 - текстова частина;
 - література (не більше 5 джерел).
- Через один інтервал текст тез, який повинен відповідати таким вимогам: формат А-4, поля: верхнє, нижнє, ліве, праве – 2 см, шрифт Times New Roman - 14, міжрядковий інтервал 1.

Список використаних джерел (без повторів) оформлюється в кінці тексту під назвою «Список використаних джерел:». У тексті посилання позначаються квадратними дужками із вказівкою в них порядкового номера джерела за списком та через кому – номера сторінки (сторінок), наприклад: [7, с. 16].

- Обсяг тексту: **2-3 сторінки (включно)** зі **списком використаних джерел.**

Рисунки, діаграми, таблиці будуються з використанням чорно-білої гамми. Усі рисунки і таблиці повинні мати назви. Для назв таблиць та рисунків використовується шрифт Times New Roman, 12 кегль. Всі рисунки повинні бути згруповані як єдиний об'єкт. Формули необхідно розташовувати по

центру з нумерацією по правому краю. При наборі формул використовуються редактор формул

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ ДОПОВІДІ

УДК 330.341.1

*Шляхетний С.П., к.е.н., доцент
Національний університет біоресурсів
і природокористування України
(м. Київ, Україна)*

**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ
ВИРОБНИЧИМ ПРОЦЕСОМ****Текст тез.****Список використаних джерел:**

1. Скорук О., Зубар І. Ефективність фермерських господарств України в аспекті розмірів їх землекористування. Університетські наукові записки. 2013. № 2 (46). С. 209-218.
2. Нагорний С.І., Масштаби невдач на ринку нових та інноваційних продуктів. Modern Economics. 2019. № 16 (2019). С. 108-114. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V16\(2019\)-16](https://doi.org/10.31521/modecon.V16(2019)-16).

УВАГА! Тези, що надіслані пізніше вказаного терміну або без дотримання вимог, будуть повернені авторам.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ВНЕСОК:

За умови отримання електронного збірника за результатами конференції організаційний внесок складає **100 грн.** за одну публікацію (відправка здійснюється на електронну адресу учасника).

Реквізити для здійснення оплати організаційного внеску будуть відправлені на електронну адресу учасника лише після прийняття тезисів доповіді.

Усі учасники конференції забезпечуються електронним збірником тез конференції та сертифікатом учасника, які будуть направлені **до 14 грудня 2020 року** на поштову адресу учасника, вказану у заявці.

Доктори наук, які беруть участь у роботі конференції, від сплати оргвнеску звільнюються.

ЗАЯВКА

на участь у роботі конференції

«ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ГЛОБАЛЬНІ

ТЕНДЕНЦІ, МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНИ ТА РОЛЬ
АГРОПРОДОВОЛЬНОГО СЕКТОРУ»
<https://forms.gle/SVNUP8ZDW17YdAMf9>

Прізвище _____
Ім'я _____
По батькові _____
ВНЗ (Установа) _____
Контактний телефон _____
E-mail: _____
Назва доповіді _____
Тематична секція _____
Науковий керівник (П.І.Б., науковий ступінь, вчене звання) _____
Бажаю виступити ☐ на пленарному засіданні
☐ лише публікація тез

Координатори оргкомітету:
Національний університет біоресурсів і природокористування України
03041, Україна, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11, навч. корпус № 10,
кафедра виробничого та інвестиційного менеджменту, ауд. 413.
Тел.: 044-527-80-81 (кафедра виробничого та інвестиційного менеджменту)
тел.: 38 097 352 46 36 - Суханова Алла Валеріївна
тел.: 38 063 607 95 92. - Голева Марія Сергіївна
conf.dpim@gmail.com

Додаток Б

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ ДОПОВІДІ

УДК 330.341.1

Іванов С.О., к.е.н., доцент

Національний університет біоресурсів

і природокористування України

(м. Київ, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМ ПРОЦЕСОМ

Текст тез.

Список використаних джерел:

1. Скорук О., Зубар І. Ефективність фермерських господарств України в аспекті розмірів їх землекористування. Університетські наукові записки. 2013. № 2 (46). С. 209-218.
2. Нагорний Є.І., Масштаби невдач на ринку нових та інноваційних продуктів. Modern Economics. 2019. № 16 (2019). С. 108-114. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V16\(2019\)-16](https://doi.org/10.31521/modecon.V16(2019)-16) (дата звернення: 12.08.18).